

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

Юридичний факультет

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
VOLODYMYR DAHL EAST UKRAINIAN NATIONAL
UNIVERSITY
Faculty of Law**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ № 2 (42)

**TOPICAL ISSUES OF LAW:
THEORY AND PRACTICE**

COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS № 2 (42)

Сєвєродонецьк 2021

УДК 340.11(477)
А 43

ISSN (print) 2218-5461
ISSN(online) 2412-4397

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 12.06.2002 №1-05/6, рішення Президії ВАК України (протокол №1-05/4 від 14.10.2009 р.), постанови Президії ВАК України від 14 квітня 2010 р. №1-05/3, Наказу МОН України від 09.03.2016 р. №241 збірник затверджено як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук. Збірник внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія В) (Наказ МОН України № 1471 від 26.11.2020). Збірник наукових праць «Актуальні проблеми права: теорія і практика» внесений до Міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща).

Видається відповідно до рішення Вченої ради Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 4 від 26.11.2021 р.).

Збірник зареєстровано Міністерством юстиції України, свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 15362- 3934Р.

А 43 Актуальні проблеми права: теорія і практика : Збірник наукових праць № 2 (42). –
Севеодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. – 188 с.

Статті друкуються в авторській редакції мовою оригіналу.

За достовірність викладених фактів, цитат та інших відомостей відповідають автори.

ISSN (print) 2218-5461
ISSN(online) 2412-4397
УДК 340.11(477)

© Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, 2021.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор – Арсентьєва Олена Сергіївна – кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк, Україна), <https://orcid.org/0000-0001-7959-8524>

Заступник головного редактора – Слюсар Андрій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна), <https://orcid.org/0000-0003-4550-7086>

Секретар редакційної колегії – Капліна Галина Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк, Україна), <http://orcid.org/0000-0003-2527-3550>

Члени редакційної колегії:

Члени редакційної колегії:

Назимко Олена Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк, Україна), <https://orcid.org/0000-0001-5418-7438>

Подорожній Євген Юрійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового та господарського права, Харківський національний університет внутрішніх справ (м. Харків), <https://orcid.org/0000-0003-1677-1937>

Сіроха Дмитро Ігорович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ), <http://orcid.org/0000-0003-2805-2278>

Устименко Олена Сергіївна – кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу міжнародного співробітництва, Харківський національний університет внутрішніх справ (м. Харків), <https://orcid.org/0000-0002-5169-0123>

Хараберюш Іван Федорович – доктор юридичних наук, професор, професор Маріупольський державний університет, <https://orcid.org/0000-0002-4968-5421>

Ярошенко Олег Миколайович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної Академії правових наук України, завідувач кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна), <https://orcid.org/0000-0001-9022-4726>

Розовський Борис Григорович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк, Україна), <https://orcid.org/0000-0002-5112-5159>

Вєпхвія Гварамія – доктор юридичних наук, професор, декан факультету права та дипломатії Сухумського державного університету (м. Тбілісі, Грузія).

Івчук Юлія Юрїївна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк, Україна), <https://orcid.org/0000-0002-0399-9126>

Клемпарський Микола Миколайович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін та міжнародного права Донецького юридичного інституту МВС України (м. Кривий Рїг, Україна), <https://orcid.org/0000-0001-7948-5706>

Котова Любов Вячеславна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк, Україна), <https://orcid.org/0000-0002-2437-3624>

Назимко Єгор Сергїйович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший проректор Донецького юридичного інституту МВС України (м. Кривий Рїг, Україна), <https://orcid.org/0000-0003-4949-4155>

Татаренко Галина Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк, Україна), <https://orcid.org/0000-0002-2926-3870>

Шаповалова Ольга Вікторівна – доктор юридичних наук, професор, Почесний професор Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, завідувач кафедри господарського права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк, Україна), <https://orcid.org/0000-0002-8813-3849>

Відповідальний за випуск — кандидат юридичних наук, доцент **Каплїна Галина Анатолїївна**.

EDITORIAL BOARD

Chief Editor - Arsentieva Olena Serhiivna – PhD in Law, Associate Professor, Dean of the Faculty of Law of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0001-7959-8524>

Deputy Chief Editor – Sliusar Andrii Mykolaiovych – LL.D., Professor, Professor of the Department of Labor Law of Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0003-4550-7086>

Secretary of the Editorial Board – Kaplina Halyna Anatoliivna – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law Science of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine) <http://orcid.org/0000-0003-2527-3550>

Members of the Editorial Board:

Nazymko Olena Viktorivna – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law Science of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine), <https://orcid.org/0000-0001-5418-7438>

Podorozhnyi Yevhen Yuriiiovych – LL.D., Professor, Professor of the Department of Labor Law and Economic Law, Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv), <https://orcid.org/0000-0003-1677-1937>

Sirokha Dmytro Ihorovych – PhD in Law, Associate Professor of the Department of Labor Law and Social Security Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv), <http://orcid.org/0000-0003-2805-2278>

Ustymenko Olena Serhiivna – Associate Professor, Head of the Department of International Cooperation, Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv), <https://orcid.org/0000-0002-5169-0123>

Kharaberiush Ivan Fedorovich – LL.D., Professor, Professor of Mariupol State University <https://orcid.org/0000-0002-4968-5421>

Yaroshenko Oleh Mykolaiovych – LL.D., Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Head of the Department of Labor Law of Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0001-9022-4726>

Rozovskyi Borys Hryhorovych – LL.D., Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Law Science of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0002-5112-5159>

Vepkhviia Hvaramiia – LL.D., Professor, Dean of the Faculty of Law of Sokhumi State University (Tbilisi, Georgia).

Ivchuk Yuliia Yuriivna – LL.D., Associate Professor, Professor of the Department of Law Science of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0002-0399-9126>

Klemparskyi Mykola Mykolaiovych – LL.D., Professor, Professor of the Department of State and Legal Disciplines and International Law of Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kryvyi Rih, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0001-7948-5706>

Kotova Liubov Viacheslavna – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law Science of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0002-2437-3624>

Nazymko Yehor Serhiiovych – LL.D., Senior Researcher Officer, First Vice-Chancellor of Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kryvyi Rih, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0003-4949-4155>

Tatarenko Halyna Viktorivna – PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of Constitutional Law of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0002-2926-3870>

Shapovalova Olha Viktorivna – LL.D., Professor, Professor Emeritus of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Head of the Department of Economic Law of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0002-8813-3849>

Responsible for the issue - PHD in law, associate professor **Kaplina Halina Anatoliivna**.

ЗМІСТ

Івчук Ю.Ю. ОСНОВНІ ПІДХОДИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ДО РОЗУМІННЯ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД.....	11
Вінник О.М., Шаповалова О.В. ЦИФРОВІЗАЦІЯ В РАКУРСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЗОРОСТІ ВІДНОСИН У СФЕРІ КОНКУРЕНЦІЇ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	21
Руденко М.В. ЗАМІСТЬ ПОДАТКОВОЇ МІЛІЦІЇ – БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: НАСКІЛЬКИ ДОЦІЛЬНА ТАКА МОДЕЛЬ..?	33
Барабаш Т.О. РИЗИКООРІЄНТОВАНИЙ КОНТРОЛЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК ЗАПОБІЖНИК ВИНИКНЕННЮ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕБЕЗПЕКИ	40
Валецька О.В. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В СУЧАСНИЙ ПЕРІОД	48
Волкова А.О. ЩОДО ПИТАНЬ ЖИТЛА ДЛЯ ТИМЧАСОВОГО ПРОЖИВАННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСОБ: ОГЛЯД ОСНОВНИХ ЗМІН.....	56
Гніденко В.І., Медведєв Є. П. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ У МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕННЯХ.....	65
Камишанський О.Ю., Горбаньов І.М. РОЗКРИТТЯ ЛІКАРСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ ПЕРЕД ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ.....	73
Капліна Г.А., Лсонова Д.О., Мезеря О.А. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ СПАДКУВАННЯ ПРАВА НА ЧАСТКУ У СТАТУТНОМУ КАПІТАЛІ ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ	86
Качурін С.Г., Семеніхін М.В. ТАКТИЧНИЙ АРСЕНАЛ СЛІДЧОГО: ПРОГНОЗУВАННЯ ПРИ ПЛАНУВАННІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ.....	93
Котова Л.В., Петрушков С.С. ТЕХНІКО-ЮРИДИЧНІ ПОМИЛКИ У НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТАХ УКРАЇНИ	102
Кудрявцев І.В. ЩОДО ПИТАННЯ СТВОРЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ТА ЗАХИСНИХ МЕХАНІЗМІВ ПРОТИДІЇ МОБІНГУ	113
Лісна І.С. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСТІ АДВОКАТА У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ.....	124

Павленко С.О. ОПЕРАТИВНО-ТАКТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК ОСНОВА ПРИЙНЯТТЯ ОПЕРАТИВНО-ТАКТИЧНИХ РІШЕНЬ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ	134
Петросян К.Є. СКЛАДОВІ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В АСПЕКТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ	151
Татаренко Г.В., Арсентьєва О.С. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНКЛЮЗІЇ У СФЕРІ ВИЩОЇ ТА ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ	160
Татаренко Г.В., Татаренко І.В., Попова Ю.О. ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ХУЛІГАНСТВА: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК	172
Chyrkin A.S. OVERVIEW OF THE LOCAL GOVERNMENT POWERS IN THE FIELD OF THE ENVIRONMENT PROTECTION: THE EUROPEAN EXPERIENCE.....	180
 ЗАПРОШУЄМО ДО СПІВПРАЦІ ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ	189
 ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СТАТТІ	191

CONTENT

Ivchuk Yu. Yu. BASIC APPROACHES OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS TO UNDERSTANDING THE PRESUMPTION OF INNOCENCE AS COMPONENT OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL.....	11
Vinnyk O.M., Shapovalova O.V. DIGITIZATION IN THE PERSPECTIVE OF ENSURING THE TRANSPARENCY OF RELATIONS IN THE FIELD OF COMPETITION: THE LEGAL ASPECT.....	21
Rudenko M.V. INSTEAD OF TAX POLICE - BUREAU OF ECONOMIC SECURITY: HOW EXCELLENT IS SUCH A MODEL ..?	33
Barabash T.O. RISK-ORIENTED CONTROL IN THE AREA OF ECONOMIC ACTIVITIES AS PREVENTION OF ECONOMIC INSECURITY	40
Valetska O.V. FEATURES OF LEGAL REGULATION OF HEALTH SECURITY INSTITUTIONS IN THE MODERN PERIOD	48
Volkova A.O. REGARDING THE ISSUES OF TEMPORARY HOUSING FOR INTERNALLY DISPLACED PERSONS: AN OVERVIEW OF THE MAIN CHANGES	56
Hnidenko V.I., Medvediev E.P. SPECIFIC ISSUES OF CONTRACTUAL REGULATION OF PROVISION OF TRANSPORT SERVICES IN MULTIMODAL TRANSPORTATION.....	65
Kamyishanskiy A.Y., Gorbanov I.M. PROBLEMS OF DISCLOSURE OF MEDICAL SECRETS BEFORE LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES OF UKRAINE	73
Kaplina H.A., Lieonova D.O. Mezerya O.A. PROBLEMAL ASPECTS OF INHERITANCE OF THE RIGHT TO A PART OF THE AUTHORIZED CAPITAL OF A LIMITED LIABILITY COMPANY	86
Kachurin S.G., Semenikhin M.V. TAKTIKAL ARSENAL OF INVESTIGATOR: FORECASTING WHEN PLANNING INVESTIGATIVE ACTIONS	93
Kotova L.V., Petrushkov S.S. TECHNICAL AND LEGAL ERRORS IN LEGISLATIVE ACTS OF UKRAINE	102
Kudriavtsev I.V. ON ESTABLISHING ENFORCEMENT AND PROTECTION MECHANISMS AGAINST MOBBING	113
Lisna I.S. FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF A LAWYER'S PARTICIPATION IN TRIAL PROCEEDINGS	124

Pavlenko S.O.	
OPERATIONAL-TACTICAL FORECASTING AS A BASIS FOR OPERATIONAL-TACTICAL DECISION-MAKING IN OPERATIONAL-SEARCH ACTIVITY: ESSENCE AND THEREFORE	134
Petrosian K.E.	
CONSTITUENT ELEMENTS OF THE RULE OF LAW IN THE CONTEXT OF REALISATION OF THE RIGHT TO SOCIAL PROTECTION	151
Tatarenko H.V., Arsentieva O.S.	
CURRENT STATE AND PROSPECTS OF SOCIAL INCLUSION DEVELOPMENT IN THE FIELD OF HIGHER AND PROFESSIONAL EDUCATION	160
Tatarenko H. V. , Tatarenko I. V. , Popova J.O.	
THE OBJECTIVE SIDE OF HOLIGANCE: PROBLEMS OF DEFINITION OF SIGNS	172
Chyrkin A.S.	
OVERVIEW OF THE LOCAL GOVERNMENT POWERS IN THE FIELD OF THE ENVIRONMENT PROTECTION: THE EUROPEAN EXPERIENCE.....	180
 WE INVITE YOU TO COOPERATE TECHNICAL REQUIREMENTS BEFORE DRAWING UP ARTICLES.....	185
 EXAMPLE OF DESIGN OF THE BASIC ELEMENTS OF ARTICLE	187

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-42-2-11-19>

**ОСНОВНІ ПІДХОДИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
ДО РОЗУМІННЯ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ
ЯК СКЛАДОВОЇ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД**

Івчук Ю.Ю.

**BASIC APPROACHES OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
TO UNDERSTANDING THE PRESUMPTION OF INNOCENCE
AS COMPONENT OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL**

Ivchuk Yu. Yu.

Статтю присвячено питанню розуміння змісту та реалізації презумпції невинуватості у практиці Європейського суду з прав людини.

Актуальність питань, що розглядаються в статті, обумовлена тим, що презумпція невинуватості є однією із важливих юридичних гарантій, що дозволяють забезпечити реалізацію права на справедливий судовий розгляд. Україна є учасницею Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.), тому для створення дійсно ефективного механізму захисту прав людини, виконання та втілення у повному обсязі у своїй правовій системі міжнародних зобов'язань, встановлених Конвенцією, необхідно враховувати правові позиції Європейського Суду з прав людини, в яких отримують конкретизацію з урахуванням фактичних відносин, що склалися, присяги Конвенції.

На підставі аналізу наукових праць та рішень ЄСПЛ висвітлено підходи до розуміння сутності презумпції невинуватості. Досліджено теоретичні питання та актуальні проблеми правозастосування презумпції невинності у практиці Європейського Суду з прав людини. На прикладі низки рішень висвітлено правові позиції Суду щодо дотримання судовими та правоохоронними органами європейських країн та України основних положень презумпції невинуватості.

Висвітлено широке розуміння Європейським судом з прав людини презумпції невинуватості, відповідно до якого гарантування презумпції невинуватості має бути забезпечено на всіх стадіях кримінального провадження, що передують визнанню особи винною, а також за певних обставин навіть після закриття кримінального провадження.

Розглянуто зв'язок між положенням п.2 ст.6 (презумпція невинуватості) та ст. 10 Конвенції, що передбачає свободу вираження поглядів. Зроблено висновок про потенційні ризики негативного впливу інформаційних кампаній у ЗМІ на неупередженість суду відповідно до пункту 1 статті 6, а також на презумпцію невинуватості, закріплену у п. 2 ст. 6 Конвенції. Окремо розглянуто питання дотримання презумпції невинуватості після завершення кримінального провадження. За результатами дослідження рішень ЄСПЛ встановлено, що поширення захисту п. 2 ст. 6 Конвенції на подальші некримінальні провадження є важливою гарантією встановленої невинуватості особи щодо будь-якого обвинувачення, що не було доведено.

Ключові слова: *презумпція невинуватості, право на справедливий суд практика Європейського суду з прав людини, принцип, кримінальне провадження.*

Постановка проблеми. Ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, Україна розпочала процес адаптації національних принципів кримінального процесу до міжнародних правових стандартів. Міжнародно-правові зобов'язання України як учасниці Конвенції передбачають реалізацію державою системи заходів, спрямованих на забезпечення та захист прав і свобод людини на національному рівні. Ефективна реалізація таких заходів щодо підозрюваного або обвинуваченого є можливою лише за умови правильного розуміння змісту основоположних засад кримінального провадження, у тому числі презумпції невинуватості особи. У національному законодавстві презумпція невинуватості передбачена ст. 62 Конституції України, ст. ст. 7, 17 КПК України та визнається загальною засадою кримінального провадження.

На жаль, незважаючи на загальнообов'язковий характер нормативних приписів, порушення презумпції невинуватості особи з боку національних судів, органів прокуратури та органів досудового розслідування є поширеним явищем, про що свідчить численна кількість задоволених у ЄСПЛ заяв проти України за п. 2 ст. 6 ЄКПЛ. Виступи у ЗМІ та публічні заяви посадових осіб органів прокуратури та досудового розслідування щодо вини особи, а також упереджені висловлювання суддів під час судового розгляду можуть порушувати основоположну засаду кримінального провадження. Враховуючи положення ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» та ч. 5 ст. 9 КПК України, доцільним є звернення до практики ЄСПЛ з метою з'ясування змісту презумпції невинуватості як складової права на справедливий суд.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що презумпції невинуватості як засаді кримінального провадження були присвячені роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких слід виділити таких, як Ю. Баулін, В. Гончаренко, Ю. Грошевий, В. Крижанівський, І. Гловюк, В. Тертишник та ін. У контексті розгляду основних підходів Європейського суду з прав людини до розуміння презумпції невинуватості особи актуальними є дослідження Н. Сизої, Т. Фулей, А. Степаненка, А. Ешворта (A. Ashworth) та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з основних гарантій прав людини та забезпечення верховенства права є право на справедливий суд. Відповідно до п.1 статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення»[1].

Положення Конвенції, а також практика ЄСПЛ не надають визначення права на справедливий суд, оскільки воно є комплексною категорією, що містить складові елементи, які можна виокремити на підставі аналізу п.1 ст. 6 Конвенції. Так, О. С. Ткачук виокремлює такі структурні елементи права на справедливий судовий розгляд: 1) прелімінальний (доступ до суду), що є передумовою реалізації інших елементів; 2) інституційний (незалежний, безсторонній суд, встановлений законом) який відбиває ознаки належного суду в демократичному суспільстві; 3) процесуальний (публічність, розумний строк розгляду справи та справедливість розгляду у вузькому

розумінні або справедливе слухання), який відображає процесуальні вимоги розгляду справи; 4) легітиміційний (права визначеність і виконання рішень суду), завдяки якому відбувається легітимація судових рішень та досягається мета правосуддя, що полягає у встановленні правової визначеності суспільних відносин [2].

Право на справедливий суд є універсальною вимогою, яка повинна виконуватись як у порядку цивільного судочинства, так і під час здійснення кримінального провадження. Водночас, у кримінально-процесуальному аспекті зміст права на справедливий суд набуває специфічного значення, оскільки стаття 6 передбачає додатково особливі гарантії під час здійснення кримінального провадження, зокрема вимогу дотримання презумпції невинуватості.

Засада презумпції невинуватості є важливою процесуальною гарантією у кримінальному провадженні та невід'ємною складовою права на справедливий суд. Віднайшовши своє втілення у Декларації прав людини і громадянина 1789 року та Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 року, презумпція невинуватості сьогодні також закріплена у п. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція), яка передбачає, що «кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку» [1].

З метою забезпечення виконання зобов'язань, прийнятих на себе державами-учасницями, Конвенцією було засновано Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), який є ефективним механізмом міжнародно-правового захисту від порушень прав і свобод людини, передбачених

Конвенцією, у тому випадку, коли національні способи та засоби судового захисту були вичерпані. У процесі динамічного тлумачення ЄСПЛ у своїх рішеннях розвиває положення Конвенції, надаючи їм новий зміст.

Висвітлюючи зміст презумпції невинуватості особи ЄСПЛ у рішеннях застосовує широкий підхід до розуміння цієї засади. Сучасне європейське право з прав людини підтримує ширший сенс презумпції невинуватості, а саме що не лише поведження з особою, вина якої у встановленні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, має відповідати поведженню з невинуватою особою, але й попереднє розслідування має проводитися, наскільки це можливо, як немовби обвинувачений є невинуватим [3, с.64]. З цього приводу А. Ешворт зазначає, що широке розуміння презумпції невинуватості стосується також обов'язку держави визнавати правовий статус обвинуваченого як невинуватого на всіх стадіях, що передують визнанню винним [4].

ЄСПЛ тлумачить презумпцію невинуватості, базуючись на стандарті доведення вини поза розумними сумнівом (*beyond reasonable doubt*). У справі «Sevtaş Veznedaroğlu v. Turkey» в окремій думці суддею Г. Бонелло було зазначено, що доведення «поза розумним сумнівом» відображає максимальний стандарт, що має відношення до питань, що вирішуються, при визначенні кримінальної відповідальності. Ніхто не повинен позбавлятися волі або піддаватися іншому покаранню за рішенням суду, якщо вина такої особи не доведена «поза розумним сумнівом» [5].

Розглядаючи напрацьовану практику ЄСПЛ у контексті розуміння презумпції невинуватості, важливою є справа «Барбера, Мессеґе і Хабардо проти Іспанії», у якій Суд висловив позицію щодо суті положень п.2 ст.

6 ЄКПЛ зазначивши, що презумпція невинуватості полягає у наступному: 1) при виконанні своїх обов'язків члени суду не повинні виходити з упередженої думки, що обвинувачений вчинив злочин, який йому інкримінується; 2) обов'язок доказування лежить на стороні обвинувачення, і будь-які сумніви повинні трактуватись на користь обвинуваченому; 3) сторона обвинувачення має повідомити обвинуваченого про справу, яка буде порушена проти нього, щоб він міг підготувати та представити свій захист відповідно, а також надати докази, достатні для визнання його винним [6].

Принцип презумпції невинуватості забороняє державним службовцям робити передчасні заяви про вину підсудного і виступає процесуальною гарантією забезпечення справедливості самого кримінального процесу. Однак він не обмежується процесуальними гарантіями у кримінальних справах: його сфера дії є ширшою і вимагає, що, жоден представник держави у своїх висловлюваннях не вказував, що особа винна у злочині до того, як її вину буде встановлено судом. Так, у справі «Констас проти Греції» заявник скаржився на публічні образливі висловлювання, які були допущені міністрами під час дебатів у Парламенті Греції після засудження заявника у першій інстанції і в той час, коли розгляд його апеляції ще не був закінчений. З приводу цього, Суд зазначив, що якби презумпція невинуватості особи переставала діяти щодо апеляції лише тому, що розгляд у суді першої інстанції закінчився засудженням обвинуваченого, це суперечило б ролі апеляційного розгляду, у межах якого апеляційний суд має переглянути оскаржене рішення з погляду фактів та права [7].

Щодо України показовою є справа «Криволапов проти України», у якій заявник скаржився на дії слідчих та посадових осіб Служби безпеки України, які стверджували

про його винуватість до винесення судом вироку, вплинувши таким чином на громадську думку та передчасно вирішивши справу щодо нього. У даній справі Суд повторив усталений принцип своєї практики, відповідно до якого пункт 2 статті 6 Конвенції забороняє посадовим особам оголошувати особу винною до винесення їй вироку судом. На думку Суду, посадові особи можуть інформувати громадськість про розслідування у кримінальних справах, наприклад, розкриваючи інформацію про вручення повідомлень про підозру, затримання та зізнання, якщо вони роблять це розсудливо та обачно [8].

До схожого висновку прийшов Суд у справі «Аллемент де Рібемонт проти Франції». Згідно з обставинами справи заявник поскаржився на висловлювання, зроблені під час прес-конференції Міністром внутрішніх справ та співробітниками поліції, які заявляли про участь заявника у вчиненні злочину в якості підбурювача. ЄСПЛ, визнавши порушення п.2 ст. 6 Конвенції, зазначив, що принцип презумпції невинуватості не може перешкодити державним органам інформувати громадськість стосовно кримінального слідства, що триває, але натомість вимагає, аби це робилось якомога тактовніше і у повній відповідності до вимоги поважати презумпцію невинуватості [9].

З приводу упереджених висловлювань з боку суду ЄСПЛ надав обґрунтовану позицію у справі «Мінеллі проти Швейцарії». Відповідно до обставин справи заявника було засуджено до сплати судових витрат та компенсації у кримінальній справі, провадження по якій було закрито у зв'язку зі спливом строків притягнення до відповідальності. Палата суду присяжних кантону Цюрих дійшла висновку, що відсутність таких обмежень щодо строку притягнення до відповідальності «вельми

ймовірно, призвела б до засудження» заявника. Задовольняючи скаргу заявника, ЄСПЛ зазначив, що «презумпція невинуватості буде знехтуваною, якщо, без попереднього встановлення законним шляхом вини підсудного, у судовому рішенні щодо нього віддзеркалюватиметься відчуття, що він винен. Це стосується і випадків, навіть коли відсутня формальна констатація: достатньо, аби мотивування наводило на думку, що суддя вважає особу винуватою» [10].

У контексті розглядуваного питання цікавою є також справа «Лавентс проти Латвії», у якій заявник скаржився на упередженість судді, що розглядала справу та порушення презумпції невинуватості. Згідно з обставинами справи, під час судового розгляду справи заявник кілька разів порушував питання про відвід головної судді, а також інших двох суддів, що розглядали справу, обґрунтовуючи своє клопотання їхнім упередженим ставленням, а також невзяттям ними до уваги важливих виправдувальних доказів. Зокрема, суддя критикувала у пресі позицію захисту, висловлювала припущення про можливі результати розгляду справи до його завершення і виявляла подив стосовно того, що заявник наполягав на своїй невинуватості. Нагадавши основні положення презумпції невинуватості, визначені у справі «Барбера, Мессеґе і Хабардо проти Іспанії», ЄСПЛ встановив порушення п.2 ст. 6 Конвенції [11].

Щодо співвідношення положень п.2 ст. 6 та ст. 10 Конвенції варто зазначити, висвітлення у ЗМІ поточних подій є реалізацією свободи вираження поглядів, гарантованої ст. 10 ЄКПЛ. З іншого боку, як зазначає ЄСПЛ, негативна кампанія в пресі має ризик впливу на неупередженість суду відповідно до пункту 1 статті 6, а також на презумпцію невинуватості, закріплену у пункті 2 статті 6 Конвенції.

У справі «G.C.P. проти Румунії» заявник скаржився, що його право на презумпцію невинуватості було порушено кампанією в ЗМІ та заявами, зробленими проти нього під час розслідування одним із слідчих прокурорів, Генеральним прокурором та Міністром внутрішніх справ. Суд визнав, що справа заявника дійсно була широко коментована румунською пресою. Деякі статті в пресі містили заяви державних службовців, а інші містили хронологічні розповіді про відкрите проти нього кримінальне провадження. Однак ЄСПЛ вказав, що у разі, якщо навколо судового процесу в пресі розгортається жорстка кампанія, вирішальним є не суб'єктивні побоювання підозрюваного щодо відсутності упередженості, що вимагається від судів першої інстанції, як би це не було зрозуміло, а те, чи можуть його побоювання за конкретних обставин справи вважатися об'єктивно виправданими. Відмовляючи у задоволенні скарги заявника, Суд вказав, що з моменту опублікування матеріалів у пресі минув значний період часу до моменту його засудження, тому порушення п.2 ст.6 Конвенції не було [12].

Окремо варто розглянути питання дотримання презумпції невинуватості після завершення кримінального провадження. У справі «Аллен проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ визнав у своїй практиці існування двох аспектів захисту, наданого презумпцією невинуватості: процесуального аспекту, пов'язаного з проведенням кримінального процесу, і другого аспекту, який має на меті забезпечити дотримання висновку про невинуватість у контексті подальшого провадження, де є зв'язок із кримінальним провадженням, яке закінчилося не винесенням обвинувального вироку. Другий аспект захисту, передбаченого пунктом 2 статті 6, вимагає, щоб з особою поводитися таким чином, що

відповідає її невинуватості після завершення кримінального провадження, яке закінчилося виправдувальним вироком. Як зазначає Суд, кожного разу, коли виникає питання про застосовність статті 6 § 2 в контексті подальшого провадження, заявник повинен довести наявність зв'язку, про який говорилося вище, між завершеним кримінальним провадженням та подальшим провадженням. Такий зв'язок буде ймовірно присутнім, наприклад, якщо подальше провадження вимагає розгляду результатів попереднього кримінального провадження і, зокрема, коли воно зобов'язує суд проаналізувати рішення по кримінальній справі, долучитися до перегляду або оцінки доказів у кримінальній справі, здійснити оцінку участі заявника в деяких або всіх подіях, які призвели до виникнення кримінального обвинувачення, або прокоментувати певні елементи, які продовжують вказувати на можливу вину заявника. [13].

Щодо необхідності доведення зв'язку між завершеним кримінальним провадженням та подальшим провадженням ЄСПЛ наголошував також у справі «Martínez Agirre and Others v. Spain». Згідно з обставинами справи скарга заявників стосувалась відхилення національними органами їх додаткових вимог про компенсацію за смерть їхніх покійних родичів на тій підставі, що їхні родичі були членами терористичної організації. На їхню думку, без попереднього підтвердження вини їхніх покійних родичів відповідно до законодавства за цим обвинуваченням, рішення національних органів про відмову у виплаті компенсації були несумісними з презумпцією невинуватості. ЄСПЛ зазначив, що метою процедури відшкодування була необхідність визначити, чи мав заявник право на компенсацію відповідно до застосованих нормативних актів щодо жертв тероризму, які

передбачали виняток, коли такі жертви були членами організації, яка займається скоєнням насильницьких злочинів. Питання про кримінальну відповідальність родича заявника не було предметом розгляду в контексті провадження щодо компенсації [14]. Таким чином, Судом не був встановлений зв'язок між наступним провадженням щодо компенсації та попереднім кримінальним розслідуванням.

Поширення захисту пункту 2 статті 6 Конвенції на подальші некримінальні провадження є важливою гарантією встановленої невинуватості особи щодо будь-якого обвинувачення, яке не було доведено. Водночас, як зазначає ЄСПЛ у справі «Кемаль Кошкун проти Туреччини», якщо особа визнається винною у дисциплінарному правопорушенні виходячи з тих самих обставин, які були встановлені попереднім кримінальним розглядом, що не завершилося засудженням особи, це автоматично не тягне за собою порушення державою п. 2 ст. 6 ЄКПЛ. Однак, за відсутності остаточного обвинувального вироку, якщо дисциплінарне рішення містить твердження про притягнення заявника до кримінальної відповідальності за порушення, в якому він звинувачувався у рамках дисциплінарного провадження, це вже викликає питання з погляду п. 2 ст. 6 Конвенції [15]. Зокрема, у справі «Урат проти Туреччини» заявники скаржилися, що їхнє звільнення з державної служби, незважаючи на відсутність проти них кримінального обвинувального вироку, порушило їхнє право на презумпцію невинуватості. ЄСПЛ вказав, що звільнення заявників з державної служби було безпосередньо пов'язане з подіями, які призвели до кримінального провадження. Той факт, що дисциплінарні органи та адміністративні суди розглянули кримінальну справу та в значній мірі ґрунтували свої міркування на її змісті, є достатнім для того, щоб Суд дійшов висновку про наявність

міцного зв'язку між кримінальним та дисциплінарним провадженням [16].

Висновки. У Конвенції про захист прав та основоположних свобод 1950 року закріплені загальноєвропейські стандарти основних прав і свобод, у тому числі презумпція невинуватості як особлива гарантія права на справедливий суд у кримінально-процесуальному аспекті. Гарантованість презумпції невинуватості на міжнародному рівні свідчить про визнання її державами як основного правового засобу, здатного забезпечити захист прав людини у кримінальному провадженні. Ефективний захист інтересів осіб у кримінальному провадженні можливий лише в тій національній правовій системі, яка визнає презумпцію невинуватості та забезпечує її належну реалізацію.

Проаналізувавши правові позиції, викладені у рішеннях Європейського суду з прав людини, можна зробити висновок, що презумпції невинуватості відведена особлива роль у забезпеченні неупередженого ставлення до підозрюваного чи обвинуваченого. Застосовуючи широкий підхід до розуміння, ЄСПЛ поширює вимоги презумпції невинуватості на всі стадії кримінального провадження, що є доцільним в контексті захисту прав і свобод, оскільки дотримання гарантії презумпції невинуватості посадовими особами під час досудового розслідування є необхідною умовою належного забезпечення прав підозрюваного або обвинуваченого. Прогресивною також видається позиція ЄСПЛ щодо поширення захисту пункту 2 статті 6 Конвенції на подальші некримінальні провадження, які мають зв'язок із кримінальним провадженням, що закінчилось винесенням виправдувального вироку. На нашу думку, використання наведених правових позицій ЄСПЛ судами України у своїй правозастосовчій практиці сприятиме

забезпеченню та захисту прав і свобод людини на національному рівні.

Література

1. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод : від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 (дата звернення: 06.12.2021).
2. Ткачук О. С. Класифікація елементів права на справедливий суд: національна теорія та практика Європейського Суду з прав людини. Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Вип. 1. С. 71–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2016_1_16
3. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. – 2-ге вид. випр., допов. – К., 2015. – 208 с.
4. Ashworth A. Four threats to the presumption of innocence //The International Journal of Evidence & Proof (2006) 10 E&P 241-279. – P.249
5. Sevtap Veznedaroglu v. Turkey (Application no. 32357/96): Judgment of the European Court of Human Rights of 11.04.2000. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-58897>
6. Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain: Judgment of the European Court of Human Rights of 06.12.1988. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57429%22%7D>
7. Konstas v. Greece (Application no. 53466/07)): Judgment of the European Court of Human Rights of 24.05.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-104858>
8. Криволапов проти України (Заява № 5406/07): Рішення Європейського суду з прав людини від 02.10.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d94#Text
9. Allenet de Ribemont v. France (Application no. 15175/89): Judgment of the European Court of Human Rights of 10.02.1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57914>
10. Minelli v. Switzerland (Application no. 8660/79): Judgment of the European Court of Human Rights of 25.03.1983. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57540>
11. Lavents v. Latvia (Application no.58442/00): Judgment of the European Court of Human Rights of 28.11.2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-65362>
12. G.C.P. v. Romania (Application no. 20899/03): Judgment of the European Court of Human Rights of 20.12.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-10823>

14. Allen v. the United Kingdom (Application no. 25424/09): Judgment of the European Court of Human Rights of 12.07.2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-140664>

15. Martínez Agirre and Others v. Spain (Applications nos. 75529/16 and 79503/16): Judgment of the European Court of Human Rights of 25.06.2019. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-194886>

16. Kemal Coşkun v. Turkey (Application no. 45028/07): Judgment of the European Court of Human Rights of 28.03.2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172317>

17. Urat v. Turkey (Applications nos. 53561/09 and 13952/11): Judgment of the European Court of Human Rights of 27.11.2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187904>

References

1. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod : vid 04.11.1950 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 (data zvernennia: 06.12.2021).

2. Tkachuk O. S. Klyasyfikatsiia elementiv prava na spravedlyvyi sud: natsionalna teoriia ta praktyka Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. 2016. Vyp. 1. S. 71–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2016_1_16

3. Fulei T.I. Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni pravosuddia: Naukovo-metodychnyi posibnyk dlia suddiv. – 2-he vyd. vypr., dopov. – K., 2015. – 208 s.

4. Ashworth A. Four threats to the presumption of innocence //The International Journal of Evidence & Proof (2006) 10 E&P 241-279. – R.249

5. Sevtap Veznedaroğlu v. Turkey (Application no. 32357/96): Judgment of the European Court of Human Rights of 11.04.2000. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58897>

6. Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain: Judgment of the European Court of Human Rights of 06.12.1988. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57429%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57429%22]})

7. Konstas v. Greece (Application no. 53466/07): Judgment of the European Court of Human Rights of 24.05.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104858>

8. Kryvolapov proty Ukrainy (Zaiava № 5406/07): Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 02.10.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d94#Text

9. Allenet de Ribemont v. France (Application no. 15175/89): Judgment of the European Court of Human Rights of 10.02.1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57914>

10. Minelli v. Switzerland (Application no. 8660/79): Judgment of the European Court of Human Rights of 25.03.1983. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57540>

11. Lavents v. Latvia (Application no.58442/00): Judgment of the European Court of Human Rights of 28.11.2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-65362>

12. G.C.P. v. Romania (Application no. 20899/03): Judgment of the European Court of Human Rights of 20.12.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-10823>

13. Allen v. the United Kingdom (Application no. 25424/09): Judgment of the European Court of Human Rights of 12.07.2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-140664>

14. Martínez Agirre and Others v. Spain (Applications nos. 75529/16 and 79503/16): Judgment of the European Court of Human Rights of 25.06.2019. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-194886>

15. Kemal Coşkun v. Turkey (Application no. 45028/07): Judgment of the European Court of Human Rights of 28.03.2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172317>

16. Urat v. Turkey (Applications nos. 53561/09 and 13952/11): Judgment of the European Court of Human Rights of 27.11.2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187904>

Ivchuk Yu. Yu. Basic approaches of the European Court of Human Rights to understanding the presumption of innocence as a component of the right to a fair trial. – Article.

The article is devoted to the issue of understanding the content and implementation of the presumption of innocence in the case law of the European Court of Human Rights.

The urgency of the issues addressed in the article is due to the fact that the presumption of innocence is one of the important legal guarantees to ensure the exercise of the right to a fair trial. Ukraine is a party to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950), so in order to create a truly effective mechanism for the protection of human rights, implementation and full implementation in its legal system of international obligations established by the Convention, European Court of Human Rights, which are concretized in the light of the actual relationship, the provisions of the Convention.

Based on the analysis of scientific works and decisions of the European Court of Human Rights, approaches to understanding the essence of the presumption of innocence are highlighted. Theoretical issues and current problems of law enforcement of the

presumption of innocence in the case law of the European Court of Human Rights have been studied. The legal positions of the Court on the observance by the judicial and law enforcement bodies of European countries and Ukraine of the basic provisions of the presumption of innocence are highlighted on the example of a number of decisions.

The European Court of Human Rights has a broad understanding of the presumption of innocence, according to which the presumption of innocence must be guaranteed at all stages of criminal proceedings prior to a guilty plea, and in certain circumstances even after the closure of criminal proceedings.

The connection between the provision of paragraph 2 of Article 6 (presumption of innocence) and Art. 10 of the Convention, which provides for freedom of expression. It is concluded that the potential risks of negative impact of information campaigns in the media on the impartiality of the court in accordance with paragraph 1 of Article 6, as well as the presumption of innocence, enshrined in paragraph 2 of Art. 6 of the Convention. The issue of observance of the presumption of innocence after the completion of criminal proceedings was considered separately. According to the results of the study of the decisions of the European Court of Human Rights, it was established that the extension of the protection of paragraph 2 of Art. 6 of the Convention on Further Non-Criminal Proceedings is an important guarantee of the established innocence of a person in respect of any accusation that has not been proven.

Key words: presumption of innocence, right to a fair trial, case law of the European Court of Human Rights, principle, criminal proceedings.

Ивчук Ю. Ю. Основные подходы Европейского суда по правам человека к пониманию презумпции невиновности как составляющей права на справедливое судебное разбирательство. - Статья.

Статья посвящена вопросу понимания содержания и реализации презумпции невиновности в практике Европейского суда по правам человека.

Актуальность рассматриваемых в статье вопросов обусловлена тем, что презумпция невиновности является одной из важных юридических гарантий, позволяющих обеспечить реализацию права на справедливое судебное разбирательство. Украина является участником Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод (1950 г.), поэтому для создания действительно эффективного механизма защиты прав человека, выполнения и воплощения в полном объеме в своей правовой системе

международных обязательств, установленных Конвенцией, необходимо учитывать правовые позиции Европейского Суда по правам человека, в которых получают конкретизацию с учетом сложившихся фактических отношений предписания Конвенции.

На основании анализа научных работ и решений ЕСПЧ отражены подходы к пониманию сущности презумпции невиновности. Исследованы теоретические вопросы и актуальные проблемы правоприменения презумпции невиновности в практике Европейского Суда по правам человека. На примере ряда решений отражены правовые позиции Суда по соблюдению судебными и правоохранительными органами европейских стран и Украины основных положений презумпции невиновности.

Освещено широкое понимание Европейским судом по правам человека презумпции невиновности, согласно которому гарантирование презумпции невиновности должно быть обеспечено на всех стадиях уголовного производства, предшествующих признанию лица виновным, а также при определенных обстоятельствах даже после закрытия уголовного производства.

Рассмотрена связь между положением п.2 ст.6 (презумпция невиновности) и ст. 10 Конвенции, предусматривающей свободу выражения мнения. Сделаны выводы о потенциальных рисках негативного влияния информационных кампаний в СМИ на беспристрастность суда в соответствии с пунктом 1 статьи 6, а также на презумпцию невиновности, закрепленную в п. 2 ст. 6 Конвенции. Отдельно рассмотрен вопрос соблюдения презумпции невиновности после завершения уголовного производства. По результатам исследования решений ЕСПЧ установлено, что распространение защиты п. 2 ст. 6 Конвенции на дальнейшие неуголовные производства является важной гарантией установленной невиновности лица по любому обвинению, которое не было доказано.

Ключевые слова: презумпция невиновности, право на справедливый суд, практика Европейского суда по правам человека, принцип, уголовное производство.

Авторська довідка:

Ивчук Юлія Юрїївна – докторка юридичних наук, доцентка, професорка кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Стаття надійшла до редакції: 11 листопада 2021 р.

УДК 346.54

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-42-2-20-30>

ЦИФРОВІЗАЦІЯ В РАКУРСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЗОРОСТІ ВІДНОСИН У СФЕРІ КОНКУРЕНЦІЇ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Вінник О.М., Шаповалова О.В.

DIGITIZATION IN THE PERSPECTIVE OF ENSURING THE TRANSPARENCY OF RELATIONS IN THE FIELD OF COMPETITION: THE LEGAL ASPECT

Vinnyk O.M., Shapovalova O.V.

Стаття присвячена проблемам правового захисту економічної конкуренції в умовах цифровізації, зокрема забезпечення прозорості на ринках цифрової економіки. На підставі аналізу низки документів ЄС та ОЕСР, праць зарубіжних та українських дослідників зазначених відносин, положень чинного українського законодавства та фактичного стану сучасних товарних ринків виявляються їх особливості, в тому числі функціонування потужних цифрових платформ, що монополізують ринки і істотно змінюють умови конкуренції; наявність віртуальних підприємств, що не підпадають під визначення суб'єкта господарювання відповідно до Закону України «Про захист економічної конкуренції», так звані мережевий ефект і ланцюжок поставок, значне відставання антимонопольно-конкурентного регулювання від фактичного стану ринків цифрової економіки; повільна реакція держав на домінування потужних цифрових платформ тощо.

Виявляються вади нормативно-правового регулювання в українському антимонопольно-конкурентному законодавстві: наявність прогалин (відсутність визначення низки нових понять: «віртуальне підприємство», «цифрова платформа», «мережевий ефект», «ланцюжок поставок»), застарілість визначення поняття «суб'єкт господарювання»; відсутність правових механізмів запобігання монополізації товарних ринків цифровими платформами, відсутність прозорості ринків цифрової економіки, що негативно позначається на можливостях споживачів, дрібних та середніх суб'єктів бізнесу реалізовувати та захищати свої законні інтереси. З цих позицій аналізуються положення Закону України «Про електронні комунікації». Виявляються прогалини в антимонопольно-конкурентном законодавстві України із зазначених питань та пропонуються шляхи їх усунення.

Ключові слова: економічна конкуренція; цифрова економіка; цифрові можливості; цифрові платформи; антимонопольно-конкурентне регулювання; вдосконалення правового регулювання.

Проблеми конкуренції в умовах цифрової економіки (далі – ЦЕ) вельми актуальні з огляду на нові умови на цифрових ринках (наявність на них потужних цифрових платформ, функціонування так

званих віртуальних підприємств, які не підпадають під визначення поняття «суб'єкт господарювання», закріплений Законом України «Про захист економічної конкуренції» [1], посилення в конкурентній

боротьбі ролі інформації та інтелектуальної власності, права на яку (в тому числі на цифрові технології) передаються з використанням різноманітних схем з метою уникнення обмежень тощо, а в підсумку – слабка ефективність чинних правових механізмів *запобігання* монополізації товарних ринків, антиконкурентних дій та актив недобросовісної конкуренції, що були дієвими до цифровізації (ще в минулому столітті). Повільність реагування українського законодавця на ці зміни пояснюється як об'єктивними чинниками (швидкість змін, проблеми з оцінкою їх впливу на конкуренцію, домінування ще донедавна думки, що цифровізація – царина для саморегулювання, а втручання держави – лише шкодить широкому використанню вельми корисних властивостей цифрових технологій, агресія з боку Росії, на подолання наслідків якої Україна змушена витратити чимало зусиль і коштів), так і *суб'єктивні* (недостатня увага держави до ризиків цифровізації та відповідної необхідності застосовувати правові механізми їх мінімізації, брак відповідних фахівців, що добре знаються на проблемах, включно з правовими, цифрових технологій, у відповідних органах держави, включно з антимонопольними органами. Оскільки цифровізація забезпечила глобалізацію товарних ринків, зазначені проблеми порушуються як на національному, так і на міжнародному рівнях, про що свідчить аналіз праць дослідників, державних та міжнародних інституцій (в Україні – центром Разумова [2], зокрема), міжнародних спільнот (Єврокомісією [3]) та організацій (ОЕСР/Організації економічного співробітництва та розвитку [4-6]), праці окремих дослідників – як зарубіжних [7; 8; 9; 10; 11], так і українських [12; 13; 14; 15; 16]. За результатами досліджень визначаються особливості сучасних ринків з точки зору

стану конкуренції на них та впливу на конкуренцію надбань цифровізації: цифрових платформ та їх можливостей, інформації, відставання антимонопольно-конкурентного регулювання від фактичного стану справ на сучасних ринках зі значним ступенем цифровізації. Разом з тим, нерідко залишаються поза увагою така важлива проблем, як прозорість відносин на ринках, що істотно позначається на можливостях як учасників конкурентної боротьби, так і споживачів. Функціонування потужних цифрових платформ та віртуальних підприємств, так звані «ланцюжки поставок» та «мережевий уфект» спотворюють характерне для аналогової економіки уявлення про конкуренцію, роблячи її непрозорою для пересічних учасників відносин (дрібних та середніх підприємств/підприємств та споживачів). Однак це питання залишається поза увагою більшості дослідників зазначених відносин. Тому запропонована стаття є спробою порушити цю проблему з урахуванням положень Закону «Про електронні комунікації», що набуває чинності з 1 січня 2022 р.

Як зазначається в одному з документів центру Разумкова [2, с. 13], ЦЕ істотно змінює традиційні бізнес-процеси, оскільки при досягненні найбільш складних рівнів цифровізації в економіці «відбувається кардинальна трансформація виробничих відносин учасників, результатом якої є об'єднання виробництва і послуг в єдину цифрову (кіберфізичну) систему».

Основними сегментами такої економіки стають: «сектор інформаційно-комунікаційних технологій, інфраструктура електронного бізнесу (e-businessinfrastructure) (мережі, софтвер, комп'ютери і т. ін.); цифрове виробництво та електронний бізнес, у т. ч. промисловість, тобто процеси організації бізнесу з використанням

комп'ютерних мереж; електронна торгівля, тобто роздрібні Інтернет-продажі товарів» [2, с. 14].

ЦЕ змінила умови конкуренції на ринках, на яких функціонують цифрові платформи та віртуальні підприємства з невизначеним на рівні актів законодавства правовим режимом/правовим статусом і відсутністю згадки про них у відповідних законах (зокрема, «Про електронну комерцію» [17], «Про захист економічної конкуренції» [18], «Про електронні комунікації» [19]).

Питання щодо змін умов конкуренції в умовах ЦЕ та пов'язаних з цим проблем правового регулювання порушуються в численних джерелах зазначених організацій, зокрема:

Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [4], яка визначає особливості цих відносин, а саме ту обставину, що конкуренція на основних цифрових ринках дещо відрізняється від конкуренції на більш традиційних ринках, оскільки включає бізнес-моделі на основі цифрових платформ, багатосторонніх ринків, мережевого ефекту та економії від масштабу, що ускладнює проблеми конкуренції.

Комітет з питань конкуренції ОЕСР, проводячи роботу за п'ятьма основними напрямками (Взаємозв'язок між ЦЕ, законодавством про конкуренцію та інноваціями. Виклики, що стоять перед основними антимонопольними інструментами та підходами. Практичні виклики дотримання конкуренції. Детальний аналіз галузей економіки з точки зору впливу на них цифровізації. Перегляд нормативних актів) [4]), наголошує на проблемах конфіденційності та захисту прав споживчів електронних послуг, дані яких широко використовуються в умовах ЦЕ (в електронній комерції, зокрема) [5; 6], в тому числі щодо: необхідності розширення

можливостей електронних споживачів з точки зору посилення їх захисту, який має бути ефективним та прозорим, пропорційним завданій шкоді, а реклама – має бути правдивою, відповідати фактичним характеристикам товару, його виробника та продавця, пропонування товару має відповідати цивілізованим принципи розкриття інформації в Інтернеті (чіткість, точність, легкодоступність, помітність, щоб споживачі мали інформацію, достатню для прийняття обґрунтованого рішення щодо транзакції), а процедури вирішення спорів за участю споживачів повинні бути ефективними, недорогими, доступними онлайн.

В одному з документів Єврокомісії [3], що містить основні проблеми антимонопольно-конкурентного регулювання в умовах цифрової економіки наголошується на відсутності прозорості на цифро візованих ринках, для забезпечення якої цифрові платформи мають дотримувати низки принципів: рівні умови для порівнянних цифрових послуг; відповідальна поведінка онлайн-платформ для захисту основних цінностей; прозорість та справедливність для збереження довіри користувачів та захисту інновацій; відкриті та недискримінаційні ринки в економіці, керованій даними.

У зв'язку з цим підкреслюється необхідність прийняття політичних та регуляторних підходів, що відповідають безпосередньо викликам та є гнучкими та надійними для майбутнього: політика конкуренції та внутрішнього ринку повинна розглядатися як така, що відіграє важливу роль в ефективному для економіки та споживачів функціонуванні онлайн-платформ; необхідність зберігання ринків відкритими та недискримінаційними для сприяння ЦЕ; там, де це доречно, *саморегулювання та спільне регулювання* часто можуть досягти кращих результатів для

розвитку сильних екосистем платформ у Європі та можуть доповнити чи посилити потенціал чинного законодавства, яке вже регулює певну діяльність Інтернет-платформ; ключовими для вирішення проблем мають бути заходи для підтримання довіри користувачів платформ та збереження в умовах ЦЕ загальних цінностей ЄС.

Цифрова платформа (за оцінкою Січкаренко К.О.) – «це бізнес-модель, повністю заснована на високих технологіях, яка створює прибуток за рахунок обміну між двома або більше незалежними групами учасників»; у «базовій комплектації» платформи зводять безпосередньо виробників і кінцевих споживачів, які отримують можливість взаємодії без посередників [15].

Хоча цифрові платформи стали організаційною основою для розвитку електронної торгівлі, завдяки численним перевагам для продавців/постачальників та споживачів, проте їх функціонування є доволі проблематичним, на що досі не звертає увагу законодавець. Дослідивши діяльність світових технологічних гігантів Amazon, Apple, Facebook і Google (що (і використовуваними ними платформи) С. Галлоуея зауважує: «Уряди, закони та менші фірми виявилися беспорядними перед «Четвіркою», яка продовжує здійснювати свій наступ, не рахуючись з інтересами бізнесу, суспільства та планети в цілому» [10; с. 14]. Подібної точки зору дотримується і Січкаренко К.О. [16]. Дії держави щодо цифрових платформ, на її думку, мають включати: створення єдиного правового поля, яке урівнює у правах і можливостях і всіх користувачів у країні, і наявні платформи; контроль з боку уповноважених державних органів за діями власників цифрових платформ і користувачів; питання кібербезпеки та захисту даних, захисту комерційної таємниці; забезпечення «цифрової свободи» з точки зору максимізації

можливостей користувачів; регулювання діяльності монополії у цифровій сфері.

В ґрунтовній монографії російських дослідників (Антимонопольное регулирование в цифровую эпоху: Как защищать конкуренцию в условиях глобализации и четвертой промышленной революции) визначається [11, с. 11-32]:

- специфіка конкуренції в цифрову епоху: учасники економічної діяльності генерують нові ринки, де вони будуть абсолютними монополістами; нерідко ці нові ринки і їх економічні агенти не піддаються об'єктивному аналізу для цілей монопольного регулювання з використанням класичних інструментів минулого століття, у зв'язку з чим антимонопольні органи не встигають вивчити їх в достатній мірі і оперативно реагувати в тій чи іншій ситуації;

- неоднозначність наслідків використання надбань цифровізації: вигоди від неї для суспільства незаперечні (нові товари, послуги, зручність та швидкість їх вибору й оплати), проте суттєва і плата за ці блага: споживчі потреби настільки оцифровані, що глобальні компанії, які володіють значними відомостями про споживачів, можуть вже формувати споживчий попит;

- вплив цифровізації на життя в суспільстві, в тому числі поява нових механізмів ринкової конкуренції, неоднозначний: хоча цифрові технології – ключові драйвери економічного зростання, а з іншого боку – причина поглиблення нерівності між членами суспільства (до традиційної нерівності додалася цифрова (digitaldivide) – нерівність в доступі до цифрових технологій та можливості їх використання);

- недалека перспектива оцифрування всіх (переважної більшості) товарів, які реалізуються через певну платформу, дозволить контролювати споживчий попит і

реалізацію відповідного виду товару; що надасть можливість цифровим платформам отримувати доходи, які є непропорційно високими відносно використовуваній праці та вкладеним інвестиціям [11, с. 16].

Парадигма сучасної світової економіки істотно змінилася за останні 20-30 років, що не враховано на рівні законодавства, яке ґрунтується на застарілих уявленнях про функціонування транснаціональних корпорацій і не враховує особливості функціонування ЦЕ, в тому числі інструментів контролю за економічною концентрацією [11, с. 28-29].

В умовах цифрової економіки ключовим її активом є дані (в тому числі про виробників, товари, споживачів), цифрові технології. Проте доступ до них різний: максимальний у технологічних гігантів і мінімальний у споживачів та дрібних і середніх підприємств.

Хоча антимонопольно-конкурентне право (за оцінкою авторів згаданої монографії) є досить гнучким, спрямованим на захист комплексу інтересів, насамперед, публічних (суспільства – щодо забезпечення захисту конкуренції від зловживань), і приватних бізнес-інтересів учасників конкуренції щодо її справедливого стану, і, відповідно, дозволяє реагувати на зміни в економіці, проте потребує адаптації до потреб ЦЕ. Відтак, антимонопольна політика держави має враховувати концентрацію великих масивів даних як засобу монополізації.

Ейфорія від нечуваного потенціалу цифрових платформ та їх нібито цілковитої користі для споживачів, бізнесу та конкуренції змінилася більш зваженою оцінкою наслідків їхнього функціонування [20; 21; 22], що спричиняють нечувану монополізацію ринків та концентрацію капіталів не лише в національному, а й у світовому масштабі; витісненням з ринків

суб'єктів малого і середнього бізнесу, зловживання даними споживачів, нав'язування споживачам товарів через так звану торгетовану рекламу, не оподатковування нечуваних за аналогової економіки надприбутків – то лише видима частка проблем, спричинена цифровізацією у сфері економіки. Замість тотального саморегулювання, характерного для розвитку відносин ЦЕ на початкових етапах, держава почала активніше брати участь в регулюванні цих відносин, в тому числі і з точки зору захисту економічної конкуренції, про що свідчать відповідні положення прийнятого наприкінці 2020 р. Закону України «Про електронні комунікації» (далі – ЗЕК) [19], зокрема щодо забезпечення прозорості цього ринку, якій мають сприяти:

- порядок ідентифікації та визначення ринків (ст. 81), характеристики яких можуть обґрунтовувати запровадження регуляторних зобов'язань, передбачених ЗЕК;

- порядок аналізу ринків (ст. 82) з метою визначення, чи є певний ринок електронних комунікацій таким, що підпадає під запровадження регуляторних зобов'язань, передбачених ЗЕК, та встановлення відповідних критеріїв;

- порядок визначення постачальника мереж та/або послуг електронних комунікацій таким, що має значний ринковий вплив (ст. 83);

- порядок накладення, зміни та зняття регуляторних зобов'язань, принципів їх застосування (ст. 84), серед яких зобов'язання щодо: прозорості (ст. 85); недискримінації (ст. 86), з роздільного бухгалтерського обліку (ст. 87); надання доступу до фізичної інфраструктури електронних комунікацій для розгортання мереж електронних комунікацій (ст. 88); надання доступу до елементів мереж електронних комунікацій та об'єктів інфраструктури (ст. 89); регулювання цін та з обліку витрат на оптових ринках (ст. 90);

- встановлення регуляторним органом (постійно діючим центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку України – Регулятором комунікаційних послуг) розрахункових такс за термінацію трафіка (ст. 91);

- заходи із сприяння спільному інвестуванню елементів мереж надвисокої пропускну здатності (ст. 92);

- особливості регуляторного контролю роздрібних послуг електронних комунікацій (ст. 98);

- забезпечення значного рівня прозорості сфери електронних комунікацій, завдяки запровадженню низки заходів, серед яких особливе місце посідають положення ст. 8 – щодо електронних цифрових платформ і ст. 23 щодо співрегулювання (залучення регуляторним органом учасників ринку електронних комунікаційних послуг до вирішення проблем, що зачіпають їхні інтереси).

Одним із базових векторів політики держави щодо належного формування та функціонування електронної регуляторної платформи є створення її як автоматизованої інформаційно-аналітичної системи, функціональне навантаження змісту якої активно контролює регуляторний орган. За своїм призначенням вона використовується даним органом для виконання своїх повноважень. Також вона є необхідною при наданні адміністративних послуг в електронному вигляді. Електронний обмін інформацією, документами та взаємодія з постачальниками електронних комунікаційних мереж та/або послуг, постачальниками радіообладнання, користувачами радіочастотного спектра та ресурсів нумерації, користувачами послуг теж відбувається, за визначенням законодавця, завдяки можливостям

електронної регуляторної платформи (ч. 1 ст. 8).

До її належного формування та функціонування спонукає той факт, що зазначена платформа забезпечує доступ до низки реєстрів, баз даних та систем. Зокрема, постачальників електронних комунікаційних мереж та послуг; ліцензій на користування радіочастотним спектром; присвоєнь радіочастот загальних користувачів; первинного розподілу ресурсів нумерації; радіообладнання та випромінювальних пристроїв (ч. 2 ст. 8).

Зазначені реєстри забезпечують обробку публічної інформації. Вони також виконують важливу функцію доступності та прозорості щодо надання реєстрової інформації та реєстрових даних. Залучення реєстрової інформації та реєстрових даних у господарський обіг може мати як позитивні так і негативні правові наслідки для суб'єктів економічної діяльності, контрагентів та партнерів суб'єктів господарювання та інших споживачів.

Правова проблема неефективного захисту економічної конкуренції має перспективу бути вирішеною за умови належної реалізації законоположень ст. 8 Закону України «Про електронні комунікації». Йдеться про забезпечувальний потенціал електронної регуляторної платформи.

Будучи автоматизованою системою збирання, накопичення та систематизації інформації саме платформа забезпечує: подання повідомлення про початок здійснення діяльності у сфері електронних комунікацій; ведення низки вищезазначених реєстрів, а також – бази перенесених номерів та геоінформаційної системи для географічних оглядів доступності на території України мереж широкосмугового доступу (фіксованого і мобільного) та універсальних електронних комунікаційних

послуг; функціонування персональних кабінетів постачальників електронних комунікаційних мереж та послуг, загальних користувачів радіочастотного спектра, постачальників радіообладнання; подання документів для отримання ліцензії на користування радіочастотним спектром, дозволів на користування ресурсами нумерації та інших адміністративних послуг регуляторного органу; подання передбаченої регуляторної звітності та інформації; контроль повноти заповнення звітів, заяв та інших документів, необхідних для отримання відповідних адміністративних послуг регуляторного органу; перегляд стану розгляду поданих документів; доступ до відомостей та документів, визначених законодавством; оприлюднення результатів надання адміністративних послуг; формування та подання в електронній формі запитів про надання витягів; перегляд, копіювання та роздрукування витягів із окремих реєстрів та документів та інші (ч. 3 ст. 8).

Перелік проведення операцій, які вказують на забезпечувальні можливості електронної регуляторної платформи щодо прозорості сфери електронних комунікацій, не є закритим. Законом України «Про електронні комунікації» та положенням про електронну регуляторну платформу можуть бути передбачені й інші операції та дії.

Аргументом на користь твердження, що дані законоположення здатні забезпечити належний захист економічної конкуренції, є визнання електронної регуляторної платформи об'єктом права державної власності, державним інформаційним ресурсом, створення та функціонування якого забезпечує регуляторний орган, який є її держателем. Держатель гарантує сумісність і взаємодію з іншими інформаційними системами та мережами електронної регуляторної платформи (її складових).

Згідно вимог законів України у сфері захисту інформації державою захищаються відомості, які були внесені до електронної регуляторної платформи. Доступ до них (окрім персональних даних та інформації з обмеженим доступом) є відкритим, безоплатним, цілодобовим, доступним у форматі відкритих даних. До того ж він має враховувати потреби осіб із порушенням зору. Доступ здійснюється через мережу Інтернет. Суб'єкт, який подав інформацію, має право безоплатного доступу до неї в повному обсязі, у тому числі до інформації з обмеженим доступом (ч.4, ч. 5 ст. 8).

Суб'єктів господарювання дещо насторожують положення статті 9 Закону України «Про електронні комунікації» щодо вимоги регуляторного органу про надання інформації на його запит (у тому числі фінансової та інформації з обмеженим доступом). Така насторога є невиправданою. Зазначена вимога сумісна із вимогою щодо надання відомостей доінтегрованої автоматизованої системи державного нагляду (контролю) (далі – ІАС ДНК). ІАС ДНК призначена для узагальнення та оприлюднення інформації про заходи державного нагляду (контролю), координації роботи органів державного нагляду (контролю) щодо здійснення ними комплексних заходів, моніторингу ефективності та законності здійснення заходів державного нагляду (контролю).

У сфері контролю за діями ризикових суб'єктів господарювання – платників податків критичною є ситуація із контролем за оцінкою ризиків при складанні електронних податкових накладних [23]. Фактично виявляється та заноситься до відповідного реєстру лише 20% всіх виконавців ризикованих господарських операцій

Водночас передбачено застереження, що запит про надання інформації не повинен

містити вимогу щодо надання інформації, вже поданої до регуляторного органу чи наявної в інших державних електронних базах даних [19, ч. 3 ст. 9].

Для запобігання непорозумінь та з метою належного врахування інтересів кінцевих користувачів регуляторний орган за участю інших зацікавлених органів державної влади забезпечує та проводить консультації з постачальниками електронних комунікаційних мереж та/або послуг, користувачами радіочастотного спектра, іншими зацікавленими сторонами.

Консультації відбуваються щодо заходів та процедур їх застосування, які мають суттєвий вплив на відповідний ринок, у тому числі щодо конкурсних засад розподілу радіочастотного спектра, аналізу ринків та прийняття рішень за його результатами, вжиття заходів із забезпечення доступності універсальних послуг, в інших випадках, передбачених законодавством, а також на вимогу асоціацій, громадських об'єднань та професійних спілок, учасників ринку чи суб'єктів, стосовно яких приймається рішення (вживається захід) [19, ч. 1, ч. 2, ст. 22]. Такий підхід забезпечує захист економічної конкуренції та захист прав споживачів.

Разом з тим, відповідні зміни не було внесено ні в Закон «Про захист економічної конкуренції» [1], ні в ГК України, ні в Закон «Про захист прав споживачів».

Отже, з огляду на істотні зміни на товарних ринках, учасники яких зловживають цифровими можливостями і, відповідно, негативно впливають на стан конкуренції, застарілість положень антимонопольно-конкурентного законодавства, зорієнтованого на доцифрову епоху, необхідна відповідна реакція держави та міжнародної спільноти на ці зміни. На національному рівні (України, зокрема) з метою забезпечення конкурентності ринкового середовища

доцільно кодифікувати правове регулювання відносин цифровізації, внести відповідні зміни до Господарського кодексу України [24] (в тому числі щодо державної антимонопольно-конкурентної політики в умовах цифровізації) та закони України «Про захист економічної конкуренції» [1] і «Про захист від недобросовісної конкуренції» [25] (закріплення ефективних правових механізмів запобігання зловживанню цифровими можливостями на товарних ринках та забезпечення прозорості останніх).

Література:

1. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> (дата звернення: 03.10.2021).
2. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Київ, жовтень 2020 р. Центр Разумкова, 2020. Видавництво «Заповіт», 2020. 274 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploaarticle/2020_digitalizationds/.pdf (дата звернення: 20.07.2021).
3. Communication on Online Platforms and the Digital Single Market. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/communication-online-platforms-and-digital-single-market-opportunities-and-challenges-europe> (дата звернення: 24.07.2021).
4. Digital Economy, Innovation and Competition – OECD. URL: www.oecd.org/competition/digital-economy-innovation-and-competition (дата звернення: 16.07.2021).
5. Consumer data rights and competition. URL: <https://www.oecd.org/daf/competition/consumer-data-rights-and-competition.htm> (дата звернення: 16.07.2021).
6. DIRECTORATE FOR FINANCIAL AND ENTERPRISE AFFAIRS COMPETITION COMMITTEE Consumer Data Rights and Competition – Background note by the Secretariat 10-12 June 2020. URL: [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP\(2020\)1/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP(2020)1/en/pdf) (дата звернення: 16.07.2021).
7. Prof. Alain Strowel (UCL and USL-B) with Prof. Wouter Vergote (USL-B). Digital Platforms: To Regulate or Not To Regulate? Message to Regulators: Fix the Economics First, Then Focus on the Right Regulation. URL: https://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2016-7/uclouvain_et_universit_saint_louis_14044.pdf (06.04.2021).

8. José van Dijck, David Nieborg, Thomas Poell, Reframing platform power // INTERNET POLICY. Journal on internet regulation. Volume 8. Issue 2. URL: <https://policyreview.info/node/1414/pdf> (дата звернення: 23.07.2021).

9. Завьялов Д.В., Завьялова Н.Б., Киселева Е.В. Цифровые платформы как инструмент и условие конкурентоспособности страны на мировом рынке товаров и услуг. Экономические отношения журнал. Апрель-июнь 2019. Номер 2. Том 9. С. 443-454.

10. Скотт Геллоуей. Велика четвірка. Прихована ДНК Amazon, Apple, Facebook і Google / Пер з англ. М. Смагіної. – К.: Видавнича група КМ-БУКС, 2021. 328 с.

11. Антимонопольное регулирование в цифровую эпоху: Как защищать конкуренцию в условиях глобализации и четвертой промышленной революции: монография / Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики»; ФАС России; под ред. А. Ю. Цариковского, А.Ю. Иванова и Е. А. Войниканис. 2-е изд., испр. и доп. М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2019. 391 с.

12. Шевченко Л. С. Цифрова конкуренція: нові можливості та нові загрози. Економічна теорія та право. 2021. № 2. С. 11-31.

13. Мудра Д. В. Антимонопольне регулювання технологій big data в умовах цифрової економіки. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6421&i=16> (дата звернення: 06.10.2021).

14. Бітюк П. О. Про конкуренцію в умовах цифрової економіки та електронного бізнесу. IUSPRIVATUM, 2019. № 2. С. 17-26. URL: https://iusprivatumjournal.online/wp-content/uploads/2020/10/IP_17-26_Bitiuk.pdf (дата звернення: 19.07.2021).

15. Січкаренко К. О. Цифрові платформи: підходи до класифікації та визначення ролі в економічному розвитку. Причорноморські економічні студії. Випуск 35. 2018. С. 28-32. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/35_2_2018/7.pdf (дата звернення: 24.07.2021).

16. Колешня Я. О. Цифрові платформи як ефективна бізнес-модель. II Міжнародна науково-практична конференція «Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи». Київ. 2021. С. 80-81. URL: http://confmanagement.kpi.ua/proc/issue/view/13896_230472-Текст_статті-526191-1-10-20210502.pdf (дата звернення: 24.07.2021).

17. Про електронну комерцію: Закон України від 3 вересня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (дата звернення: 03.10.2021).

18. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 03.10.2021).

19. Про електронні комунікації: Закон України від 16 грудня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 03.10.2021).

20. У Європі проти Google розпочато антимонопольне розслідування. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/evrope-protiv-google-nachato-antimonopolnoe-1624362214.html> (дата звернення: 25.06.2021).

21. 136 стран договорились о введении единого налога для глобальных корпораций. URL: <https://news.maanimo.com/taxes/136-stran-dogovorilis-o-vvedenii-edinogo-naloga-dlya-globalnyh-korporatsij-43625> (дата звернення: 11.10.2021).

22. Прийнято Закон «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо скасування оподаткування доходів, отриманих нерезидентами у вигляді виплати за виробництво та/або розповсюдження реклами та удосконалення порядку оподаткування податком на додану вартість операцій з постачання нерезидентами електронних послуг фізичним особам». URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/209503.html> (дата звернення: 11.10.2021).

23. Про забезпечення комплексного контролю податкових ризиків з ПДВ: Наказ Державної фіскальної служби України від 28.07.2015 р. № 543 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0543872-15#Text> (дата звернення: 30.10.2021).

24. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 11.10.2021).

25. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 7 червня 1996 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.10.2021).

References:

1. Pro zakhyst ekonomichnoyi konkurenciyi: Zakon Ukrainy vid 11 sichnya 2001 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> (дата звернення: 03.10.2021).

2. Tsyfrova ekonomika: trendy, ryzyky ta sotsial'ni determinanty. Kyiv, zhovten' 2020 r. Tsentrazumkova, 2020. Vydavnytstvo «Zapovit», 2020. 274 s. URL: https://razumkov.org.ua/uploaarticle/2020_digitalizationds.pdf (дата звернення: 20.07.2021).

3. Communication on Online Platforms and the Digital Single Market. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/communication-online-platforms-and-digital-single-market-opportunities-and-challenges-europe> (data zvernennya: 24.07.2021).

4. Digital Economy, Innovation and Competition – OECD. URL: www.oecd.org/competition/digital-economy-innovation-and-competition (data zvernennya: 16.07.2021).

5. Consumer data rights and competition. URL: <https://www.oecd.org/daf/competition/consumer-data-rights-and-competition.htm> (data zvernennya: 16.07.2021).

6. DIRECTORATE FOR FINANCIAL AND ENTERPRISE AFFAIRS COMPETITION COMMITTEE Consumer Data Rights and Competition – Background note by the Secretariat 10-12 June 2020. URL: [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP\(2020\)1/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP(2020)1/en/pdf) (data zvernennya: 16.07.2021).

7. Prof. Alain Strowel (UCL and USL-B) with Prof. Wouter Vergote (USL-B). Digital Platforms: To Regulate or Not To Regulate? Message to Regulators: Fix the Economics First, Then Focus on the Right Regulation. URL: https://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2016-7/uclouvain_et_universit_saint_louis_14044.pdf (06.04.2021).

8. José van Dijck, David Nieborg, Thomas Poell, Reframing platform power // INTERNET POLICY. Journal on internet regulation. Volume 8. Issue 2. URL: <https://policyreview.info/node/1414/pdf> (data zvernennya: 23.07.2021).

9. Zav'yalov D.V., Zav'yalova N.B., Kyseleva E.V. Tsyfrovyye platformy kak ynsument y uslovye konkurentosposobnosti strany na myrovom rynke tovarov y usluh. Ékonomycheskye otnosheniya zhurnal. Aprel'-yyun' 2019. Nomer 2. Tom 9. S. 443-454.

10. Skott Hellovey. Velyka chetvirka. Prykhovana DNK Amazon, Apple, Facebook i Googl / Per z anhl. M. Smahinoyi. – K.: Vydavnycha hrupa KM-BUKS, 2021. 328 s.

11. Antymonopol'noe rehulyrovanye v tsyfrovuyu épokhu: Kak zashchyschat' konkurentsyyu v uslovyakh hlobalyzatsyy y chetvertoy promyshlennoy revolyutsyy: monohrafyya / Nats. ysled. un-t «Vysshaya shkola ékonomyyky»; FAS Ros-syy; pod red. A. YU. Tsarykovskoho, A.YU. Yvanova y E. A. Voynkanys. 2-e yzd., yspr. y dop. M.: Yzdom Vysshey shkoly ékonomyyky, 2019. 391 s.

12. Shevchenko L. S. Tsyfrova konkurentsyya: novi mozhlyvosti ta novi zahrozy. Ekonomichna teoriya ta pravo. 2021. № 2. S. 11-31.

13. Mudla D. V. Antymonopol'ne rehulyvannya tekhnolohiy big data v umovakh

tsyfrovoyi ekonomyyky. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6421&i=16> (data zvernennya: 06.10.2021).

14. Bityuk P. O. Pro konkurentsyyu v umovakh tsyfrovoyi ekonomyyky ta elektronnoho biznesu. IUSPRIVATUM, 2019. № 2. S. 17-26. URL: https://iusprivatumjournal.online/wp-content/uploads/2020/10/IP_17-26_Bitiuk.pdf (data zvernennya: 19.07.2021).

15. Sichkarenko K. O. Tsyfrovyye platformy: pidkhody do klasyfikatsyyi ta vyznachenniya roli v ekonomichnomu rozvytku. Prychornomors'ki ekonomichni studyyi. Vypusk 35. 2018. S. 28-32. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/35_2_2018/7.pdf (data zvernennya: 24.07.2021).

16. Koleshnyaya YA. O. Tsyfrovyye platformy yak efektyvna biznes-model'. II Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsyya «Biznes, innovatsyyi, menezhment: problemy ta perspektyvy». Kyiv. 2021. C. 80-81. URL: http://confmanagement.kpi.ua/proc/issue/view/13896230472-Tekst_statti-526191-1-10-20210502.pdf (data zvernennya: 24.07.2021).

17. Pro elektronnu komertsyyu: Zakon Ukrayiny vid 3 veresnyaya 2015 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (data zvernennya: 03.10.2021).

18. Pro zakhyst prav spozhyvachiv: Zakon Ukrayiny vid 12 travnyaya 1991 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (data zvernennya: 03.10.2021).

19. Pro elektronni komunikatsyyi: Zakon Ukrayiny vid 16 hrudnyaya 2020 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (data zvernennya: 03.10.2021).

20. U Yevropi proty Google rozpochato antymonopol'ne rozsliduvannya. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/evrope-protiv-google-nachato-antimonopolnoe-1624362214.html> (data zvernennya: 25.06.2021).

21. 136 stran dohovorylys' o vvedenyy edynoho naloha dlya hlobal'nykh korporatsyy. URL: <https://news.maanimo.com/taxes/136-stran-dogovori-lis-o-vvedenii-edinogo-naloga-dlya-globalnyh-korporatsij-43625> (data zvernennya: 11.10.2021).

22. Prynyato Zakon «Pro vnesenniya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrayiny shchodo skasuvannya opodatkovannya dokhodiv, otrymanykh nerezydentamy u vyhlyadi vyplaty za vyrobnytstvo ta/abo rozpovsyudzhenniya reklamy ta udoskonalenniya porjadku opodatkovannya podatkom na dodanu vartist' operatsiy z postachannya nerezydentamy elektronnykh posluh fizychnym osobam». URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/209503.html> (data zvernennya: 11.10.2021).

23. Pro zabezpechenniya kompleksnoho kontrolyu podatkovykh ryzykiv z PDV: Nakaz

Derzhavnoyifiskal'noyi sluzhby Ukrainy vid 28.07.2015 r. № 543 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0543872-15#Text> (data zvernennya: 30.10.2021).

24. Hospodars'kyi kodeks Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (data zvernennya: 11.10.2021).

25. Pro zakhyst vid nedobrosovisnoyi konkurentsyyi: Zakon Ukrainy vid 7 chervnya 1996 roku. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennya: 11.10.2021).

Vinnyk O.M., Shapovalova O.V. Digitization in the perspective of ensuring the transparency of relations in the field of competition: the legal aspect. – Article.

The article is devoted to the problems of legal protection of economic competition in the conditions of digitalization, in particular, ensuring transparency in the markets of digital economy. Based on the analysis of a number of EU and OECD documents, works of foreign and Ukrainian researchers of these relations, the provisions of current Ukrainian legislation and the actual state of modern commodity markets, their features are revealed, including the operation of powerful digital platforms that monopolize markets and significantly change competition; the presence of virtual enterprises that do not fall under the definition of an economic entity in accordance with the Law of Ukraine «On Protection of Economic Competition», the so-called network effect and supply chain, significant lag of antitrust regulation from the actual state of digital economy markets; slow reaction of states to the dominance of powerful digital platforms, etc.

Defects of normative-legal regulation in the Ukrainian antimonopoly-competition legislation are revealed: existence of gaps (absence of definition of a number of new concepts: «virtual enterprise», «digital platform», «network effect», «supply chain»), obsolescence of definition of «concept management»; lack of legal mechanisms to prevent monopolization of commodity markets by digital platforms, lack of transparency of digital economy markets, which negatively affects the ability of consumers, small and medium-sized businesses to realize and protect their legitimate interests. From these positions the provisions of the Law of Ukraine «On Electronic Communications» are analyzed. Gaps in the antimonopoly and competition legislation of Ukraine on these issues are identified and ways to address them are proposed.

Key words: economic competition; digital economy; digital capabilities; digital platforms; anti-trust and competition regulation; improving legal regulation.

Винник О.М., Шаповалова О.В. Цифровизация в ракурсе обеспечения прозрачности отношений в сфере конкуренции: правовой аспект. – Статья.

Статья посвящена проблемам правовой защиты экономической конкуренции в условиях цифровизации, в частности, обеспечения прозрачности на рынках цифровой экономики. На основании анализа ряда документов ЕС и ОЭСР, работ зарубежных и украинских исследователей указанных отношений, положений действующего украинского законодательства и фактического состояния современных товарных рынков выявляются их особенности, в том числе функционирование мощных цифровых платформ, монополизирующих рынки и существенно изменяющих условия конкуренции; наличие виртуальных предприятий, не подпадающих под определение предприятия в соответствии с Законом Украины «О защите экономической конкуренции», так называемые сетевой эффект и цепочка поставок, значительное отставание антимонопольно-конкурентного регулирования от фактического состояния рынков цифровой экономики; медленная реакция государств на доминирование мощных цифровых платформ и т.д.

Выявляются недостатки нормативно-правового регулирования в украинском антимонопольно-конкурентном законодательстве: наличие пробелов (отсутствие определения ряда новых понятий: «виртуальное предприятие», «цифровая платформа», «сетевой эффект», «цепочка поставок»), устаревшее определение понятия «субъект хозяйствования»; отсутствие правовых механизмов предотвращения монополизации товарных рынков цифровыми платформами; отсутствие прозрачности рынков цифровой экономики, что отрицательно сказывается на возможностях потребителей, мелких и средних субъектов бизнеса реализовывать и защищать свои законные интересы. С этих позиций анализируются положения Закона Украины «Об электронных коммуникациях». Выявляются пробелы в антимонопольно-конкурентном законодательстве Украины по указанным вопросам и предлагаются пути их устранения.

Ключевые слова: экономическая конкуренция; цифровая экономика; цифровые возможности; цифровые платформы; антимонопольно-конкурентное регулирование; усовершенствование правового регулирования.

Авторська довідка:

Вінник Оксана Мар'янівна – докторка юридичних наук, професорка, член кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник відділу міжнародного приватного права та правових проблем євроінтеграції, НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, Україна, м. Київ.

Шаповалова Ольга Вікторівна – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри господарського права Східноукраїнського

національного університету імені Володимира Даля МОН України, провідна наукова співробітниця відділу правового забезпечення галузевого інноваційного розвитку НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8813-3849>.

Стаття надійшла до редакції: 10 листопада 2021 р.

УДК 343.163

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-42-2-31-37>

ЗАМІСТЬ ПОДАТКОВОЇ МІЛІЦІЇ – БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: НАСКІЛЬКИ ДОЦІЛЬНА ТАКА МОДЕЛЬ..?

Руденко М.В.

INSTEAD OF TAX POLICE - BUREAU OF ECONOMIC SECURITY: HOW EXCELLENT IS SUCH A MODEL ..?

Rudenko M.V.

У статті проведено огляд наявних концепцій, законопроектів та підходів щодо наступника податкової міліції – Бюро економічної безпеки, а також зроблено перші спроби аналізу деяких положень нового Закону України "Про бюро економічної безпеки України". Значну увагу акцентовано на проблемі визначення статусу новоствореного державного органу та зроблено висновок, що бюро, скоріше має стати правоохоронним органом спеціального призначення у протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави. Адже на нього першочерговим покладено саме виконання правоохоронної функції, що полягає у забезпеченні запобігання, виявлення, припинення, розслідування, та розкриття кримінальних правопорушень, об'єктом яких є економічні (фінансові) інтереси держави та віднесені до його підслідності відповідно до закону. Окрім цього бюро має виконувати ще аналітичну, інформаційну та інші функції що перетворює цей орган й на аналітичну службу. Отже, в Україні створено чи не перший правоохоронний орган, який має й аналітичну функцію. Звернуто увагу також на деякі термінологічні та логічні неузгодження в чинному законодавстві та внесено пропозиції щодо їх усунення.

Ключові слова: податкова міліція, Бюро економічної безпеки, функції та повноваження бюро, правопорушення, що посягають на функціонування економіки держави, завдання та підслідність бюро, детективи бюро.

Постановка проблеми. 28 січня цього року Верховна Рада України поставила крапку в епопеї зі створення наступника податкової міліції: ухвалено закон № 1150-IX "Про бюро економічної безпеки України" (далі - Закон)... Служба фінансових розслідувань, фінансова поліція, Національне бюро фінансової безпеки – все це назва державного органу, який намагалися створити в Україні щонайменше за останні

п'ять років. Історія створення наступника податкової міліції породила велику кількість концепцій, законопроектів та підходів щодо функцій та повноважень цього нового центрального органу виконавчої влади. Отже, уявляється важливим з'ясувати ці положення, що переконливо свідчать про наукову обґрунтованість та практичну доцільність тематики дослідження та своєчасного звернення до неї.

Стан дослідження. Питання щодо організації та діяльності правоохоронних органів у т.ч. податкової міліції було предметом вивчення таких вчених як: Р. Білоконь, В. Білоус, А. Гель, В. Долежан, С. Іваницький, П. Каркач, В. Коваль, М. Косюта, Л. Москвич, В. Остропілець, В. Сухонос, та ін. Втім більшість досліджень було проведено до реорганізації податкової міліції, прийняття Закону України "Про бюро економічної безпеки України", що дає підстави проаналізувати проблематику, пов'язану зі становленням цього новоствореного державного органу.

Саме тому метою статті є аналіз концепцій, законопроектів та підходів щодо наступника податкової міліції – Бюро економічної безпеки, окремих законодавчих положень з цього приводу та внесення пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Нагадаю, податкова міліція була утворена ще в далекому 1996 році в складі Державної податкової адміністрації України на базі підрозділів по боротьбі з кримінальним приховуванням прибутків від оподаткування Міністерства внутрішніх справ та працівників підрозділів податкових розслідувань ДПА. У 1998 році, з відповідними змінами в кримінальному процесуальному законодавстві, підрозділи новоствореної податкової міліції були наділені функцією досудового розслідування (на даний час – слідчі підрозділи органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства).

За роки свого існування податкова міліція так й не спромоглася доказати ефективність своєї діяльності. Здебільшого цей орган асоціюється у громадян із діями силовиків. Останні, як відомо, не рідко фігурували у скандалах з "масками шоу", тиском на бізнес. Тому у суспільстві

неоднорозово лунали заяви про її ліквідацію. Найрадикальнішою, як не дивно, була пропозиція 2014 року першого заступника Голови Державної податкової адміністрації України В. Хоменка: "Ми повинні ліквідувати податкову міліцію як клас..." [1]. Колишній Міністр фінансів О. Данілюк у 2016 році заявив, що податкова міліція – ворог номер один для бізнесу, треба набратися сил і ліквідувати її...[2].

Заяви влади про ліквідацію податкової міліції лунали, але цей орган після відокремлення податкової та митної служби, продовжував працювати єдиним у складі Державної фіскальної служби України (далі - ДФС). Були різні варіанти його реформування. Спочатку йшлося про те, що старий каральний орган замінити на Службу фінансових розслідувань [3], пізніше (у 2016 році) почали просувати ідею створення фінансової поліції [4]. У 2017 році, коли з Податкового кодексу під час "бюджетної ночі" зник розділ "Податкова міліція", розмови про створення органу фінансових розслідувань знову стали актуальними [5].

У 2018 році п'ятий Президент України анонсував створення нового відомства, метою якого мало бути запобігання вчиненню та боротьба зі злочинами в сферах економіки й публічних фінансів. За словами Петра Порошенка, "пропонується запровадження цієї нової структури, яка відлучить від впливу на економіку та бізнес і ГПУ, і СБУ, і НАБУ, і Нацполіцію та інших силовиків". Мова про Національне або Державне бюро фінансової безпеки. У подальшому тривало обговорення відповідного законопроекту [6], а проект закону про бюро фінансових розслідувань (№ 1208-2) було відхилено.

Проте в Законі України від 06 грудня 2019 року № 361-IX "Про запобігання і протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню

розповсюдження зброї масового знищення"[7] серед посад національних публічних діячів було несподівано вжито словосполучення "Директор Бюро фінансових розслідувань" (пункт 37 статті 1). А в Законі України від 16 грудня 2020 року № 1089-IX "Про електронні комунікації"[8] законодавець використовує термін "податкова поліція" серед спеціальних користувачів радіочастотного спектра (пункт 10 статті 43).

У січні поточного року, як уже було зазначено, депутати Верховної Ради зробили чергову спробу створення наступника податкової міліції. Цього разу його назва – Бюро економічної безпеки України (або коротко - БЕБ). Отже, плутанина з підходами та концепціями наступника податкової міліції має не лише ідеологічні, але й цілком правові наслідки. Попри те, що єдиний аналітичний орган фінансових розслідувань був у програмах багатьох політичних партій та кандидатів у президенти, а також перекочовував з одного меморандуму з МВФ в інший, на сьогодні відповідний закон прийнятий. Він набрав чинності з 25 березня цього року [9].

Парадоксально, що вже після набрання чинності цього Закону, законодавець у частині 5 статті 37 Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу" (у редакції Закону від 13.04.2021 р. № 1381-IX) [10] вживає термін "податкова міліція". Зокрема, "... зняття з військового обліку підлягають громадяни України, які прийняті на службу до ... податкової міліції... " (скоріше вже прийняті на службу до Бюро економічної безпеки, яка, до речі є державною службою особливого характеру, що полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України). Вказане термінологічне неузгодження має бути усунено.

Як на мене, назва нового органу невдала. По-перше, ця назва не відображає зміст діяльності новоствореної інституції. Економічна безпека – надто широке поняття яке включає в себе не лише протидію правопорушенням, що посягають на економіку держави. По-друге, абревіатура БЕБ асоціюється з БЕП – старими міліцейськими підрозділами боротьби з економічною злочинністю, добре відомими своєю "діяльністю" у 1990-2000-х роках. Тому краще було б назвати цей орган Бюро фінансових розслідувань, адже більшість функцій та повноважень у цьому новоствореному органі складають саме функції (повноваження) з проведення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері формування та використання фінансових ресурсів держави. Звичайно, передбачені ще й аналітична, інформаційна та інші функції.

Служба фінансових розслідувань (так пропонували назвати наступника податкової міліції у 2017 році) повинна була розслідувати ухилення від сплати податків, сидючи за моніторами комп'ютерів та аналізувати звітність та податкові накладні. Жодних "маски-шоу" та перевірок. Бізнес очікував створення саме аналітичного, а не правоохоронного органу, який би на підставі аналізу комплексної бази даних від державних установ України та міжнародних організацій виявляв незаконні діяння та ухилення від сплати податків у великих розмірах і скеровував кримінальні справи до суду. Законодавець як бачимо у 2021 році вибрав інший шлях, залишив у новоствореному органі силові функції (що були у податковій міліції), створивши по суті ще один правоохоронний силовий орган, який у своєї роботі зможе користуватися й вогнепальною зброєю.

Бюро економічної безпеки України згідно зі свого статусу є центральним органом виконавчої влади, на який покладається завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави. Бюро виконує правоохоронну, аналітичну, інформаційну та інші функції, а його першочерговим повноваженням є здійснення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування у межах передбаченої законом підслідності (ст. ст. 1, 8 Закону).

З наведеного видно, що Бюро економічної безпеки, скоріше буде єдиним правоохоронним органом спеціального призначення, що розслідуватиме кримінальні правопорушення у сфері економіки, крім тих, які розслідує Національне антикорупційне бюро України (далі - НАБУ). Таке твердження кореспондує з оновленими положеннями статті 2 Закону України "Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів", згідно яких до складу правоохоронних органів відноситься й Бюро економічної безпеки України. Зазначена тенденція зумовлена й оновленою редакцією пункту 2 статті 18 Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю", у відповідності до якої контролюючі органи та митні органи зобов'язані забезпечувати виявлення порушень законодавства про податки, збори та негайно повідомляти про це органи Бюро економічної безпеки України.

Це означає, що зі створенням БЕБ мають зникнути не лише податкова міліція, а й економічні підрозділи в Національній поліції та Службі безпеки України. Загалом на бюро планують покласти повноваження розслідування ухилення від сплати податків, але крім цього ще низку кримінальних правопорушень, пов'язаних з економікою та фінансами. Отже, цей орган має стати єдиним, а не черговим у розслідуванні всіх

кримінальних правопорушень проти економічних (фінансових) інтересів держави, тому важливо на рівні Кримінального процесуального кодексу позбавити слідчі підрозділи інших органів правопорядку можливості розслідувати кримінальні правопорушення, віднесені до підслідності Бюро економічної безпеки України. Робити це потрібно в поєднанні з чіткою вказівкою в законі про ліквідацію "економічних" та "антикорупційних" (подібних ним) підрозділів СБУ та Нацполіції [11].

Доцільно зазначити, що наразі понад три тисячі слідчих з різних правоохоронних відомств займаються боротьбою з економічними правопорушеннями. Часто повноваження цих органів дублюються, досудове розслідування затягується, а ефективність протидії кримінальним правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави лишається низкою. Саме цим обґрунтовували необхідність створення нового державного органу автори законопроекту про Бюро економічної безпеки. Вони підраховали, що за 2019 рік зареєстрували 1287 кримінальних проваджень лише щодо ухилення від сплати податків. З них до обвинувальних вироків суду довели лише 10 кримінальних справ, ще у 8-ми справах суд став на бік платників податків.

Така статистика свідчить про недостатню ефективну роботу в першу чергу податкової міліції в розслідуванні кримінальних правопорушень, необхідність позбавити правоохоронні органи від невластивих їм функцій та відокремити правоохоронну функцію від сервісної функції податкових органів. Саме завдяки цьому законодавець останнім часом замінив у чинному законодавстві термін "органи доходів і зборів" на термін "податкові органи", "митні органи".

У Бюро економічної безпеки працюватимуть детективи, які проводитимуть не лише збір аналітичної інформації про, наприклад, ухилення від сплати податків, але, головним чином вестимуть оперативно-розшукову діяльність та досудове слідство. Звичайно, аналітика в першу чергу (для цього передбачена спеціальна посада – аналітик Бюро економічної безпеки України), що надає змогу забезпечити виявлення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень, об'єктами яких є економічні (фінансові) інтереси держави та/або місцевого самоврядування й віднесені до підслідності БЕБ. З цього приводу Закон впроваджує такі поняття як "аналіз ризиків", "кримінальний аналіз", "ризик – орієнтований підхід", "управління ризиками", тощо.

Зрозуміло, що на практичному рівні повноцінна реалізація Закону не можлива без внесення відповідних змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів. На сьогодні у Верховній Раді перебуває на розгляді з цього питання законопроект, який насамперед надає процесуальні повноваження БЕБ, як органу досудового розслідування, визначає його підслідність, а також закріплює права детективів бюро. Даний законопроект має бути як найшвидше ухвалений парламентом.

Говорячи про це, слід звернути увагу на помилкове законодавче твердження (словосполучення), що містяться у пункті 5 частини 2 статті 33 Закону, а саме "...інформацію про хід розслідування кримінальних проваджень...". Загальновідомо, що кримінальне провадження (кримінальна справа) це поки що паперова сукупність матеріалів (документів) досудового розслідування, яка, звичайно, не потребує ніякого розслідування. Тобто розслідується не кримінальне провадження (кримінальна справа), а скоєне кримінальне правопорушення (злочин або

кримінальний проступок). Що ж до причин появи такої конструкції на законодавчому рівні (до речі широко використовуваної й на теоретичному і практичному рівнях), то вони криються як у стереотипах мислення, так і в недоліках сучасних конституційних орієнтирів у цих питаннях, прикладом яких є ст. 31 Конституції України, у якій продовжує використовуватись вже явно архаїчне словосполучення "з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи".

Загалом у БЕБ планують працевлаштувати 4000 працівників як у центральній апарат так і в територіальні управління. Для порівняння: гранична чисельність працівників Державного бюро розслідувань на сьогодні складає 1600 осіб; НАБУ – 700 осіб. Як бачимо у новоствореному органі - роздутий штат, а це не ефективна робота й додаткові витрати. За підрахунками бізнес-асоціації України для цієї роботи вистачить 1,5 тисячі працівників, що є прикладом успішної діяльності подібних органів в ЄС.

Наостанок зазначу, що "Перехідними та прикінцевими положеннями" Закону передбачено ліквідацію податкової міліції з дня прийняття рішення Кабінетом Міністрів України про початок діяльності Бюро економічної безпеки України, але не пізніше шести місяців з дня набрання чинності Закону, тобто 25 вересня цього року. Про це йдеться також у Законі від 29.01.2019 р. "Про внесення зміни до розділу II "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні" щодо терміну чинності окремими положеннями" [12].

На виконання цих законодавчих вимог Кабінет Міністрів України своєю постановою від 12 травня 2021 р. № 510 утворив Бюро економічної безпеки України, як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого

спрямовується і координується через КМУ. Створене бюро мало запрацювати 25 вересня цього року, а наступного дня ДФС мало припинити своє існування. Проте запуснути роботу нового відомства до вказаного строку не встигли, у зв'язку з чим Верховна Рада 22 вересня відтермінувала запуск БЕБ на два місяці. Звичайно має відбутися передача напрацьованих практик від ДФС до БЕБ, щоб прискорити й полегшити початок його роботи. Адже створюваний орган від самого початку своєї діяльності вимагатиме потужних аналітичних, оперативних та процесуальних напрацювань...

Висновки. Підсумовуючи певною мірою викладене можна вивести, що історія створення наступника податкової міліції – Бюро економічної безпеки України, порадила велику кількість концепцій нового органу, законопроектів та підходів до його завдань, функцій та повноважень. Створення БЕБ завершило реорганізацію ДФС, зокрема раз і назавжди ліквідувало податкову міліцію.

Бюро економічної безпеки виконуватиме насамперед правоохоронну функцію (невипадково згадується законодавцем першою у переліку функцій бюро) та відповідно до покладених на нього повноважень здійснюватиме оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування у межах передбаченої законом підслідності. По суті у новоствореному органі залишені силові функції, що були у податковій міліції, проте передбачені й нові, які перетворюють цей орган ще й на аналітичну службу, що забезпечить його "цивільність", а також сприятиме тому, щоб він мав швидкий та законний доступ до інформації з баз даних та реєстрів податкової, митниці, фінансового моніторингу, тощо.

З метою усунення термінологічних та логічних неузгодженостей у чинному законодавстві необхідно:

1) у пункті 10 статті 43 Закону України "Про електронні комунікації" слова "податкова поліція" замінити словами "Бюро економічної безпеки України";

2) у частині 5 статті 37 Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу" слова "податкової міліції" замінити на слова "Бюро економічної безпеки України";

3) у пункті 5 частини 2 статті 33 Закону "слова розслідування кримінальних проваджень" замінити словами "розслідування кримінальних правопорушень".

Література:

1. В. Хоменко. "Ми повинні ліквідувати податкову міліцію, як клас"...// Юридичний вісник України, № 33 (988), 12 серпня 2014 року.
2. Податкову міліцію буде ліквідовано... (редакційна) // Юридичний вісник України № 16, 22- 28 квітня 2016 року.
3. Ковальова В. Концепція створення служби фінансових розслідувань...// Урядовий кур'єр, 29 травня 2014 року, № 95.
4. Бахолдина М. Полицейская академия – 2... //Юридическая практика № 14 (954), 5 апреля 2016 года.
5. Острікова Т. Служба фінансових розслідувань: Кому служитиме?// ДТ.UA № 12 (308), 01 квітня 2017 р.
6. Смішко О. Створення нацбюро фінансових розслідувань: реальність чи фантастика?// Юридичний вісник України № 1-2, 01-18 січня 2018 року.
7. Голос України № 251 (7257), 28 грудня 2019.
8. Голос України № 7 (7507), 16 січня 2021.
9. Голос України № 54 (7554), 24 березня 2021.
10. Голос України № 76 (7576), 22 квітня 2021.
11. Гетьман О. Бюро економічної безпеки – черговий каральний орган чи прорив для України?// Юридичний вісник України № 5(1334), 05-11 лютого 2021 р.
12. Голос України № 40 (7540), 03 березня 2021.

References:

1. V. Khomenko. "We must eliminate the tax police as a class"... // Legal Bulletin of Ukraine, № 33 (988), August 12, 2014.
2. The tax police will be liquidated) (editorial) // Legal Bulletin of Ukraine № 16, 22-28 April 2016.
3. Kovaleva V. The concept of creating a financial investigation service... // Government Courier, May 29, 2014, № 95.
4. Bakholdina M. Police Academy - 2... // Legal Practice № 14 (954), April 5, 2016.
5. Ostrikova T. Financial Investigation Service: Who will it serve? // DT.UA № 12 (308) April 1, 2017
6. Smishko O. Creation of the National Bureau of Financial Investigations: Reality or Fiction? // Legal Bulletin of Ukraine № 1-2, 01-18 January 2018.
7. Voice of Ukraine № 251 (7257), December 28, 2019.
8. Voice of Ukraine № 7 (7507), January 16, 2021.
9. Voice of Ukraine № 54 (7554), March 24, 2021.
10. Voice of Ukraine № 76 (7576), April 22, 2021.
11. Hetman O. Bureau of Economic Security - another punitive body or a breakthrough for Ukraine? // Legal Bulletin of Ukraine № 5 (1334), February 5-11, 2021.
12. Voice of Ukraine № 40 (7540), March 3, 2021.

Rudenko M.V. Instead of tax police - bureau of economic security: how excellent is such a model ...? – Article.

The article reviews the existing concepts, bills and approaches to the successor of the tax police - the Bureau of Economic Security, as well as the first attempts to analyze some provisions of the new Law of Ukraine "On the Bureau of Economic Security of Ukraine".

Considerable attention was paid to the problem of determining the status of the newly created state body and it was concluded that the bureau should rather become a special purpose law enforcement body in combating offenses that encroach on the functioning of the state economy. After all, the primary task is to perform the law enforcement function, which is to ensure the prevention, detection, termination, investigation and detection of criminal offenses, the object of which is the economic (financial) interests of the state and attributed to its jurisdiction in accordance with law. In addition, the bureau should perform analytical, informational and other functions that transform this body into an analytical service.

Thus, almost the first law enforcement body has been created in Ukraine, which also has an analytical function. It is argued that the Bureau of Economic Security should become the only, not the next body in the investigation of all criminal offenses in the economy, so it is important at the level of the Criminal Procedure Code of Ukraine to deprive investigative units of other law enforcement agencies to investigate criminal offenses under the Bureau of Economic Security.

Given that most of the functions and powers in the newly created body are functions (powers) to conduct operational and investigative activities and pre-trial investigation of criminal offenses that encroach on the functioning of the state economy, it is emphasized as soon as possible pre-trial investigation body, establish its jurisdiction, as well as consolidate the rights of detectives.

Attention was also paid to some terminological and logical inconsistencies in the current legislation and proposals were made to eliminate them.

Key words: tax police, Bureau of Economic Security, functions and powers of the bureau, offenses that affect the functioning of the state economy, tasks and responsibilities of the bureau, detectives bureau.

Руденко Н.В., Вместо налоговой милиции - бюро экономической безопасности: насколько целесообразно такая модель...? – Статья.

В статье проведен обзор имеющихся концепций, законопроектов и подходов, касающихся преемника налоговой милиции - Бюро экономической безопасности, а также сделаны первые попытки анализа некоторых положений нового Закона Украины "О бюро экономической безопасности Украины".

Значительное внимание акцентировано на проблеме определения статуса нового государственного органа и сделан вывод, что бюро, скорее должна стать правоохранительным органом специального назначения в противодействии правонарушениям, посягающим на функционирование экономики государства. Ведь на него первоочередным положено выполнение именно правоохранительной функции, которая заключается в обеспечении предотвращения, выявления, пресечения, расследования и раскрытия уголовных правонарушений, объектом которых являются экономические (финансовые) интересы государства и отнесены к его подследственности в соответствии с законом. Кроме этого бюро должно выполнять еще аналитическую, информационную и другие функции что превращает этот орган и на аналитическую службу. Итак, в Украине создан едва ли не первый

правоохранительный орган, который имеет и аналитическую функцию.

Обращено внимание также на некоторые терминологические и логические неувязки в действующем законодательстве и внесены предложения по их устранению.

Ключевые слова: налоговая милиция, Бюро экономической безопасности, функции и полномочия бюро, правонарушения, посягающие на функционирование экономики государства, задачи и подследственность бюро, детективы бюро.

Авторська довідка:

Руденко Микола Васильович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри конституційного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля/

Стаття надійшла до редакції 29 жовтня 2021 р.

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-42-2-38-45>

РИЗИКООРІЄНТОВАНИЙ КОНТРОЛЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК ЗАПОБІЖНИК ВИНИКНЕННЮ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

Барабаш Т.О.

RISK-ORIENTED CONTROL IN THE AREA OF ECONOMIC ACTIVITIES AS PREVENTION OF ECONOMIC INSECURITY

Barabash T.O.

Досліджено правове регулювання виконання такої функції Бюро економічної безпеки України, як антикорупційний контроль, а також окреслено законодавчі вимоги до програм із запобігання корупції. Розглянуто складові елементи й структуру дій суб'єктів господарювання при розробці антикорупційної програми юридичної особи. Обґрунтовано наявність підстав для застосування дієвих важелів впливу на суб'єктів господарювання в частині виконання ними припису щодо здійснення функцій антикорупційного контролю. Запропоновано розробити пропозиції про внесення змін і доповнень до Закону України «Про Бюро економічної безпеки України», що стосуються суті, змісту процедур ризикоорієнтованого контролю у сфері господарювання як його функції.

Ключові слова: економічні правопорушення, шахрайство, Бюро економічної безпеки, антикорупційний контроль, антикорупційна програма юридичної особи, ризикоорієнтований контроль у сфері господарювання.

Постановка проблеми. Високий ступінь ризиків при веденні господарської діяльності в Україні не лише шкодить інтересам інвесторів, навіть відлякує їх, і підриває інвестиційний клімат у державі, а

й сповільнює економічний розвиток в цілому. Крім того, їх наявність не сприяє, точніше перешкоджає, задоволенню суспільних інтересів (що, як відомо, контролюється державою і перебуває в зоні її

правоохранительный орган, который имеет и аналитическую функцию.

Обращено внимание также на некоторые терминологические и логические неувязки в действующем законодательстве и внесены предложения по их устранению.

Ключевые слова: налоговая милиция, Бюро экономической безопасности, функции и полномочия бюро, правонарушения, посягающие на функционирование экономики государства, задачи и подследственность бюро, детективы бюро.

Авторська довідка:

Руденко Микола Васильович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри конституційного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля/

Стаття надійшла до редакції 29 жовтня 2021 р.

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-42-2-38-45>

РИЗИКООРІЄНТОВАНИЙ КОНТРОЛЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК ЗАПОБІЖНИК ВИНИКНЕННЮ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

Барабаш Т.О.

RISK-ORIENTED CONTROL IN THE AREA OF ECONOMIC ACTIVITIES AS PREVENTION OF ECONOMIC INSECURITY

Barabash T.O.

Досліджено правове регулювання виконання такої функції Бюро економічної безпеки України, як антикорупційний контроль, а також окреслено законодавчі вимоги до програм із запобігання корупції. Розглянуто складові елементи й структуру дій суб'єктів господарювання при розробці антикорупційної програми юридичної особи. Обґрунтовано наявність підстав для застосування дієвих важелів впливу на суб'єктів господарювання в частині виконання ними припису щодо здійснення функцій антикорупційного контролю. Запропоновано розробити пропозиції про внесення змін і доповнень до Закону України «Про Бюро економічної безпеки України», що стосуються суті, змісту процедур ризикоорієнтованого контролю у сфері господарювання як його функції.

Ключові слова: економічні правопорушення, шахрайство, Бюро економічної безпеки, антикорупційний контроль, антикорупційна програма юридичної особи, ризикоорієнтований контроль у сфері господарювання.

Постановка проблеми. Високий ступінь ризиків при веденні господарської діяльності в Україні не лише шкодить інтересам інвесторів, навіть відлякує їх, і підриває інвестиційний клімат у державі, а

й сповільнює економічний розвиток в цілому. Крім того, їх наявність не сприяє, точніше перешкоджає, задоволенню суспільних інтересів (що, як відомо, контролюється державою і перебуває в зоні її

відповідальності), а інколи навіть становить загрозу економічній безпеці, що неприпустимо і з чим будь-яка країна не може змиритися. Отже, зменшення ризиків у сфері господарювання – надважливе, у той же час і надскладне завдання влади.

Виходячи з вищенаведеного, а також враховуючи те, що система контролю у сфері господарювання все ще не позбавлена вад, актуальність визначення й реалізації функціоналу ризикоорієнтованого контролю у зазначеній сфері як запобіжника економічної небезпеки не викликає сумнівів. Підтвердженням вказаному може слугувати, зокрема, і те, що обсяг господарських операцій, які здійснюються в Україні без отримання необхідних дозволів через недоліки відповідного законодавства, несе в собі великі ризики.

Крім того, так звана усіченість (що є наслідком недалекоглядності чи недоопрацювань законотворців) функцій державних і недержавних органів, які здійснюють ризикоорієнтований контроль, робить намагання суб'єктів забезпечення економічної безпеки досягти превентивних цілей малоєфективними. Додамо, що в Україні так і не вдалося повністю викоринити практику вчинення економічних правопорушень під прикриттям господарських операцій. Причому це притаманно як суб'єктам господарювання, так і контролюючим органам. Цілком зрозуміло, що невпинне зростання кількості економічних правопорушень призводить до негативних наслідків, зокрема, уповільнюється прогрес, ускладнюється процедура і протікання відносин, зменшується довіра закордонних інвесторів, що, урешті-решт, шкодить іміджу держави на світовій арені, знижує її інвестиційну привабливість. Незважаючи на перераховані недоліки, у нашій країні державна та інші програми управління ризиками залишаються недостатньо гнучкими, а ризикоорієнтований контроль – не дуже

популярним. Так, згідно з даними дослідження, проведеного у 2020 році PwC (PricewaterhouseCoopers), кожна четверта організація в Україні не має спеціальної програми з управління ризиками, а 41% українських компаній при скоєнні економічних правопорушень не проводив їх розслідувань і лише третина з них повідомила про це свою наглядову раду [1].

З огляду на сказане вбачається за важливе те, що в нашій державі із прийняттям Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» [10] почала діяльність така нова інституція. Це - Бюро економічної безпеки (далі – БЕБ), тобто центральний орган виконавчої влади, на який покладаються завдання протидії правопорушенням, які посягають на функціонування економіки держави. БЕБ покликано вести боротьбу з відмиванням коштів і захищати фінансову систему держави від злочинного її використання. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне вивчити потенційні можливості вказаного Бюро щодо протидії економічним правопорушенням й надати наукову оцінку, провести аналіз як досвіду роботи аналогічних органів у провідних країнах, так і реформаторських дій і результатів превенції проявів ризиків і загроз у сфері господарювання, що підживлюють стан економічної безпеки, з'ясувати перспективи і наслідки реалізації норм згаданого Закону, яким, до речі, закладено правові основи організації й діяльності БЕБ. На наш погляд, у разі комплексного й всебічного дослідження приписів Закону, публікації коментаря, усунення виявлених недоліків дієвість й ефективність акта підвищиться.

Стан дослідження. Як відомо, у вітчизняній науці на цей час розроблено теоретико-методологічне обґрунтування головних підходів до формування і функціонування механізму (системи) господарсько-правового забезпечення економічної безпеки України. Так, Є. М. Білоусов, завдяки вивченню сучасних

наукових поглядів на суть і правову природу категорії «економічна безпека», вперше визначив її місце у вітчизняному господарському праві й господарському законодавстві, спрогнозував виклики [2], що стоять нині.

Крім того, контрольні функції суб'єктів здійснення державного й недержавного контролю щодо суб'єктів господарювання досліджувала Н. В. Никитченко. Зокрема, учена виокремлює загальну групу суб'єктів правовідносин у сфері господарювання й контролю, до якої, на її думку, входять відокремлені підрозділи, філії, представництва господарських організацій зі статусом юридичних осіб, цехи, лабораторії, відділи, департаменти господарських організацій та інші, оскільки саме з огляду на статус цих учасників корегуються контрольні правовідносини та їх правове навантаження [3, с. 93], що, звісно, має важливе значення для вивчення функціоналу ризикоорієнтованого контролю у сфері господарювання як запобіжника виникненню економічної небезпеки.

Як нами вже відзначалося, у взаємовідносинах із дозвільним органом для суб'єктів господарювання найбільшим ризиком є правова невизначеність. Наприклад, через нерегульованість процедур погоджень виникають корупційні ризики. Саме це стало невід'ємною складовою комплексного дослідження базових принципів дозвільної системи у сфері господарської діяльності, проведеного К. І. Апанасенко. У монографії згаданої вченої викладено результати **господарсько-правового аналізу теоретичних основ, правової природи й головних характеристик дозвільних правовідносин у сфері господарської діяльності**. На переконання авторки, у нормах дозвільного законодавства, якими встановлені вимоги до суб'єктів господарювання, що претендують на отримання права на

здійснення визначеного законом виду господарської операції, що несе певні ризики, закладено специфічні інструменти контролю за ризиками [4]. Підходи до пізнання ризикоорієнтованого контролю у сфері господарювання пропонувала О. В. Шаповалова. Так, обстоюючи функціонально-цільовий підхід до вдосконалення законодавства з питань контролю за ризиками державно-приватного партнерства у сфері господарювання, вона спирається на положення фундаментальних знань про господарський контроль та його рухливі форми [5, с.238]. Проте, як відомо, ризикоорієнтований контроль вважається елементом загальної системи управління ризиками, а не лише при державно-приватному партнерстві. Виходячи з цього, стає очевидною необхідність дослідження проблем ризикоорієнтованого контролю у сфері господарювання як запобіжника економічної небезпеки.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи висвітлення питання, передусім нагадаємо, що ризикоорієнтований контроль у сфері господарювання є **правовою формою державного регулювання економіки. Натомість у згаданій сфері (тобто при веденні господарської діяльності) завжди існує чинник ризику, що може негативно вплинути на економічну безпеку**. Діяння, унаслідок яких він з'являється, можуть оцінюватися не лише правоохоронними органами й органами державного контролю, а й громадськими організаціями, особами, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупції, і суб'єктами господарювання (згідно з приписами законодавства про запобігання корупції).

Мета статті – дослідити законодавчі положення про Бюро економічної безпеки України і запобігання корупції на предмет наявності в них підстав застосування дієвих

важлив впливу на суб'єктів господарювання задля дотримання ними припису щодо виконання функцій антикорупційного контролю.

Виходячи з мети, перед нами постало *завдання* – обґрунтувати доцільність внесення змін до законодавства про Бюро економічної безпеки України, що дозволить підвищити активність суб'єктів господарювання, зокрема, у частині виконання згідно з нормативними приписами функцій антикорупційного контролю.

У контексті наведеного передусім наголосимо, що Законом України «Про запобігання корупції» закріплено положення стосовно того, що запобіжна функція антикорупційного контролю виконують суб'єкти господарювання [6]. Зокрема, згідно із Законом до них висувається вимога щодо вжиття заходів із виявлення, протидії та запобігання корупції у діяльності суб'єктів господарювання, що можливо зробити шляхом спостереження й надання інформації спеціально уповноваженим органам (у складі суб'єкта) про підозру у тому, що будь-ким провадиться заборонена діяльність. Цілком зрозуміло, що дана вимога адресована державним, комунальним підприємствам, господарським товариствам (у яких державна або комунальна частка перевищує 50 %). Більш того, вона є умова відповідності щодо середньооблікової кількості працюючих й обсягу валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг). Згадана вимога висувається також інших суб'єктів господарювання, наприклад, тих, на діяльність яких поширюється дія законодавства України про публічні закупівлі.

Зупинимось на цьому детальніше. Так, Закон України «Про запобігання корупції» містить самостійний розділ із «Запобігання корупції у діяльності юридичних осіб», у перших положеннях якого закріплено його (запобігання) загальні засади, а саме: забезпечення керівником, засновником

(учасниками) розробки і вжиття заходів, які є необхідними й обґрунтованими для запобігання і протидії корупції у діяльності юридичної особи; проведення регулярної оцінки корупційних ризиків у її діяльності [6, ч.1, ч.2 ст.61], а уповноважена особа має організувати дотримання й виконання цих приписів. Крім того, нормативним актом, що розглядається, дозволяється створення окремого структурного підрозділу, організація функціонування якого належить до сфери дії уповноваженої особи.

Для виконання на практиці приписів зазначеного Закону їх необхідно було конкретизувати. З огляду на це, а також із метою створення системи, використання якої дозволяло б своєчасно повідомляти й інформувати правоохоронні органи про господарські й фінансові операції господарських організаціях, схожі на корупційні, Національним агентством з питань запобігання корупції затверджено Типову антикорупційну програму юридичної особи (далі – Типова програма) [7].

Розкриваючи питання, не можна залишити поза увагою й те, що в науковій літературі систематизовано способи шахрайств, що вчинюються під прикриттям господарських операцій. Основними з них, зокрема, є ті шахрайства: 1) що мають оболонку діяльності інвестиційних компаній; 2) що маскуються відносинами у сфері страхування, серед яких виокремлено обманне залучення клієнтів страховими компаніями з наступним заволодінням страховими внесками, та отримання страхових виплат клієнтами шляхом обману страхових компаній; 3) що маскуються кредитно-банківськими операціями; 4) що вчиняються під прикриттям здійснення торговельної діяльності або діяльності з надання послуг; 5) у формі заволодіння грошима державного бюджету як компенсації

за сплату податку на додану вартість виробленої продукції [8, с. 266].

На наше переконання, суб'єктами господарювання при розробці своєї програми й обранні ділових партнерів доцільно орієнтуватися на запропоновані групи. При цьому важливо оцінювати, наскільки прозорою є їх діяльність. Ризик несвідомого обрання партнером суб'єкта господарювання, який має антиекономічні цілі (отримання нелегальної економічної вигоди), можна мінімізувати, якщо для різних сфер діяльності Уповноваженою особою буде чітко розроблений алгоритм і визначений зміст самих процедур відбору юридичною особою ділових партнерів.

У контексті сказаного зауважимо, що вчені Л. Лазебник і А. Оніщик запропонували класифікацію фіктивної діяльності суб'єктів господарювання, обґрунтувавши наступні важливі критерії поділу: особливості вчинення протиправної діяльності; структура організації отримання нелегальної економічної вигоди; цілі фіктивної діяльності; спосіб обрахування збитку для економічної системи країни від одержуваної завдяки фіктивному підприємництву вигоди; розмір одержуваної вигоди; тривалість; джерела отримання вигоди; характер застосування моделі господарської діяльності та ін. [9, с. 39].

Зауважимо, що науковці всебічно вивчали проведення антикорупційної перевірки наявних або потенційних ділових партнерів юридичної особи з метою оцінки корупційних ризиків й розробки примірних форм антикорупційних застережень. Виходячи з цього вбачається своєчасним і потрібним проведення аналізу доцільність взаємодії новоствореного Бюро економічної безпеки з уповноваженою особою.

Нагадаємо, що правові основи організації й діяльності, завдання й цілі БЕБ України закріплено у Законі України «Про Бюро економічної безпеки України» [10].

Воно, і ми на цьому вже акцентували, має статус центрального органу виконавчої влади, на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, зокрема, тим, які за своїм характером шкодять функціонуванню економіки держави. Відповідно до поставлених завдань Бюро виконує правоохоронну, аналітичну, економічну, інформаційну та інші функції. Діяльність БЕБ спрямовує й координує Кабінет Міністрів України. Крім того, у розслідуванні вчинків дане Бюро застосовує сучасний та дієвий підхід, який має назву «фізикоорієнтований».

Спираючись на положення вищезгаданого Закону, можемо констатувати, що одне з основних завдань Бюро полягає в збиранні й аналізі інформації про правопорушення, що впливають на економічну безпеку держави, і визначення способів запобігання їх виникненню в майбутньому. У ст. 4 Закону прямо передбачено завдання усунення передумов створення схем протиправної діяльності у сфері економіки [10]. Із метою його виконання Бюро взаємодіє не лише з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими органами влади, а й з підприємствами. Наприклад, витребування цим органом інформації та/або документів від підприємств може здійснюватися відповідно до їх підслідності й в порядку, визначеному законодавством [10, ч.7 ст.7]. Проте інформаційна взаємодія Бюро з підприємствами не вичерпується лише витребуванням інформації та/або документів, що сигналізують про корупційно орієнтовані діяння.

У той же час суб'єкт господарювання має уповноважену особу. Дослідивши законодавчі положення стосовно її статусу, можемо констатувати, що контрольну функцію із забезпечення інформаційно-комунікативної безпеки у виробничо-господарських відносинах, яку вона виконує,

на наш погляд, потрібно підсилити. Цьому може сприяти врегулювання відносин недержавного антикорупційного контролю на двох основних рівнях: на рівні суб'єктів таких відносин і ззовні щодо них – фахівцями Бюро економічної безпеки. Саме з боку останніх мають проводитися оцінка локальної нормотворчості й ґрунтовний аналіз антикорупційної програми суб'єкта господарювання, бо як раз до співробітників БЕБ могла би звертатися уповноважена особа за рекомендаціями щодо виконання вимог Типової антикорупційної програми юридичної особи. Доцільність цього пояснюється тим, що виникає потреба відтворення в антикорупційній програмі юридичної особи деяких позицій інформаційної взаємодії. Спільно із Бюро суб'єкт господарювання може визначити додаткові антикорупційні стандарти і процедури щодо обміну інформацією. Опис їх змісту варто включати до Антикорупційної програми.

Слід додати, що на основі рекомендацій суб'єкт господарювання може визначити додаткові принципи відбору ділових партнерів, зважаючи не лише на специфіку своєї діяльності, а й на доступність інформації про потенційного партнера. За такої співпраці уповноважена особа встановлюватиме критерії й порядок проведення антикорупційної перевірки ділових партнерів, але вже зважаючи на специфіку взаємодії й обміну інформацією про контрагентів з Бюро. Крім того, суб'єкт господарювання може передбачити для уповноваженої особи додаткові обов'язки, враховуючи особливості своєї діяльності. Наведене дає підстави стверджувати, що доречно було б Бюро економічної безпеки додати відповіді повноваження.

У той же час варто пам'ятати, що Бюро економічної безпеки України до проведення комплексу заходів з оцінювання ризиків у

сфері економіки залучає контролюючі органи, інші державні органи, що провадять діяльність у сфері запобігання загрозам економічній безпеці держави, суб'єктів господарювання. У свою чергу, комплекс його заходів з оцінювання ризиків у сфері економіки, як уже було вище вказано, включає збирання, обробку, оцінювання й аналіз інформації щодо результатів діяльності контролюючих і державних органів, що провадять діяльність у сфері запобігання загрозам економічній безпеці держави. Проте серед джерел інформації, необхідної для проведення комплексу заходів з оцінювання ризиків у сфері економіки, передбаченого ч. 1, 3, 4 ст. 13 Закону [10], відсутня інформація, яку надає суб'єкт господарювання в особі уповноваженого. Недоліком слід визнати і те, що недержавний контроль у сфері господарювання належним чином не окреслений, бо це виправдано, а отже, треба усунути цю прогалину.

Наведене зайвий раз підтверджує, що наявні підстави для наділення додатковими повноваженнями Бюро економічної безпеки щодо інформаційно-комунікативної взаємодії з суб'єктом господарювання.

Висновок. Підсумовуючи, вкажемо, що з огляду на те, що у сфері господарювання присутній чинник ризику, дія якого може негативно вплинути на економічну безпеку держави, доцільно й необхідно врегулювати відносини з недержавного антикорупційного контролю, що проводиться на двох основних рівнях: на рівні суб'єктів таких відносин і ззовні щодо них – фахівцями Бюро економічної безпеки. Зауважимо. Що саме з боку останніх мають проводитися оцінка локальної нормотворчості й ґрунтовний аналіз антикорупційної програми суб'єкта господарювання. До речі, саме до співробітників БЕБ могла би звертатися уповноважена особа за рекомендаціями щодо

виконання вимог Типової антикорупційної програми юридичної особи, що, у свою чергу, свідчитиме про використання у сфері господарювання ризикоорієнтованого контролю. Крім того, варто об'єднати зусилля і посилити взаємовплив й взаємодію між Бюро економічної безпеки і недержавним контролем з боку суб'єкта господарювання, оскільки ризики оцінюються обома одночасно. Наведене дає підстави стверджувати, що доречно було б Бюро економічної безпеки додати відповіді повноваження, а отже, слід розробити і надати пропозицій про внесення змін і доповнень до Закону України «Про Бюро економічної безпеки України», що стосуються суті, змісту процедур ризикоорієнтованого контролю у сфері господарювання як його функції.

Література:

1. Всесвітнє дослідження економічних злочинів та шахрайства 2020 / PricewaterhouseCoopers. 2020. URL : <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2020/economic-crime-survey.html>.
2. Білоусов Є. М. Господарсько-правові засоби забезпечення економічної безпеки України : автореф. дис. д-ра юрид. наук : спеціальність: 12.00.04. Харків, 2019.45 с.
3. Никитченко Н. В. Правове регулювання державного контролю у сфері господарської діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: спеціальність: 12.00.04. Київ, 2015. 480 с.
4. Апанасенко К. І. Дозвільні правовідносини у сфері господарювання: проблеми теорії і практики. Київ: ДУ «Ін-т економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Нац. акад. наук України», 2020. 430 с.
5. Шаповалова О. В. Підходи до пізнання ризикоорієнтованого контролю. *Діалектика публічних і приватних інтересів у державному регулюванні економіки*: зб. матеріалів «круглого столу», м. Київ, 8 листопада 2013р./ ред. кол.: В. С. Щербина (голова), Т. В. Боднар та ін. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. С. 235–238 (256 с.).
6. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056
7. Типова антикорупційна програма юридичної особи, затверджена рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 2.03.2017 р. № 75. *Офіційний вісник України*. 2017. № 22. Ст. 645. С. 471.
8. Заяць К. Криміналістична характеристика шахрайств, що маскуються оболонкою господарських правовідносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №9. С. 262–266.
9. Лазебник Л., Оніщик А. Класифікація фіктивної діяльності суб'єктів господарювання. *Вісник академії праці соціальних відносин і туризму*. 2019. №2. С. 36–46
10. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 р. № 1150-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1150-20>.

References:

1. Vsesvitnie doslidzhennia ekonomichnykh zlochniv ta shakhraystva 2020 / PricewaterhouseCoopers. 2020. URL : <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2020/economic-crime-survey.html>.
2. Bilousov Ye. M. Hospodarsko-pravovi zasoby zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy : avtoref. dys..... d-ra yuryd. nauk : spetsialnist: 12.00.04. Kharkiv, 2019.45 s.
3. Nykytchenko N. V. Pravove rehuliuвання derzhavnogo kontroliu u sferi hospodarskoi diialnosti: dys. ... d-ra yuryd. nauk: spetsialnist: 12.00.04. Kyiv, 2015. 480 s.
4. Apanasenko K. I. Dozvilni pravovidnosyny u sferi hospodariuvannia: problemy teorii i praktyky. Kyiv: DU «In-t ekonomiko-pravovykh doslidzhen imeni V. K. Mamutova Nats. akad. nauk Ukrainy», 2020. 430 s.
5. Shapovalova O. V. Pidkhody do piznannia ryzykoorіentovanoho kontroliu. *Dialektyka publichnykh i pryvatnykh interesiv u derzhavnomu rehuliuванні ekonomiky*: zb. materialiv «kruhloho stolu», m. Kyiv, 8 lystopada 2013r./ red. kol.: V. S. Shcherbyna (holova), T. V. Bodnar ta in. Kyiv: NDI pryvatnoho prava i pidpriemnytstva imeni akademika F. H. Burchaka NAPrN Ukrainy, 2013. S. 235–238 (256 s.).
6. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. № 1700-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2014. № 49. St. 2056
7. Typova antykoruptsiina prohrama yurydychnoi osoby, zatverdzhena rishenniam

Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii vid 2.03.2017 r. № 75. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2017. № 22. St. 645. S. 471.

8. Zaiats K. Kryminalistychna kharakterystyka shakhraistv, shcho maskuiutsia obolonkoiu hospodarskykh pravovidosyn. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2019. №9. S. 262–266.

9. Lazebnyk L., Onishchuk A. Klasyfikatsiia fiktyvnoi diialnosti subiektiv hospodariuvannia. *Visnyk akademii pratsi sotsialnykh vidnosyn i turyzmu*. 2019. №2. S. 36–46

10. Pro Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.01.2021 r. № 1150-IKh. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1150-20>.

Risk-oriented control in the area of economic activities as prevention of economic insecurity. Barabash T.O. – Article.

The legal regulation of the performance of such a function of the Bureau of Economic Security of Ukraine as anti-corruption control has been studied, as well as the legal requirements for anti-corruption programs have been outlined. It is proved that given that in the economic sphere there is a risk factor, the action of which can negatively affect the economic security of the state, it is expedient and necessary to regulate relations on non-state anti-corruption control, which is carried out at two main levels. and externally in relation to them - by specialists of the Bureau of Economic Security. It is noted that the latter should assess the local rule-making and a thorough analysis of the anti-corruption program of the business entity. By the way, it was the BEB staff that could be approached by an authorized person for recommendations on compliance with the requirements of the Standard Anti-Corruption Program of a legal entity, which, in turn, would indicate the use of risk-based control in the field of management. In addition, it is worthwhile to join forces and strengthen the interaction and interaction between the Bureau of Economic Security and non-governmental control by the entity, as the risks are assessed by both at the same time. It is argued that it would be appropriate to add to the Bureau of Economic Security response powers, and therefore, should develop and submit proposals for amendments to the Law of Ukraine "On the Bureau of Economic

Security of Ukraine" concerning the nature and content of risk control procedures in the field of management as its function.

Key words: economic offenses, fraud, Bureau of Economic Security, anti-corruption control, anti-corruption program of a legal entity, risk-oriented control in the area economic activities.

Рискоориентированный контроль в сфере хозяйствования как предупреждение возникновения экономической опасности. Барабаш Т.О. – Статья.

Исследовано правовое регулирование выполнения такой функции Бюро экономической безопасности Украины, как антикоррупционный контроль, а также обозначены законодательные требования к программам по предупреждению коррупции. Рассмотрены составляющие элементы и структура действий субъектов хозяйствования при разработке антикоррупционной программы юридического лица. Обоснованно наличие оснований для задействования рычагов воздействия на субъекты хозяйствования в части выполнения ими предписания по осуществлению функций антикоррупционного контроля. Предложено разработать предложения о внесении изменений и дополнений в Закон Украины «О Бюро экономической безопасности Украины», касающиеся сути, содержания процедур рискоориентированного контроля в сфере хозяйствования как его функции.

Ключевые слова: экономические правонарушения, мошенничество, Бюро экономической безопасности, антикоррупционный контроль, антикоррупционная программа юридического лица, рискоориентированный контроль в сфере хозяйствования.

Авторська довідка:

Барабаш Тетяна Олегівна – доцентка кафедри приватного права Інституту управління і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Київ, Україна.

Стаття надійшла до редакції 30 червня 2021 р.

УДК. 349: 614.2

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-42-2-46-53>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В СУЧАСНИЙ ПЕРІОД

Валецька О.В.

FEATURES OF LEGAL REGULATION OF HEALTH SECURITY INSTITUTIONS IN THE MODERN PERIOD

Valetska O.V.

Ст. 49 Конституції визначає право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Тобто гарантування такого права є одним із завдань держави, що забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. а також створенням умов для ефективного та доступного для всіх громадян медичного обслуговування. Пояснювальна записка щодо запровадження медичної реформи визначає, що загальний обсяг витрат на охорону здоров'я в Україні – пацієнтів і держави разом – відповідає середньому показнику в багатьох країнах Європи. Однак реальна якість та кількість наданих медичних послуг дуже далека від європейських стандартів. За достатньо нетривалий час в нашій державі була сформована законодавча база для проведення медичної реформи. Метою даної статті є дослідження особливостей правового регулювання діяльності закладів охорони здоров'я в сучасний період в Україні задля конституційного забезпечення реалізації права на медичну допомогу та медичне обслуговування.

Ключові слова: заклад охорони здоров'я, медична реформа, правове регулювання, медична допомога, медична обслуговування, фінансові гарантії.

Постановка проблеми. Реформування вітчизняного законодавства з урахуванням міжнародних стандартів, євроінтеграційні процеси, суттєві демократичні перетворення у сфері державного управління визначають напрям реформ у всіх галузях, у тому числі і галузі охорони здоров'я. Конституція України у ст. 3 проголосила, що людина, її життя та здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а держава визначає змістом і спрямованістю своєї діяльності права і свободи людини і їх гарантії [1]. Ст. 49

Конституції визначає право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування [1]. Тобто гарантування такого права є одним із завдань держави, що забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. а також створенням умов для ефективного та доступного для всіх громадян медичного обслуговування [1]. Однак багато років медичне обслуговування залишалось безоплатним тільки на папері. Крім того, кошти, що є в системі, використовуються

неефективно, оскільки, незважаючи на відрахування з податків у 2016 р. близько 3 млрд грн, 640 тисяч українських сімей зазнають фінансових проблем внаслідок хвороби, оскільки самостійно оплачують дороге лікування.

Ступінь дослідження. До аналізу особливостей правового регулювання медичної діяльності зверталася науковці та практики в галузі медицини та медичного права. Особливої уваги потребують наукові праці таких учених, як Н.Б. Болотіна, Г.С. Стеценка, І.Я. Сенюти, Р.А. Майданика, Л.С. Гамбург, С.В. Агівець та інших. Проте ця проблема не втратила своєї актуальності, що й зумовлює необхідність проведення даного дослідження.

Метою даної статті є дослідження особливостей правового регулювання діяльності закладів охорони здоров'я в сучасний період в Україні задля конституційного забезпечення реалізації права на медичну допомогу та медичне обслуговування.

Надання медичної допомоги та медичного обслуговування є комплексною системою, в якій «знайшли віддзеркалення права громадян, що передбачені законодавством...що відноситься і до прав пацієнтів при отриманні кваліфікованої медичної допомоги, так і до права лікарів, які таку допомогу надають» [2, с. 9].

У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно, а існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена [1]. У Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» № 1-13/2002 від 29.05.2002 р. зазначено, що положення

вищезазначеної статті необхідно трактувати так: у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається всім громадянам незалежно від її обсягу та без попередньої, поточної або наступної її розрахунку за надання такої допомоги [3]. З урахуванням зазначених положень і реальної ситуації щодо можливості реалізації норм Конституції виникла нагальна потреба докорінних змін в системі надання медичних послуг. Як зазначалося у пояснювальній записці щодо запровадження медичної реформи, загальний обсяг витрат на охорону здоров'я в Україні – пацієнтів і держави разом – відповідає середньому показнику в багатьох країнах Європи.

Правовою базою реформування стали: Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19.10.2017 р. **№ 2168-VIII; Концепція реформи фінансування системи охорони здоров'я, схвалена Розпорядженням КМУ від 30.11.2016 р.;** Методичні рекомендації з питань перетворення закладів охорони здоров'я з бюджетних установ у комунальні некомерційні підприємства, схвалені Робочою групою з питань реформи фінансування сфери охорони здоров'я України від 14 лютого 2018 року. Для запровадження в нашій державі була запропонована модель державного солідарного медичного страхування, що врахувала сучасний досвід та практики трансформації системи охорони здоров'я у світі, зокрема і європейську модель. Джерелом фінансування нової системи охорони здоров'я залишаються кошти Державного бюджету України, які отримані із загальнодержавних податків, однак виплати на лікування окремої людини не прив'язуються до розміру її індивідуальних внесків [4]. Серед основних проблем у

фінансовій системі охорони здоров'я Концепція визначає: катастрофічна фінансова незахищеність пацієнтів; низька якість та ефективність наданих послуг; неефективне витрачання бюджетних коштів [4].

Проведення медичної реформи передбачало декілька етапів:

1 етап - 2017 р. - етап підготовчий;

2 етап - 2018-2019 рр. - етап впровадження;

3 етап - 2020 р. - етап інтеграції.

Основною метою реформи фінансування системи охорони здоров'я є створення та запровадження нової моделі фінансування, яка передбачає чіткі та прозорі гарантії держави щодо обсягу безоплатної медичної допомоги, кращий фінансовий захист громадян у випадку хвороби, ефективний та справедливий розподіл публічних коштів та скорочення неформальних платежів, створення стимулів до поліпшення якості надання медичної допомоги населенню державними і комунальними закладами охорони здоров'я [4].

Відповідно до ст. 3 Основ законодавства про охорону здоров'я закладом охорони здоров'я є юридична особа будь-якої форми власності та організаційно-правової форми або її відокремлений підрозділ, що забезпечує медичне обслуговування населення на основі відповідної ліцензії та професійної діяльності медичних (фармацевтичних) працівників [5]. Ч. 2 ст. 8 вищезазначеного Закону встановлює, що кожен громадянин має право на одержання безоплатно медичної допомоги у державних та комунальних закладах охорони здоров'я, до якої належать у тому числі і вторинна (спеціалізована) медична допомога, що надається за медичними показниками у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері

охорони здоров'я [5]. У грудні 2019 року ст. 16 Основ була змінена для приведення її у відповідність до вимог медичної реформи, відповідно до якої «мережа державних та комунальних закладів охорони здоров'я формується з урахуванням розвитку госпітальних округів, а також потреб населення у медичному обслуговуванні, необхідності забезпечення належної якості такого обслуговування, своєчасності, доступності для громадян, ефективного використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів» [5].

На підставі Основ законодавства про охорону здоров'я та Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» КМУ затвердив своєю Постановою № 285 від 02.03. 2016 р. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з медичної практики. Відповідно до них ці умови поширюються на всіх юридичних осіб незалежно від їх організаційно - правової форми та фізичних осіб-підприємців, які проводять таку діяльність з медичної практики [6]. За організаційно-правовою формою заклади охорони здоров'я комунальної власності можуть утворюватися і функціонувати як комунальні некомерційні підприємства або комунальні установи (ч. 14 ст. 16 Основ законодавства про охорону здоров'я) [5]. Ліцензійні умови включають організаційні, кадрові і технологічні вимоги до матеріально-технічної бази ліцензіата, обов'язкові для виконання під час провадження господарської діяльності з медичної практики, яка за видами медичної допомоги провадиться ліцензіатом, у тому числі, є вторинна, а також за місцем проживання пацієнта, крім інших, надається в амбулаторних умовах [6]. Серед інших обов'язків ліцензіат повинен надавати медичну допомогу, медичні послуги відповідно до клінічних протоколів та стандартів медичної допомоги;

дотримуватися медичних стандартів, уніфікованих клінічних протоколів, затверджених МОЗ; надавати якісну та своєчасну медичну допомогу та медичні послуги пацієнтам; планові та невідкладні хірургічні втручання ліцензіат повинен здійснювати на матеріально-технічній базі у закладах охорони здоров'я, що надають вторинний (спеціалізований) та третинний (високоспеціалізований) вид медичної допомоги та забезпечені відповідним матеріально-технічним оснащенням [6].

Основи законодавства про охорону здоров'я (ст. 74) визначають, що «медичною діяльністю може займатися особа, яка має відповідну спеціальну освіту і відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам» [5]. При виконанні своїх обов'язків медичні працівники «повинні: сприяти охороні та зміцненні здоров'я людей, запобіганню і лікуванню захворювань, надавати своєчасну та кваліфіковану медичну і лікарську допомогу; безплатно надавати відповідну невідкладну медичну допомогу громадянам у разі нещасного випадку та в інших екстремальних ситуаціях; поширювати наукові та медичні знання серед населення, пропагувати, в тому числі власним прикладом, здоровий спосіб життя; дотримувати вимог професійної етики і деонтології, зберігати лікарську таємницю; постійно підвищувати рівень професійних знань та майстерності; надавати консультативну допомогу своїм колегам та іншим працівникам охорони здоров'я (ст. 78)» [5].

Порядок проведення конкурсу визначений Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посади керівника державного, комунального закладу охорони здоров'я» від 27.12.2017 року №1094. Серед документів, які подає претендент є «конкурсна пропозиція, яка може містити

проект плану розвитку закладу на середньострокову перспективу (3-5 років), в якому передбачається: план реформування закладу протягом одного року; заходи виконання завдань закладу та результати аналізу можливих ризиків, пропозиції з поліпшення економічних та фінансових показників закладу, підвищення ефективності його діяльності, запобігання корупції; пропозиції щодо залучення інвестицій для розвитку закладу; пропозиції (відомості) щодо очікуваної динаміки основних показників діяльності закладу» [7].

Законом України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19.10.2017 р. (ст. 4) визначає, що у межах програми медичних гарантій держава гарантує повну оплату за рахунок державного бюджету необхідних медичних послуг та лікарських засобів населенню, які пов'язані, у тому числі із наданням вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги [8]. Надавачами таких послуг є заклади охорони здоров'я всіх форм власності, які «одержали ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики та уклали договір про медичне обслуговування з головним розпорядником бюджетних коштів. Такий договір укладається між закладом охорони здоров'я та уповноваженим органом (Національною службою здоров'я України) в письмовому вигляді, його особливістю є те, що він є договором на користь третіх осіб (пацієнтів) у частині надання їм медичних послуг та лікарських засобів закладом охорони здоров'я, а істотними умовами договору є: перелік та обсяг надання пацієнтам медичних послуг та лікарських засобів за програмою медичних гарантій; умови та порядок і строки оплати тарифу; фактична адреса надання послуг; права та обов'язки сторін; строк дії договору; звітність надавача послуг; відповідальність сторін (ст. 8)» [8]. Договір публікується на сайті НСЗ

протягом 5 днів з його укладення. Ч. 5 ст. 9 Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» встановила норму, за якою «надання медичних послуг та лікарських засобів за програмою медичних гарантій, які пов'язані вторинною (спеціалізованою) медичною допомогою здійснюється за направленням лікаря, який надає первинну медичну допомогу або лікуючого лікаря у порядку, який визначено законодавством, крім випадків, коли за нормами законодавства таке направлення не вимагається» [8].

Відповідно до вищезазначеного Закону на території України встановлюються єдині тарифи оплати надання послуг, лікарських засобів, медичних виробів, розміри реімбурсації лікарських засобів, які надаються пацієнтам за програмою медичних гарантій, що оплачуються згідно договорів, про які ми писали вище. Тарифи можуть встановлюватися, зокрема, як: глобальні ставки, що передбачають сплату надавачам медичних послуг фіксованої суми за визначену кількість послуг чи визначений період; капітаційні ставки, які встановлюються у вигляді фіксованої суми за кожного пацієнта; ставки на пролікований випадок; ставки за результатами виконання договорів про медичне обслуговування населення надавачем медичних послуг (ст. 10) [8]. Оплата надання медичних послуг та лікарських засобів за програмою медичних гарантій, надавачами яких є державні та комунальні заклади охорони здоров'я, здійснюється на умовах попередньої оплати у випадках, встановлених КМУ [8].

За даними Звіту НЗСУ за 2 квартал 2021 року по Миколаївській області: чинних договорів про медичне обслуговування 130, із них доля комунальних підприємств - 123; за надання медичних послуг заклади охорони здоров'я отримали 712 376 млн. грн., із них на спеціалізовану допомогу - 400 363 441 грн.

[Звіт]. Актуальною є проблема боротьби з пандемією COVID 19. Чинних договорів щодо тестування та стаціонарного лікування на 2 квартал COVID 19 - 17, оплачено надавачам послуг у 2 кварталі щодо стаціонарної допомоги пацієнтам з гострою респіраторною хворобою COVID 19 - 91 431 302 грн., сума оплати за проведену вакцинацію складає 1903 млн. грн. [9].

Постановою КМУ від 27.12.2017 р. № 1075 затверджено Методику розрахунку вартості послуги з медичного обслуговування. Ця методика спрямована на забезпечення стандартизації та уніфікації підходів до обліку витрат у закладах охорони здоров'я та встановлення базових принципів універсальної національної системи розрахунку вартості послуг з медичного обслуговування, фінансування яких забезпечується за рахунок бюджетних коштів. Принципи розрахунку, які визначаються Методикою, можуть застосовуватися референтними закладами охорони здоров'я, дані аналізу витрат у яких використовуються для розрахунку єдиних тарифів на медичні послуги в межах програми медичних гарантій, - для ведення обліку та проведення аналізу фактичних витрат, пов'язаних з наданням зазначених послуг; МОЗ та НЗСУ під час розроблення пропозицій щодо тарифів та коригувальних коефіцієнтів на медичні послуги в межах програми медичних гарантій [10]. Наприклад, «для забезпечення рівня стандартизації та точності розрахунків до переліку прямих витрат обов'язково відносять: витрати на заробітну плату та всі пов'язані з нею нарахування; витрати на лікарські засоби; витрати на технічне забезпечення та обслуговування (поточний ремонт) високовартісного обладнання; комунальні витрати за можливості прямого віднесення» [10].

Висновок. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки. По-

перше, в рамках третього етапу медичної реформи іде активний процес інтеграції на підставі сформованого законодавства, що регулює діяльність закладів охорони здоров'я. По-друге, відбулися суттєві зміни в організаційно-правовій формі самих закладів охорони здоров'я, і ліцензуванні медичної діяльності, в вимогах до керівників таких закладів, у фінансуванні медичних послуг з боку держави. По-третє, для запровадження в нашій державі була запропонована модель європейська модель державного солідарного медичного страхування, однак реалії нашого життя свідчать, що європейські стандарти надання медичних послуг є лише в Концепції реформування як стратегічна мета.

Література:

1. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 року № 254/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>(дата звернення: 11.09.2021).
2. Медичне право України : підручник / за заг. ред. д.ю.н., проф. С.Г. Стеценка. К.: Всеукраїнська асоціація видавців "Правова єдність", 2008. 507 с.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 49 Конституції України "у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно" № 1-13/2002 від 29.05.2002 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02#n54> (дата звернення: 16.09.2021).
4. Концепція реформи фінансування системи охорони здоров'я, схвалена Розпорядженням КМУ від 30.11.2016 р. № 1013-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 17.09.2021).
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Верховна Рада України; Закон від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
6. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з медичної практики. Постанова КМУ № 285 від 02.03. 2016 р. / Кабінет

Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.09.2021).

7. Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посади керівника державного, комунального закладу охорони здоров'я. Постанова КМУ від 27.12.2017 року №1094 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1094-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.09.2021).

8. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення. Закон України від 19.10.2017 р. № 2168-VIII. ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2168-19>(дата звернення: 11.09.2021).\

9. Звіт НСЗУ про виконання договорів про медичне обслуговування населення за програмою медичних гарантій та договорів про реімбурсацію за II квартал 2021 року / Національна служба здоров'я України URL: <https://nszu.gov.ua/storage/files/3-qrt-2021-report.pdf?1604599016> (дата звернення: 21.09.2021).

10. Методика розрахунку вартості послуги з медичного обслуговування. Постанова КМУ від 27.12.2017 р. № 1075 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.09.2021).

References:

1. Konstituciya Ukrayini. Zakon Ukrayini vid 28.06.1996 roku № 254/96-VR / Verhovna Rada Ukrayini. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennya: 11.09.2021).
2. Medichne pravo Ukrayini : pidruchnik / za zag. red. d.yu.n., prof. S.G. Stecenka. K.: Vseukrayinska asociaciya vidavciv "Pravova yednist", 2008. 507 s.
3. Rishennya Konstitucijnogo Sudu Ukrayini u spravi za konstitucijnim podannjam 53 narodnih deputativ Ukrayini shodo oficijnogo tлумachennya polozhennya ch. 3 st. 49 Konstituciji Ukrayini "u derzhavnih i komunalnih zakladah ohoroni zdorov'ya medichna dopomoga nadayetsya bezoplatno" № 1-13/2002 vid 29.05.2002 r. / Verhovna Rada Ukrayini. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02#n54> (data zvernennya: 16.09.2021).
4. Konceptiya reformi finansuvannya sistemi ohoroni zdorov'ya, shvalena Rozporyadzhennyam KМУ vid 30.11.2016 r. № 1013-r / Kabinet Ministriv Ukrayini. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80#Text> (data zvernennya: 17.09.2021).

5. Osnovi zakonodavstva Ukraini pro ohoronu zdorov'ya: Verhovna Rada Ukraini; Zakon vid 19.11.1992 r. № 2801-XII VR / Verhovna Rada Ukraini. Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukraini .1993. № 4. St. 19.

6. Licenzijni umovi provadzhennya gospodarskoyi diyalnosti z medichnoyi praktiki. Postanova KМУ № 285 vid 02.03. 2016 r. / Kabinet Ministriv Ukraini. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#Text> (data zvernennya: 17.09.2021).

7. Pro zatverdzhennya Poryadku provedennya konkursu na zajnyattya posadi kerivnika derzhavnogo, komunalnogo zakladu ohoroni zdorov'ya. Postanova KМУ vid 27.12.2017 roku №1094 / Kabinet Ministriv Ukraini. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1094-2017-%D0%BF#Text> (data zvernennya: 17.09.2021).

8. Pro derzhavni finansovi garantiyi medichnogo obslugovuvannya naseleння. Zakon Ukraini vid 19.10.2017 r. № 2168-VIII. VR / Verhovna Rada Ukraini. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2168-19>(data zvernennya: 11.09.2021).\\

9. Zvit NSZU pro vikonannya dogovoriv pro medichne obslugovuvannya naseleння za programoyu medichnih garantij ta dogovoriv pro reimburseцию za II kvartal 2021 roku / Nacionalna sluzhba zdorov'ya Ukraini URL: <https://nszu.gov.ua/storage/files/3-qrt-2021-report.pdf?1604599016> (data zvernennya: 21.09.2021).

10. Metodika rozrahunku vartosti poslugi z medichnogo obslugovuvannya. Postanova KМУ vid 27.12.2017 r. № 1075 / Kabinet Ministriv Ukraini. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-2017-%D0%BF#Text> (data zvernennya: 21.09.2021).

Valetska O.V. Features of legal regulation of health security institutions in the modern period. – Article/

Article 49 of Constitution determines the right of anyone for aid and medical insurance. That is warranty of this right is one of the state assignments that is provided with national sponsorship of suitable social-economical, medical-sanitarian, health and preventive programs and with creation of conditions for effective and approachable health care for everyone. Explanatory note about introduction of medical reform determines that the total volume of health care costs in Ukraine – sum of patients and state costs – is equal for average health care costs in European states. However, real quality and quantity of medical services is very far from European standards. Model of state solidarity health insurance, which took into account modern experience and

practices of transformation of the health care system in the world, including the European model was offered for implementation in our state. Funds of the State Budget of Ukraine, which are received from national taxes still the source of financing of the new health care system. However, individual medical payments are not equal to individual contributions. There are catastrophic al financial insecurity of patients; low quality and efficiency of provided services; inefficient spending of budget funds among main problems of financial health care system determined by Conception. The main target of health care financing reform is creation and introduction of a new financing model, which provides clear and transparent state guarantees on the amount of free medical care, better financial protection of citizens in case of illness, efficient and fair distribution of public funds and reduction of informal payments, creating incentives to improve the quality of medical care. public health facilities.

For the short time there were formed legal framework medical care reform. The purpose of this article is to study the features of the legal regulation of health care facilities in the modern period in Ukraine in order to constitutional warranty to implementation of the right to medical care and medical care.

Key words: *health care institution, medical reform, legal regulation, medical care, medical care, financial guarantees(warranties).*

Валецкая О.В. Особенности правового регулирования учреждений охраны здоровья в современный период. — Статья.

Статья 49 Конституции определяет право каждого на помощь и медицинское страхование. То есть обеспечение этого права является одним из государственных заданий, которое обеспечивается государственной поддержкой соответствующих социально-экономических, медико-санитарных, оздоровительных и профилактических программ и созданием условий для эффективного и доступного для всех здравоохранения. В пояснительной записке о проведении медицинской реформы указано, что общий объем расходов на здравоохранение в Украине – сумма пациентов и государственных расходов – равен средним расходам на здравоохранение в европейских государствах. Однако реальное качество и количество медицинских услуг очень далеко от европейских стандартов. Для внедрения в нашем государстве была предложена модель государственного солидарного медицинского страхования, учитывающая современный опыт и практику трансформации системы здравоохранения в

мире, в том числе европейскую модель. Средства Государственного бюджета Украины, которые поступают от государственных налогов, по-прежнему являются источником финансирования новой системы здравоохранения. Однако индивидуальные медицинские выплаты не приравниваются к индивидуальным взносам. Катастрофическая финансовая незащищенность больных; низкое качество и оперативность предоставляемых услуг; неэффективное расходование бюджетных средств в числе основных проблем финансовой системы здравоохранения определено Концепцией. Основной целью реформы финансирования здравоохранения является создание и внедрение новой модели финансирования, обеспечивающей четкие и прозрачные государственные гарантии объема бесплатной медицинской помощи, лучшую финансовую защиту граждан в случае болезни, эффективное и справедливое распределение государственных средств, сокращение неформальных платежей, создание стимулов для повышения качества медицинской помощи, учреждения общественного здравоохранения.

За короткое время были сформированы правовые основы реформы медицинской помощи. Целью данной статьи является изучение особенностей правового регулирования учреждений здравоохранения в современный период в Украине с целью конституционного обеспечения реализации права на медицинскую помощь и медицинскую помощь.

Ключевые слова: учреждение здравоохранения, медицинская реформа, правовое регулирование, медицинская помощь, медицинская помощь, финансовые гарантии.

Авторська довідка.

Валецька Оксана Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії та теорії держави і права Чорноморського національного університету імені Петра Могили.

Стаття надійшла до редакції 18 жовтня 2021 року.

УДК 347.254

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-42-2-54-62>

ЩОДО ПИТАНЬ ЖИТЛА ДЛЯ ТИМЧАСОВОГО ПРОЖИВАННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСОБ: ОГЛЯД ОСНОВНИХ ЗМІН

Волкова А.О.

REGARDING THE ISSUES OF TEMPORARY HOUSING FOR INTERNALLY DISPLACED PERSONS: AN OVERVIEW OF THE MAIN CHANGES

Volkova A.O.

Стаття присвячена висвітленню питань правотворчої та правозастосовної практики у сфері забезпечення внутрішньо переміщених осіб тимчасовим житлом крізь призму останніх змін у законодавстві України. Наголошено на тому, що розв'язання житлових проблем внутрішньо переміщених осіб, зокрема, забезпечення останніх тимчасовим житлом, на регіональному та місцевому рівні не втрачає своєї актуальності, оскільки процес внутрішнього переміщення й досі триває. У статті висвітлено ряд проблемних аспектів реалізації права внутрішньо переміщених осіб на тимчасове житло, які й досі не були врегульовані на законодавчому рівні, та запропоновано шляхи їх вирішення. Наголошено на низькому рівні поінформованості внутрішньо переміщених осіб щодо можливостей отримання житла для тимчасового проживання на постконфліктних територіях та нерозуміння останніми процедури постановки на облік громадян, які потребують надання житлового приміщення з фондів житла для тимчасового проживання.

Ключові слова: *житло, внутрішньо переміщені особи, фонд житла, тимчасове житло, житлова політика.*

Постановка проблеми. Кризовий стан житлової сфери, необхідність пошуку системних і довгострокових рішень, в частині забезпечення внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) житлом, а також розробки стратегій подолання проблем, з якими стикаються ВПО під час реалізації житлових прав – виступають одними із ключових викликів внутрішнього переміщення, комплексне вирішення яких залежить від ефективної взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування. Без доступу ВПО до житла та працевлаштування вести мову про їхню повну інтеграцію у приймаючі

громади абсолютно неможливо. Особливо гостро дане питання стоїть на постконфліктних територіях Донецької та Луганської областей, де дефіцит якісного та доступного житла виступає найбільшою соціальною проблемою. Незважаючи на те, що на державному рівні було прийнято чималу кількість нормативно-правових актів спрямованих на побудову правових механізмів забезпечення ВПО житлом (доступним, соціальним, тимчасовим), невизначеність подальших житлових перспектив ВПО і досі залишається однією із найактуальніших проблем для цієї категорії

громадян. Ключова різниця між ВПО та не ВПО пов'язана з власністю на житло та забезпеченням гарантій володіння житлом. Більшість ВПО і досі орендують житло або користуються помешканням, наданим родичами або друзями.

Для тих ВПО, які не мають можливості придбати житло самостійно та потребують соціального захисту, гарантоване Конституцією України право кожного на житло повинно означати забезпечення ВПО щонайменше житлом для тимчасового проживання. За відсутності джерел фінансування формування фондів житла для тимчасового проживання, вільного та придатного житла, яке б могло бути включене до цих фондів, та найголовніше правових механізмів реалізації ВПО права на тимчасове житло, положення Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. [1] щодо забезпечення надання органами місцевого самоврядування у тимчасове безоплатне користування ВПО з комунальної власності житлових приміщень, придатних для проживання (за умови оплати особою відповідно до законодавства вартості комунальних послуг), до 2017 року фактично мали декларативний характер. Запровадження на державному рівні бюджетної програми «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів щодо підтримки територій, що зазнали негативного впливу внаслідок збройного конфлікту на сході України» - код 1611020 (далі – бюджетна програма 1611020) та наявність щорічного фінансування з державного бюджету, хоч і критично малого у період з 2017 по 2020 рр., все ж таки створило передумови для формування/поповнення фондів житла для тимчасового проживання. Не кажучи вже про закріплення на законодавчому рівні правових гарантій отримання житлових приміщень з

фондів житла для тимчасового проживання ВПО виключно для потреб ВПО. Разом з тим, розв'язання житлових проблем ВПО, зокрема, забезпечення останніх тимчасовим житлом, на регіональному та місцевому рівні не втрачає своєї актуальності, оскільки процес внутрішнього переміщення й досі триває.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемним аспектам, пов'язаним із механізмами реалізації громадянами права на житло, присвячували свої дослідження такі автори: О.А. Більовський, А.Г. Бобкова, В.В. Козик, М.П. Кобець, О.К. Ковалевська, В.С. Рейкіна, В.О. Рмельчук, В.А. Устименко та інші. Разом з тим, відаючи належне науковим доробкам вітчизняних вчених, варто зазначити, що питання реалізації саме права ВПО на тимчасове житло, не знайшли свого комплексного висвітлення у науковій літературі та здебільшого знаходиться у полі зору громадських і міжнародних організацій, а також експертів з питань внутрішнього переміщення. На державному рівні першою спробою комплексно представити сучасний стан взагалі житлового забезпечення ВПО з цифрами та фактами була спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Реалізація права внутрішньо переміщених осіб на житло» [2], онлайн-презентація якої відбулася 24 листопада 2020 р. Вищезазначеною доповіддю було охоплено питання забезпечення ВПО доступним та тимчасовим житлом, приділено увагу проблематиці функціонування місць компактного проживання ВПО, реалізації права ВПО на компенсацію та реституцію за зруйноване та пошкоджене житло. Активну участь у підготовці цієї доповіді, в рамках Проекту Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень», брали і співробітники Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені

В.К. Мамутова Національної академії наук України».

У зв'язку з вищевикладеним, **метою даного дослідження** є вивчення правотворчої та правозастосовної практики у сфері забезпечення ВПО тимчасовим житлом крізь призму останніх змін у законодавстві України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Доводиться констатувати що, для того щоб зрозуміти реальну проблематику забезпечення ВПО тимчасовим житлом та перспективи їх подальшого вирішення, потрібно оперувати цифрами та фактами. Але в умовах відсутності системного та всебічного збору даних, зокрема: щодо вільного житла та загальної кількості житлових приміщень; щодо кількості ВПО, які були забезпечені тимчасовим житлом з фондів житла для тимчасового проживання ВПО, щодо кількості ВПО, які потребують надання житлового приміщення з фондів житла для тимчасового проживання тощо, отримати ці показники практично неможливо.

Щодо питань фінансування бюджетної програми 1611020 у 2021 році, то потрібно зазначити, що її обсяг у порівнянні з 2020 роком було збільшено в 6 разів (з 20 000,00 тис. грн до 125 000,00 тис. грн [3]). Таке фінансування було найбільшим з початку впровадження вищезазначеної програми. Так, за інформацією, що розміщена на офіційному веб-порталі Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України (далі – Мінреінтеграції), у період із серпня по листопад 2021 року, ключі від тимчасового житла, виділеного територіальними громадами, зокрема, за рахунок субвенції з державного бюджету за бюджетною програмою 1611020, отримали 26 родин ВПО. Зокрема, помешкання для ВПО виділили 17 територіальних громад. Варто зазначити, що на відміну від 2020 року

у 2021 році більшість територіальних громад, які отримали субвенцію, фонди житла для тимчасового проживання виключно для ВПО вже сформували.

Крім того, 15 листопада 2021 р. за фінансової підтримки Європейського інвестиційного банку у Краматорську Донецької області було відкрито гуртожиток для ВПО, розрахований на 17 квартир (15 однокімнатних та 2 двокімнатні). Ключі від квартир було вручено 55 ВПО. Загалом, станом на грудень 2021 року на формування фондів тимчасового житла для ВПО з державного бюджету було виділено понад 113 млн грн. Участь в отриманні субвенції взяли 94 громади з 23 областей України [4].

Щодо змін у законодавстві, яке регулює питання забезпечення тимчасовим житлом ВПО, то потрібно відзначити зміни внесенні Урядом України 23 грудня 2020 р. до Порядку надання в тимчасове користування житлових приміщень з фондів житла для тимчасового проживання ВПО (далі – Порядок), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 червня 2019 р. № 582 [5]. Зокрема:

1. Було скасовано вимоги щодо строку перебування ВПО на обліку в Єдиній інформаційній базі даних про ВПО, що безумовно є однією із вагомих змін до вищезазначеного Порядку. Наразі ВПО можуть ініціювати процес взяття на облік громадян, які потребують надання житлового приміщення з фондів житла для тимчасового проживання (далі – облік) та одержання житлового приміщення для тимчасового проживання, не чекаючи рік перебування на обліку Єдиній інформаційній базі даних про ВПО у відповідному органі соціального захисту населення. Разом з тим абсолютно без змін залишилися вимоги щодо звернення із заявою для взяття на облік та території надання житлового приміщення. Відповідно до п. 6 Порядку ВПО для взяття на облік

подається заява (за формою згідно з додатком 1 з підписами всіх повнолітніх членів сім'ї) до відповідного центру надання адміністративних послуг або відповідного органу місцевого самоврядування, а в разі їх відсутності відповідної військово-цивільної адміністрації у межах території обслуговування органу соціального захисту населення, в якому вони перебувають на обліку в Єдиній інформаційній базі даних про ВПО. Крім цього, згідно з п. 2 Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб, затвердженого Постановою № 582 *житлові приміщення з фондів повинні відповідати санітарним і технічним вимогам та розташовуватися в межах однієї адміністративно-територіальної одиниці (району, міста, району в місті, селища, села) за місцем фактичного проживання/перебування ВПО.*

Отже, виходячи зі вказаних положень Порядку, територія надання тимчасового житла ВПО усе ще залишається обмеженою й безпосередньо залежить від території обслуговування органів, у яких вони перебувають на обліку в Єдиній інформаційній базі даних про ВПО. У зв'язку з вищевикладеним та з метою надання ВПО можливості отримувати житлові приміщення в будь-якому населеному пункті України, де є відповідні приміщення, необхідним є внесення відповідних змін до законодавства.

2. Було збільшено строк прийняття рішення про взяття ВПО на облік. Якщо раніше такий строк становив десять днів, то зараз відповідне рішення приймається уповноваженим органом *протягом тридцяти календарних днів із дня подання висновку житлової комісії з обліку ВПО та надання житлових приміщень для тимчасового проживання ВПО (далі – комісія) щодо відповідної особи.*

3. Порядок було доповнено положеннями, які передбачають підстави зняття ВПО з обліку. Наразі згідно з п. 20 Порядку, підставами для зняття ВПО з обліку є:

- заява ВПО про зняття з обліку;
- зміна особою місця проживання;
- скасування дії довідки про взяття на облік ВПО за наявності підстав, передбачених ч. 1 ст. 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»;
- неотримання протягом 30 календарних днів без поважних причин ордеру на вселення в житлове приміщення або неповідомлення протягом цього ж строку про поважні причини, які не дають їм можливості отримати ордер на вселення в житлове приміщення;
- подання завідомо недостовірних відомостей, що стали підставою для взяття ВПО на облік.

Особливу увагу в цьому випадку слід звернути на питання невчасного отримання ордеру та неповідомлення про поважні причини, що не дають ВПО отримати ордер.

Згідно з Порядком, рішення про зняття з обліку повинне містити підстави для цього та може бути оскаржено в судовому порядку. Водночас, невирішеним залишається питання повідомлення ВПО про зняття її з обліку. На відміну від положень п. 19 Порядку, що чітко визначають строк та спосіб повідомлення особи про прийняте щодо неї рішення про взяття на облік/відмову у взятті на облік, Порядок не встановлює спосіб та строки для повідомлення особи про її зняття з обліку. У зв'язку з цим вкрай важливим є врегулювання даного питання на законодавчому рівні.

4. Було розширено коло осіб, яким може бути вручено ордер на житлове приміщення. Якщо раніше Порядок передбачав його отримання лише ВПО, на ім'я якої він виданий, то зараз ордер також може бути вручено уповноваженому

представнику ВПО на основі письмової довіреності, завіреної в установленому законом порядку.

5. Внесено норму, згідно з якою рішенням уповноваженого органу може бути затверджений перелік додаткових загальних критеріїв, загальна кількість балів за якими може становити не більше 20 балів на сім'ю. Варто зазначити, що встановлення окремими уповноваженими органами різних додаткових загальних критеріїв потенційно може призвести до відсутності рівності в підходах до ВПО у державі та надання переваг одним категоріям осіб перед іншими, про що неодноразово наголошувалося представниками громадських організацій, які опікуються проблемами ВПО.

6. Продовжено строк користування житловим приміщенням та строк звернення з заявою про продовження строку надання житлового приміщення з фондів житла для тимчасового проживання ВПО. Так, згідно з п. 32 Порядку, житлові приміщення надаються ВПО у тимчасове користування на строк до одного року з можливістю продовження на наступний строк у разі відсутності змін у їх статусі та якщо вони не набули іншого місця проживання. Для цього ВПО має звернутися до уповноваженого органу із відповідною заявою, назву якої було змінено на *«заява про продовження строку надання житлового приміщення з фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб»*), до якої додають документи згідно з пунктом 8 Порядку. Варто зазначити, що строк звернення з відповідною заявою також було змінено. Тепер ВПО має подавати таку заяву уповноваженому органу не пізніше ніж за 60 календарних днів до закінчення строку договору користування житловим приміщенням (раніше вона подавалася не пізніше ніж за 30 календарних днів до закінчення строку договору).

Комісія зобов'язана розглянути таку заяву не пізніше ніж за 50 календарних днів до закінчення строку дії договору та письмово повідомити заявнику про зроблений нею висновок. Уповноваженим органом рішення про продовження строку надання житлового приміщення з фондів житла для тимчасового проживання ВПО приймається на підставі висновку комісії не пізніше закінчення строку дії відповідного договору (обмеження *«протягом двох робочих днів... з дня отримання висновку комісії»* було виключено).

7. Розширено перелік підстав для дострокового припинення надання житлового приміщення. Зокрема, перелік підстав для прийняття комісією рішення про дострокове припинення надання житлового приміщення для тимчасового проживання ВПО (п. 45 Порядку), розширено й доповнено такою підставою як не проживання ВПО в житловому приміщенні безперервно більше половини строку, на який укладено договір користування. Цей факт підтверджується інформацією, отриманою від МВС, Адміністрації Держприкордонслужби, Національної поліції, інших органів виконавчої влади, про повернення особи на тимчасово окуповані території в Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим і м. Севастополі, до населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, чи її виїзд за кордон.

Як бачимо внесені зміни та доповнення максимально врахували проблемні аспекти реалізації права ВПО на тимчасове житло, з якими вони стикалися протягом 2019-2020 рр. Разом з тим, залишились питання, які потребують подальшого правового врегулювання, про що було вищесказано.

Збільшення обсягу фінансування бюджетної програми 1611020, спрощення процедури отримання тимчасового житла

ВПО говорить про те, Уряд України визнає свою відповідальність стосовно ВПО і поступово виконує свої окремі зобов'язання у різні способи. Разом з тим маємо доволі парадоксальну картину. Зокрема, за даними Мінрегіону, станом на 1 січня 2021 року, в Україні були наявні 1997 житлових приміщень, що входили до фонду для тимчасового проживання, у яких проживало 1840 ВПО, а 186 житлових приміщень у цьому фонді були вільні на початок 2021 року. За цими ж даними, найбільша кількість житлових приміщень для тимчасового проживання була в Донецькій області – 597 житлових приміщень (11 приміщень незаселених), у яких проживає 517 ВПО. У Луганській області лише 51 житлове приміщення було включено до фонду для тимчасового проживання, що забезпечило проживання 35 осіб, які зареєстровані як ВПО.

Житловий фонд для тимчасового проживання взагалі не було створено в Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Рівненській, Сумській, Тернопільській областях та м. Києві (за оперативними даними Мінрегіону). Однак на Тернопільщині було виявлено щонайменше десять квартир з фонду житла для тимчасового проживання (одна з них вільна). Аналогічна ситуація з розбіжностями в цифрах виникла й щодо Львівської області: за даними Мінрегіону, у фонді житла для тимчасового проживання було шість житлових одиниць, однак за даними органів місцевого самоврядування, він налічував щонайменше 55 житлових одиниць. Дані, зібрані самостійно від органів місцевого самоврядування, значно відрізняються від узагальнених, адже, наприклад, у Донецькій області незаселених житлових приміщень даного фонду нараховується як мінімум 62 (на противагу 11), з них зокрема в містах Бахмут – два житлових приміщення;

Краматорськ – 37 житлових приміщень; Маріуполь – 23 житлових приміщень. Вільні приміщення були також у м. Одесі (чотири житлових приміщення), містах Ізюмі та Лозовій у Харківській області (19 та 16 вільних житлових приміщень відповідно) [6, с. 12-13].

Як можна побачити, на постконфліктних територіях Донецької та Луганської областей є вільні житлові приміщення, що включені до фондів житла для тимчасового проживання. Разом з тим вони заселені не у повному об'ємі, що може свідчити про низьким рівень поінформованості ВПО щодо можливостей отримання такого житла та нерозуміння останніми процедури постановки на облік громадян, які потребують надання житлового приміщення з фондів житла для тимчасового проживання. З урахуванням вищевикладеного, вважаємо за доцільне рекомендувати органам місцевого самоврядування сприяти передачі достовірних та актуальних даних про кількість житлових приміщень у фонді житла для тимчасового проживання для ВПО, що дасть можливість Міністерству розвитку громад та територій України розробити комплексну житлову політику.

Незважаючи на те, що правовий механізм формування фондів житла для тимчасового проживання ВПО та порядок надання житла для тимчасового проживання ВПО з цього фонду було визначено на законодавчому рівні ще у червні 2019, на сьогоднішній день і досі не було розмежовано житлові фонди створені відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 31 березня 2004 р. № 422 «Про затвердження Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання та Порядку надання і користування житловими приміщеннями з фондів житла для тимчасового проживання» [7] та постанови Кабінету Міністрів України

від 26 червня 2019 р. № 582 «Про затвердження Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб і Порядку надання в тимчасове користування житлових приміщень з фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб» [8]. У зв'язку з чим Міністерству розвитку громад та територій України вкрай необхідно провести моніторинг всіх фондів житла для тимчасового проживання для отримання комплексного бачення потреб ВПО. Адже сьогодні як на державному, так і на місцевому рівні відсутня інформація щодо потреб ВПО у тимчасовому житлі. На переконання автора забезпечення ВПО тимчасовим житлом не можна сьогодні розглядати як повноцінне довготривале вирішення житлових проблем ВПО. Вважаємо це проміжним етапом у межах стратегії забезпечення ВПО житлом.

Висновки. За результатами проведеного дослідження вважаємо за доцільне зазначити, за сім років внутрішнього переміщення житлова політика держави, в частині забезпечення ВПО житлом, повинна ґрунтуватися на довгострокових, системних та послідовних рішеннях, через запровадження як на державному, так і на місцевому рівні цільових житлових програм для ВПО. Для тих ВПО, які не мають можливості придбати житло у власність, на державному рівні повинні функціонувати ефективні та прозорі механізми забезпечення тимчасовим житлом.

Проведений аналіз правотворчої та правозастосовної практики у сфері забезпечення ВПО тимчасовим житлом крізь призму останніх змін у законодавстві України, дає підстави стверджувати про те, що внесені зміни та доповнення максимально врахували проблемні аспекти реалізації права ВПО на тимчасове житло, з якими вони стикалися протягом 2019-2020 рр. Разом з тим, залишились питання, які потребують

подальшого правового врегулювання. Зокрема, територія надання тимчасового житла ВПО і досі залишається обмеженою та безпосередньо залежить від території обслуговування органів соціального захисту населення, в якому вони перебувають на обліку в Єдиній інформаційній базі даних про ВПО. Вкрай важливим є надання можливості ВПО отримувати житлові приміщення в будь-якому населеному пункті України, де взагалі є вільні відповідні приміщення. Крім цього, особливо гостро сьогодні стоїть питання низького рівня поінформованості ВПО щодо можливостей отримання житла для тимчасового проживання (особливо на постконфліктних територіях Донецької та Луганської областей) та нерозуміння останніми процедури постановки на облік громадян, які потребують надання житлового приміщення з фондів житла для тимчасового проживання.

За результатами проведеного дослідження вважаємо за доцільне рекомендувати:

1. Міністерству розвитку громад та територій України здійснити моніторинг всіх фондів житла для тимчасового проживання для отримання комплексного бачення потреб ВПО у тимчасовому житлі.

2. Місцевим державним адміністраціям спільно з органам місцевого самоврядування, а у разі їх відсутності - відповідним військово-цивільним адміністраціям сприяти передачі достовірних та актуальних даних про кількість житлових приміщень у фонді житла для тимчасового проживання ВПО, що дасть можливість Міністерству розвитку громад та територій України розробити комплексну житлову політику.

Література:

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: закон України

від 20.10.2014 № 1706-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 94. Ст. 2709.

2. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Реалізація права внутрішньо переміщених осіб на житло». *Офіційний веб-портал Уповноваженого Верховної ради з прав людини*. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/do-uvagi-gromadyan!-v%D1%96dpov%D1%96dno-do-zatverdzhenix-uryadom-zaxod%D1%96v/> (дата звернення: 01.11.2021).

3. Про Державний бюджет України на 2021 рік: Закон України від 15.12.2020 р. № 1082-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 16. Ст. 144.

4. 3 серпня по листопад 2021 року понад 130 ВПО отримали нове тимчасове житло. *Офіційний веб-портал Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України*. URL: <https://minre.gov.ua/news/z-serpnya-po-lystopad-2021-roku-ponad-130-vpo-otrymaly-nove-tymchasove-zhytlo> (дата звернення: 06.12.2021).

5. Про внесення змін до Порядку надання в тимчасове користування житлових приміщень з фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб: постанова Кабінету Міністрів України від 23.12.2020 р. № 1311. *Офіційний вісник України*. 2021. № 3. Ст. 156.

6. Профілювання ситуації ВПО в Луганській області, Україна. Проінформований підхід до довгострокових рішень. URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/nrc_report_profiling_of_idp_situation_in_luhansk_region_ukraine_ukr.pdf (дата звернення: 01.12.2021).

7. Про затвердження Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання та Порядку надання і користування житловими приміщеннями з фондів житла для тимчасового проживання: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.03.2004 р. № 422. *Офіційний вісник України*. 2004. № 14. Ст. 282.

8. Порядок формування фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб та Порядок безоплатного надання у тимчасове користування житлових приміщень з фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.06.2019 р. № 582. *Офіційний вісник України*. 2019. № 55. Ст. 1915.

References:

1. Pro zabezpechennya prav i svobod vnutrishn`o peremishheny`x osib: zakon Ukrainy` vid 20.10.2014 № 1706-VII. *Oficijny`j visny`k Ukrainy`*. 2014. № 94. St. 2709.

2. Special`na dopovid` Upovnovazhenogo Verxovnoyi Rady` Ukrainy` z prav lyudy`ny` «Realizaciya prava vnutrishn`o peremishheny`x osib na zhy`tlo». *Oficijny`j veb-portal Upovnovazhenogo Verxovnoyi rady` z prav lyudy`ny`*. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/do-uvagi-gromadyan!-v%D1%96dpov%D1%96dno-do-zatverdzhenix-uryadom-zaxod%D1%96v/> (data zvernennya: 01.11.2021) [in Ukrainian].

3. Pro Derzhavny`j byudzhet Ukrainy` na 2021 rik: Zakon Ukrainy` vid 15.12.2020 № 1082-IX. *Vidomosti Verxovnoyi Rady` Ukrainy`*. 2021. № 16. St. 144.

4. Z serpnya po ly`stopad 2021 roku ponad 130 VPO otr`ymaly` nove ty`mchasove zhy`tlo. *Oficijny`j veb-portal Ministerstva z py`tan` reintegraciyi ty`mchasovo okupovany`x tery`torij Ukrainy`*. URL: <https://minre.gov.ua/news/z-serpnya-po-lystopad-2021-roku-ponad-130-vpo-otrymaly-nove-tymchasove-zhytlo> (data zvernennya: 06.12.2021) [in Ukrainian].

5. Pro vnesennya zmin do Poryadku nadannya v ty`mchasove kory`stuvannya zhy`tlovy`x pry`mishhen` z fondiv zhy`tla dlya ty`mchasovogo prozhy`vannya vnutrishn`o peremishheny`x osib: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy` vid 23.12.2020 № 1311. *Oficijny`j visny`k Ukrainy`*. 2021. №3. St. 156.

6. Profilyuvannya sy`tuaciyi VPO v Lugans`kij oblasti, Ukrainy. Proinformovany`j pidxid do dovgestrokovy`x rishen`. URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/nrc_report_profiling_of_idp_situation_in_luhansk_region_ukraine_ukr.pdf (data zvernennya: 01.12.2021) [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennya Poryadku formuvannya fondiv zhy`tla dlya ty`mchasovogo prozhy`vannya ta Poryadku nadannya i kory`stuvannya zhy`tlovy`my` pry`mishhennyamy` z fondiv zhy`tla dlya ty`mchasovogo prozhy`vannya: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy` vid 31.03.2004 № 422. *Oficijny`j visny`k Ukrainy`*. 2004. № 14. St. 282 (data zvernennya: 01.12.2021) [in Ukrainian].

8. Poryadok formuvannya fondiv zhy`tla dlya ty`mchasovogo prozhy`vannya vnutrishn`o peremishheny`x osib ta Poryadok bezoplatnogo nadannya u ty`mchasove kory`stuvannya zhy`tlovy`x pry`mishhen` z fondiv zhy`tla dlya ty`mchasovogo

prozhyvannya vnutrishn'o peremishheny`x osib: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy` vid 26.06.2019 № 582. *Oficijny`j visnyk Ukrainy`*. 2019. № 55. St. 1915 (data zvernennya: 01.12.2021) [in Ukrainian].

Volkova A.O. Regarding the issues of temporary housing for internally displaced persons: an overview of the main changes. – Article.

The article is devoted to the issues of law-making and law-enforcement practice in the field of providing internally displaced persons with temporary housing through the prism of the latest changes in the legislation of Ukraine. It was emphasized that solving the housing problems of internally displaced persons, in particular, providing them with temporary housing, at the regional and local levels is still relevant, as the process of internal displacement is still ongoing. The article highlights a number of problematic aspects of the realization of the right of internally displaced persons to temporary housing, which have not yet been regulated at the legislative level, and suggests ways to solve them. In particular, the article focused on the fact that the issue of notifying an internally displaced person about his / her deregistration of persons in need of housing from the housing stock for temporary residence remains unresolved. Currently, the legislation does not provide a method and deadlines for notifying an internally displaced person of his / her deregistration. Resolving this issue requires appropriate changes. The low level of awareness of internally displaced persons about the possibilities of obtaining housing for temporary residence in post-conflict areas and the lack of understanding of the recent procedures for registration of citizens in need of housing from the funds of housing for temporary residence. Currently, the legislation does not provide a method and deadlines for notifying an internally displaced person of his / her deregistration. Resolving this issue requires appropriate changes. The low level of awareness of internally displaced persons about the possibilities of obtaining housing for temporary residence in post-conflict areas and the lack of understanding of the recent procedures for registration of citizens in need of housing from the funds of housing for temporary residence. It is concluded that providing internally displaced persons with temporary housing cannot be considered today as a full-fledged long-term solution to the housing problems of

internally displaced persons, but only as an intermediate stage within the strategy of providing internally displaced persons with housing.

Keywords: housing, internally displaced persons, housing policy, housing stock, temporary housing.

Волкова А.О. Относительно вопросов жилья для временного проживания внутренне перемещенных лиц: обзор основных изменений. – Статья.

Статья посвящена освещению вопросов правотворческой и правоприменительной практики в сфере обеспечения внутренне перемещённых лиц временным жильем сквозь призму последних изменений в законодательстве Украины. Отмечено, что решение жилищных проблем внутренне перемещенных лиц, в частности, обеспечение последних временным жильем, на региональном и местном уровне не теряет своей актуальности, поскольку процесс внутреннего перемещения до сих пор продолжается. В статье представлен ряд проблемных аспектов реализации права внутренне перемещенных лиц на временное жилье, которые до сих пор не были урегулированы на законодательном уровне, и предложены пути их решения. Отмечено низкий уровень осведомленности внутренне перемещённых лиц о возможностях получения жилья для временного проживания на постконфликтных территориях и непонимания последними процедуры постановки на учет граждан, нуждающихся в предоставлении жилого помещения из фондов жилья для временного проживания.

Ключевые слова: жилье, внутренне перемещенные лица, жилищная политика, фонд жилья, временное жилье.

Авторська довідка:

Волкова Анастасія Олександрівна – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу економіко-правових проблем містознавства Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»/

Стаття надійшла до редакції: 16 листопада 2021 р.

УДК 347.763.9

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-42-2-63-70>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ У МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕННЯХ

Гніденко В.І., Медведєв Є. П.

SPECIFIC ISSUES OF CONTRACTUAL REGULATION OF PROVISION OF TRANSPORT SERVICES IN MULTIMODAL TRANSPORTATION

Hnidenko V.I., Medvediev I.P.

У статті досліджено окремі питання договірної регуляції надання транспортних послуг у мультимодальних перевезеннях. У світлі прийняття нового для нашої країни закону «Про мультимодальні перевезення» це питання набуло нового значення та важливості. У статті відзначено, що термін «мультимодальне перевезення» означає перевезення вантажів кількома видами транспорту за допомогою одного договору перевезення. На жаль, технічні розробки мультимодальних перевезень вантажів не підкріплені належною законодавчою базою. Прийняття закону дозволить врегулювати мультимодальні перевезення та визначити правове поле розвитку сучасних способів доставки вантажів. А це, у свою чергу, дозволить підвищити якість обслуговування споживачів транспортних послуг, знизити екологічні навантаження на природне середовище, а також прискорити рух товарів між Україною та ЄС. У статті говориться, що транспортна галузь є основою для прискорення розвитку національної економіки шляхом створення безпечної, надійної, ефективної мультимодальної транспортної системи, що базується на ринкових принципах та відповідає потребам української промисловості.

Ключові слова: *транспортні послуги, пряме змішане сполучення, перевезення вантажів, оператор мультимодального перевезення, перевізний документ, мультимодальне перевезення, договір мультимодального перевезення.*

Постановка проблеми. Останнім часом одним із пріоритетних напрямів державної транспортної політики стали мультимодальні перевезення. Транспортна система країни зараз знаходиться не в найкращому стані та потребує не тільки технічних модернізацій, а й нормативно-правових, які включають імплементацію нормативних актів ЄС у законодавчу базу України. Відзначимо, що «транспортна система України має низький рівень розвитку

транспортно-логістичних технологій та об'єктів мультимодальних перевезень, що знижує її конкурентоспроможність та обмежує вихід української продукції на світовий транспортний ринок. Високі витрати на транспортування становлять близько 40 відсотків загальної вартості продукції. На жаль, жодного з українських морських торговельних портів немає у топ-100 найбільших портів світу за показниками кількості оброблених контейнерів.

Мультимодальні та інтермодальні перевезення вантажів займають в Україні не більше 0,5 відсотка транспортного ринку, за цим показником Україна відстає від держав - членів ЄС та інших розвинутих держав світу у 20-30 разів. Транспортна система України межує з Транс'європейською транспортною мережею (TEN-T), але поки що спостерігається низький рівень її інтероперабельності та загальне технологічне відставання від TEN-T»[1]. Так, за ініціативи Міністерства інфраструктури України розробляється ряд заходів, які мають значно поліпшити збільшення пропускної спроможності транспортної мережі за рахунок завантаження незавантажених видів транспорту та залучення до міжнародних мультимодальних транспортних сполучень. Ефективність останніх досягається за рахунок удосконалення різних форм узгодження: технічних, технологічних, економічних, організаційних, управлінських та економіко-правових. Приведення національного законодавства у відповідність до стандартів ЄС вимагається також Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, і має завершитися у 2022 р. Транспортна галузь є основою для прискорення розвитку національної економіки шляхом перетворення України на важливий міжнародний транспортний вузол між Європою та Азією (що зумовлено географічним розташуванням) шляхом створення безпечної, надійної, ефективної мультимодальної транспортної системи, що базується на ринкових принципах та відповідає потребам української промисловості.

Стан дослідження. Окремим питанням правового регулювання мультимодальних перевезень приділили свою увагу такі вчені, як Г. Б. Астановський, І. В. Булгакова, Н. О. Бутакова, В. В. Вітрянський, Е. М. Деркач, В. А. Єгізаров, В. В. Кадала, Т. О. Колянковська, С. Ю. Попов, С. М. Павлюк, В. Т. Смірнов, В. В. Тюп, Н. М. Тютріна,

О. Р. Фасовець та інші. Проте у сучасних умовах розвитку транспортного ринку України та створення інтегрованої транспортної мережі, існуючої міжвидової конкуренції різного транспорту, міжнародного розвитку мультимодальних перевезень та їх договірною регулювання.

Виклад основного матеріалу. За останні роки було зроблено багато досліджень, щоб краще зрозуміти мультимодальні перевезення як з академічної, так і практичної точки зору. Дослідники Бектас та Крайнік стверджують, що «мультимодальні перевезення мають тенденцію інтегрувати різні транспортні послуги та види транспорту для підвищення ефективності, що суперечить традиційному транспорту, в якому різні транспортні системи функціонують незалежно»[2].

Протягом багатьох років у літературі та промисловості використовують різні терміни: мультимодальні, інтермодальні, комодальні та синхромодальні перевезення. Як зазначається в науковій літературі, терміни «змішане», «інтермодальне» (США), «мультимодальне» (Велика Британія), «комбіноване» (ФРН, Французька Республіка) перевезення, що використовуються при міжнародному перевезенні вантажів – практично синоніми. За кордоном вони отримали найменування «комбінованих» (від англ. дієслова to combine – змішувати) або «мультимодальних» (від словосполучення «multi-modal»; «багато» - multi; modal – вид, форма) на відміну від перевезень, що виконуються одним видом транспорту - «singlemodal», «unimodal» – «перевезення в прямому (залізничному, водному тощо) сполученні» [3, с.62]. Ми в своєму дослідженні будемо використовувати термін мультимодальні, як найбільш доцільний для даної категорії перевезень і такий що найбільше відповідає правовим нормам та євроінтеграційним вимогам.

Законодавство у сфері мультимодальних перевезень являє собою систему правових норм і правових інститутів, які регулюють правовідносини (обов'язки та права та відповідальність, що випливають з них) між фізичними та юридичними особами у національних та міжнародних рамках. На нашу думку, оскільки мультимодальний транспорт є складною системою, що складається з відносно автономних підсистем (автомобільний, залізничний, повітряний, морський, внутрішній водний транспорт, законодавство про експедиторів тощо) що мають специфічні правила, саме в цьому полягає складність нормативно-правового регулювання цього виду перевезень.

Тим не менш, хоча ці підсистеми є автономними, у мультимодальних перевезеннях вони відносно сумісні та взаємодоповнювані, що дає нам можливість говорити про їх належне правове забезпечення. Однак для функціонування мультимодальних перевезень необхідно знати, контролювати та застосовувати правила окремих видів транспорту. Ці правила показують складність мультимодальних перевезень, необхідність регулювання, належної освіти всіх зацікавлених сторін, які беруть участь у мультимодальних перевезеннях, а також їх знання законодавства у всіх видах транспорту. Слід мати на увазі, що правовідносини у мультимодальних перевезеннях підпадають під дію численних і різних національних і міжнародних правил, а також автономних правил, які часто суперечать один одному, що зумовлює необхідність якісного договірного регулювання.

Важливим кроком у напрямку інтеграції України до ЄС стала ратифікація 16 вересня 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами,

з іншого боку, що стало новим етапом розвитку договірних відносин Україна-ЄС, спрямованим на політичну асоціацію та економічну інтеграцію [4]. Загальні положення щодо транспорту містяться в IV і V розділах економічної частини Угоди про асоціацію і полягають в наступному:

1) положення про лібералізацію між членами Угоди надання транскордонних, в тому числі транспортних, послуг з використанням морського, автомобільного, залізничного, внутрішнього водного і повітряного транспорту (підрозділ 7 частини 5 глави 6 розділу IV Угоди);

2) положення про співробітництво в сфері транспорту, спрямовані на реструктуризацію та оновлення транспортного сектора України і поступову гармонізацію транспортного законодавства України до стандартів, що діють в ЄС (глава 7 розділу V) [5].

У Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року зазначено, що «забезпечення комплексного вирішення питань, зокрема підготовка та реалізація відповідної концепції або виконання програми (планів) розвитку мультимодальних перевезень та логістичних технологій, що передбачає удосконалення нормативно-правової бази розвитку інтермодальних, мультимодальних перевезень, транспортної логістики»[1].

Найбільш вагомим кроком на шляху вдосконалення нормативно-правової бази розвитку інтермодальних, мультимодальних перевезень та транспортної логістики стало прийняття Закону України «Про мультимодальні перевезення», який набрав чинності 17 листопада 2021 р. Він став результатом спільної роботи представників Міністерства інфраструктури України та експертів Асоціації міжнародних автомобільних перевізників України, Асоціації «Транспортно-експедиторських та логістичних організацій України

«Укрзовніштранс», Асоціації «Український логістичний альянс», державного підприємства «Державний автотранспортний науково-дослідний і проектний інститут», акціонерного товариства «Українська залізниця».

Закон України «Про мультимодальні перевезення» визначає правові та організаційні засади мультимодальних перевезень. Згідно з ним «мультимодальне перевезення – перевезення вантажів двома або більше видами транспорту на підставі договору мультимодального перевезення, що здійснюється за документом мультимодального перевезення»[6].

Сучасний етап розвитку економіки вимагає нових оптимальних способів організації перевізного процесу за допомогою правових засобів, в якості яких виступають транспортні договори. «В умовах пошуку нових логістичних підходів до доставки вантажів, забезпечення оптимальної взаємодії різних видів транспорту при здійсненні перевезень вантажів дослідження договірних відносин між учасниками перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні стають все більш актуальними» [7, с. 54].

В. А. Попов, досліджуючи правовідносини у сфері перевезення вантажів у прямому і прямому змішаному сполученні, пропонує поділяти договори перевезення вантажів на основні й допоміжні. При цьому основними договорами автор пропонує вважати такі, що «безпосередньо забезпечують переміщення вантажів, в тому числі договори перевезення останніх окремими видами транспорту, договір чартеру (фрахтування) тощо. Допоміжні ж спрямовані на забезпечення технологічного процесу транспортування вантажів. Їх допоміжний характер по відношенню до основних договорів полягає не в їх додатковому характері, оскільки ці договори є самостійними договірними конструкціями, а в тому, що виникнення й реалізація

відповідних правовідносин покликані забезпечити технологічний процес навантаження, транспортування, перевалки, розвантаження й видачі вантажу. До вказаних конструкцій належать договори на експлуатацію залізничної колії, договір на подачу й забирання вагонів, на управління аеродромом, про договір аеропортне обслуговування та ін.» [8, с. 176].

Відзначимо, що примітною характеристикою перевезення між режимами є те, що можна також розрізнити два окремих договори перевезення. Перший — основний договір перевезення, договір між основним перевізником і відправником, який доручив йому вантаж. Цей договір має на меті перевезення цих товарів. Другий договір – це договір перевезення для фактичної транспортної суперпози між основним перевізником – який є відправником за цим договором – і субперевізником. Метою цього договору є не просто транспортування вантажів, а скоріше транспортування вантажівки, включаючи товари.

Практика включення договорів у систему національного законодавства у різних країнах має свою специфіку. Вважаємо за необхідне звернути увагу на практику Великобританії, яка має дуалістичну систему, оскільки вона інтегрує міжнародні договори у свою національну правову сферу шляхом включення їх у національне законодавство, національні акти транспортних конвенцій мають той самий статус, що й інші статuti відповідно до дуалістичної доктрини. Тим не менш, у судовій практиці загальноєвропейсько, що їх міжнародне походження та їхня головна мета – уніфікація законодавства гарантує, що таке договірне право має тлумачитись автономно від іншого національного законодавства.

Тому статuti, які включають договірне право в національну юридичну сферу, здебільшого визнаються як такі, що мають більшу застосовність. Коли справа доходить

до прийнятих положень, які впливають із договорів, парламент був описаний як «простий механізм», а не як джерело права, і, таким чином, він не є справжнім законодавцем, а лише трансформатором закону, тоді як сам договір залишається (непряме) джерело права.

Німеччина, як і Великобританія, є країною, яка дотримується дуалістичної доктрини. Щоб перетворити договірне право на «*innerstaatliches Recht*» (національне право), приймається *Bundesgesetz* (федеральний статут), а договір ратифікується. Такий ратифікований договір не має пріоритету над «*Grundgesetz*» (GG, Федеральна конституція) і не має рівного рангу. Однак він має ранг федерального статуту.

Перспективи розвитку комбінованих вантажних перевезень в Україні залежать від формування інформаційного та комунікаційного забезпечення товароруку на трьох напрямках: внутрішньодержавному, державному зовнішньоекономічному (експорт та імпорт товарів) і міждержавному (транзит вантажів територією України).

Організація мультимодальних перевезень, відносини між учасниками мультимодального перевезення, а також їх права, обов'язки і відповідальність визначаються договором мультимодального перевезення та іншими договорами, укладеними відповідно до законодавства України та використовуючи єдиний мультимодальний документ. Це можна налаштувати кількома способами. Перший спосіб - можна співпрацювати з компанією, яка має всі ці види транспорту. Другий спосіб – укласти для себе єдиний договір – скористатися послугами оператора мультимодального перевезення. Оператор зробить усі переговори самостійно та відповідатиме за координацію завантаження, розвантаження та затримок, тобто буде відповідальний за всю процедуру

перевезення. На практиці важливими операторами стали експедитори, вони відійшли від своєї традиційної ролі агентів відправника, беручи на себе більшу відповідальність як перевізники. Великі морські перевізники також перетворилися на оператора мультимодального перевезення, вони надають клієнтам так званий сервіс «від дверей до дверей».

Відзначимо, що законодавче забезпечення договірного регулювання даного типу перевезення має ряд переваг. Компанії, які займаються мультимодальними перевезеннями, зможуть впоратися із затримками в одній частині відправлення по відношенню до іншої без участі клієнта. Перевагами мультимодальних перевезень є: 1) Ефективність відстеження відправлення: можливість моніторингу за допомогою одного транспортного перевізника від дверей до дверей; 2) доступ до віддалених частин світу з відповідальністю та відповідальністю переміщення одним транспортним перевізником; 3) ефективність часу доставки; 4) мінімізація логістики координації витрат вантажовідправника.

За договором мультимодального перевезення, «який укладається у письмовій формі, одна сторона (оператор мультимодального перевезення) зобов'язується за плату і за рахунок другої сторони (замовника послуги мультимодального перевезення) надати послугу мультимодального перевезення, у тому числі із залученням інших учасників мультимодального перевезення вантажів до надання послуги мультимодального перевезення, в установленій договором строк.

Істотними умовами договору мультимодального перевезення вантажів є: предмет договору; права, обов'язки сторін; ціна договору; строк дії договору; строк (термін) виконання договору; відомості про сторони договору; вид та найменування

вантажу; види транспорту, які будуть використовуватися, та маршрут мультимодального перевезення із зазначенням мультимодальних терміналів, де здійснюється зміна видів транспорту; пункти відправлення та призначення вантажу; відповідальність сторін за неналежне виконання сторонами умов договору; а також усі умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди»[9].

Слід зазначити, що у зв'язку з незадовільною правовою регламентацією мультимодальних перевезень «у вітчизняному законодавстві, регулювання відповідних відносин здійснюється переважно на індивідуальному (договірному) рівні шляхом укладення господарських договорів. Дослідження проблемних питань організації та здійснення перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні дає підстави поставити питання щодо доцільності єдиного правового регулювання транспортних організаційних договорів різними видами транспорту, розширення видів таких договорів новими договірними конструкціями, зокрема договором про організацію прямих змішаних перевезень, закріплення на рівні законодавства особливостей укладення договорів, що опосередковують перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні, в електронній формі, зокрема єдиного електронного перевізного документу, що підтверджує укладення зазначених договорів» [7, с. 61].

Також Закон України «Про мультимодальні перевезення» визначає, що «під час здійснення міжнародних мультимодальних перевезень вантажів оператори мультимодальних перевезень, фактичні перевізники використовують товарно-транспортні документи, передбачені міжнародними договорами України, як перевізний документ.

При здійсненні міжнародних мультимодальних перевезень вантажів оператори мультимодальних перевезень використовують єдиний перевізний документ на відрізьку маршруту, що пролягає територією України, а також у міжнародному сполученні, якщо це передбачено міжнародними договорами України. Окрім цього, встановлено граничну межу відповідальності оператора мультимодального перевезення під час здійснення мультимодальних перевезень вантажів»[9].

Висновки. З глобалізацією виробництва та лібералізацією послуг Україна, як ніколи, потребує розширення своїх можливостей щодо пропонування надійних та економічно ефективних транспортних та логістичних послуг, використовуючи переваги технологічного розвитку через відповідний «стрибок» у сучасні технології та комерційні практики;

У всьому світі існує потреба у гармонізації правового середовища для мультимодальних перевезень, зокрема з огляду на розвиток нових видів міжнародних перевезень, таких як комбінований автомобільний/залізничний транспорт та короткі морські перевезення в Європі.

Необхідно надійно та гнучко реагувати на мінливі вимоги замовника за допомогою безперебійної та інтегрованої координації потоків вантажів та обладнання в різних режимах і мати для цього необхідну правову регламентацію. Прийняття Закону України «Про мультимодальні перевезення» не є вирішенням цієї проблеми, але є важливим кроком для цього. Вдосконалюючи далі національне законодавство слід нормативно врегулювати поточні та майбутні мультимодальні операційні варіанти та альтернативи, а також окремі аспекти застосування інформаційно-комунікаційних технологій під час мультимодальних перевезень.

Література:

1. Розпорядження КМУ від 30 травня 2018 р. № 430-р Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text>
2. С Bektas, T. & Crainic, T. (2007). A brief overview of intermodal transportation. – URL: <https://www.cirrelt.ca/documentstravail/cirrelt-2007-03.pdf>
3. Ключева Е.Н., Ильясова Г.А. Правовое регулирование договора прямой смешанной перевозки грузов по законодательствам Республики Казахстан и Украины: сравнительно-правовой анализ. *Вестник Карагадинского университета*. 2016. № 2 (82). С. 59–68
4. Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text>
5. Драпайло Ю.З. Правове регулювання відносин у сфері транспорту відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Право і суспільство*. 2015. №5-2. С. 89–93.
6. Закон України «Про мультимодальні перевезення» від 17.11.2021 № 1887-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1887-20#Text>
7. Павлюк С.М. Щодо договірного регулювання перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні. *Правничий часопис Донецького університету*. 2019. № 1. С. 54–62.
8. Попов В. А. Правовідносини у сфері перевезення вантажів у прямому та прямому змішаному сполученні : дис. ... к. ю. н., спец. 12.00.03. Харків, 2017. 201 с.
9. Мультимодальні перевезення – на підставі єдиного договору. URL: <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/multymodalni-perevezennya-na-pidstavi-yedynogo-dogovoru-2/>

References:

1. Rozporiadzhennia KМУ vid 30 travnia 2018 r. № 430-r Pro skhvalennia Natsionalnoi transportnoi stratehii Ukrainy na period do 2030 roku. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text>
2. С Bektas, T. & Crainic, T. (2007). A brief overview of intermodal transportation. – URL: <https://www.cirrelt.ca/documentstravail/cirrelt-2007-03.pdf>

3. Kliueva E.N., Yliasova H.A. Pravovoe rehulyrovanye dohovora priamoi smeshannoi perevozky hruzov po zakonodatelstvam Respublyky Kazakhstan y Ukrainy: sravnytelno-pravovoi analiz. *Vestnyk Karahadynskoho unyversyteta*. 2016. № 2 (82). S. 59–68

4. Zakon Ukrainy «Pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiiei storony, ta Yevropeiskym Soюзom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony» vid 16.09.2014 № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text>

5. Drapailo Yu.Z. Pravove rehuliuвання vidnosyn u sferi transportu vidpovidno do Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soюзom. *Pravo i suspilstvo*. 2015. №5-2. S. 89–93.

6. Zakon Ukrainy «Pro multymodalni perevezennia» vid 17.11.2021 № 1887-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1887-20#Text>

7. Pavliuk S.M. Shchodo dohovirnoho rehuliuвання perevezennia vantazhiv u priamomu zmishanomu spoluchenni. *Pravnychi chasopys Donetskoho unyversytetu*. 2019. № 1. S. 54–62.

8. Popov V. A. Pravovidnosyny u sferi perevezennia vantazhiv u priamomu ta priamomu zmishanomu spoluchenni : dys. ... k. ю. n., spets. 12.00.03. Kharkiv, 2017. 201 s.

9. Multymodalni perevezennia – na pidstavi yedynoho dohovoru. URL: <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/multymodalni-perevezennya-na-pidstavi-yedynogo-dogovoru-2/>

Hnidenko V.I., Medvediev I.P. Specific issues of contractual regulation of provision of transport services in multimodal transportation. – Article.

The article examines some issues of contractual regulation of transport services in multimodal transport. In the light of the adoption of a new law for our country "On multimodal transportation", this issue has acquired new significance and importance. The article notes that the term "multimodal transportation" means the transportation of goods by several modes of transport using a single contract of carriage. Unfortunately, the technical development of multimodal freight transport is not supported by a proper legal framework. The adoption of the law will regulate multimodal transportation and determine the legal field for the development of modern methods of cargo delivery. And this, in turn, will improve the quality of service to consumers of transport services, reduce environmental pressures on the environment, as well as accelerate the movement of goods between Ukraine and the EU. The article says that the transport sector

is the basis for accelerating the development of the national economy by creating a safe, reliable, efficient multimodal transport system based on market principles and meeting the needs of Ukrainian industry.

With the globalization of production and liberalization of services, Ukraine, more than ever, needs to expand its capacity to offer reliable and cost-effective transport and logistics services, taking advantage of technological development through a corresponding "leap" in modern technology and commercial practices;

There is a need around the world to harmonize the legal environment for multimodal transport, in particular with regard to the development of new types of international transport, such as combined road/rail transport and short sea shipping in Europe.

It is necessary to reliably and flexibly respond to changing customer requirements through uninterrupted and integrated coordination of cargo and equipment flows in different modes and have the necessary legal regulations. The adoption of the Law of Ukraine "On Multimodal Transportation" is not a solution to this problem, but it is an important step in this direction. Further improving national legislation should regulate current and future multimodal operational options and alternatives, as well as certain aspects of the use of information and communication technologies in multimodal transport.

Key words: transport services, direct mixed service, cargo transportation, multimodal transportation operator, transportation document, multimodal transportation, multimodal transportation agreement.

Гниденко В.И., Медведев Е.П. Отдельные вопросы договорного регулирования предоставления транспортных услуг в мультимодальных перевозках/ – Статья.

В статье исследованы отдельные вопросы договорного регулирования предоставления транспортных услуг в мультимодальных перевозках. В свете принятия нового для нашей страны закона «О мультимодальных перевозках» этот вопрос приобрел новое значение и

важность. В статье отмечено, что термин «мультимодальная перевозка» означает перевозку грузов несколькими видами транспорта посредством одного договора перевозки. К сожалению, технические разработки мультимодальных перевозок грузов не подкреплены надлежащей законодательной базой. Принятие закона позволит урегулировать мультимодальные перевозки и определить правовое поле развития современных способов доставки грузов. А это позволит повысить качество обслуживания потребителей транспортных услуг, снизить экологические нагрузки на природную среду, а также ускорить движение товаров между Украиной и ЕС. В статье говорится, что транспортная отрасль является основой для ускорения развития национальной экономики путем создания безопасной, надежной, эффективной мультимодальной транспортной системы, базирующейся на рыночных принципах и отвечающей потребностям украинской промышленности.

Ключевые слова: транспортные услуги, прямое смешанное сообщение, перевозка грузов, оператор мультимодальной перевозки, перевозочный документ, мультимодальная перевозка, договор мультимодальной перевозки.

Авторська довідка:

Гниденко Вікторія Ігорівна – к.ю.н., доцентка кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-9502-7657>;

Медведев Євген Павлович – к.т.н., доцент, доцент кафедри залізничного, автомобільного транспорту та підйомно-транспортних машин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-8566-9624>.

Стаття надійшла до редакції 23 листопада 2021 р.

УДК 343.1: 343.985.2

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-42-2-71-82>

РОЗКРИТТЯ ЛІКАРСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ ПЕРЕД ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ

Камишанський О.Ю., Горбаньов І.М.

PROBLEMS OF DISCLOSURE OF MEDICAL SECRETS BEFORE LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES OF UKRAINE

Kamyishanskiy A.Y., Gorbanov I.M.

У статті виявлено та висвітлено організаційно-правові проблеми розкриття лікарської таємниці перед правоохоронними органами України. Досліджено масив міжнародних та національних нормативно-правових актів, що визначають понятійний апарат та регламентують процедури щодо розкриття лікарської таємниці перед правоохоронними органами України. Систематизовано випадки розкриття конфіденційної медичної інформації ініційовані медичними працівниками та співробітниками правоохоронних органів. Запропоновано зміни до національних нормативно-правових актів, що ініціюють розвиток правових стандартів лікарської та правоохоронної діяльності.

Ключові слова: лікарська таємниця, запит та/чи вимога правоохоронних органів, відомості про пацієнта, розслідування кримінальних правопорушень, медична інформація.

Висвітлення проблеми в загальному вигляді і її зв'язок із важливими науковими практичними завданнями. У ході реалізації конституційного права людини на медичну допомогу [1] під час відвідування закладу охорони здоров'я утворюється певний масив інформації, що становить інтерес для правоохоронних органів. Заклади охорони здоров'я, зазвичай, мають у своєму розпорядженні кількісні та якісні відомості про профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами пацієнтів [2]. Наведені відомості є вельми корисними, а інколи, незамінними для успішного здійснення правоохоронних функцій

державними органами із захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування [3]; при проведенні оперативно-розшукової діяльності за інформацією про осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання; осіб безвісно відсутніх [4]. Керуючись благородними мотивами та розпорядчими директивами, що регламентують алгоритми дій у визначених типових і доволі розповсюджених ситуаціях, медичні працівники самі виступають ініціаторами розкриття згаданої інформації. На перший погляд, спираючись на

конституційні права людини, зокрема, невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32 Конституції України), такі наміри співробітників правоохоронних органів та медичних працівників щодо конфіденційної інформації можуть бути сприйняті як сумнівні. Однак, доцільно враховувати, що наведені працівники також діють в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та забезпечення прав людини, що у визначених випадках, допускає збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди [1].

Національне законодавство містить процедурні аспекти розголошення такої конфіденційної інформації як лікарська таємниця без згоди пацієнта, а також передбачає обов'язок для органів державної влади, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності сприяти підрозділам правоохоронних органів у вирішенні їхніх завдань. Разом з цим, статтею 145 Кримінального кодексу України передбачена кримінальна відповідальність за незаконне розголошення лікарської таємниці [5], що є виразом поваги до особи, шляхом захисту її приватності. Зважаючи на вказане, може скластися уявлення про повну урегульованість усіх аспектів, що пов'язані з розкриттям лікарської таємниці перед правоохоронними органами України. Проте, на практиці виникає комплекс організаційно-правових проблем, які можуть потягнути за собою притягнення до відповідальності медичних працівників та адміністрації закладу охорони здоров'я, а також виправдання осіб, що вчинили кримінальне правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Спроби вирішення вказаної комплексної проблеми можна спостерігати у низці національних і

закордонних наукових досліджень: Малис Ю. «Врачебная тайна» (1893 р.); К. Москаленко «Розголошення лікарської таємниці: деякі питання теорії та практики» (2016 р.); Л. Удалова, С.В. Кузьмічова-Кисленко «Лікарська таємниця в кримінальному процесі України» (2015 р.); І. Шатковська «Адміністративно-правове забезпечення лікарської таємниці в Україні» (2010 р.); Н. Школьна «Право на таємницю про стан здоров'я» (2014 р.) та інших. Попри вагомий внесок у розробку поняття «лікарська таємниця», конструктивних пропозицій в частині його упровадження до стандартів лікарської діяльності, на нашу думку, не достатньо уваги приділено організаційно-правовим проблемам, що виникають у ході розкриття лікарської таємниці перед правоохоронними органами України.

Метою дослідження є виявлення та висвітлення організаційно-правових проблем розкриття лікарської таємниці перед правоохоронними органами України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виконання професійних або службових обов'язків часто пов'язане з вимушеною поінформованістю щодо персональних даних особи, способу її життя, здоров'я та інших конфіденційних відомостей, розголошення яких може негативно вплинути, у нашому випадку, на пацієнта. Вказане обумовило виникнення, становлення та подальший розвиток такого загально визнаного та відомого етичного принципу лікаря як лікарська таємниця. Відома Клятва Гіппократа (приблизна дата створення V ст. н.е.) містить наступну згадку «Про що б я не дізнався під час виконання своїх професійних дій або окрім них, що б не побачив і не почув про дії людського життя, які не слід будь-коли розголошувати, я змовчу, вважаючи це таємницею» [6]. В удосконаленому вигляді з використанням загальноприйнятої термінології вказана етична формула застосовується у сучасній

Присязі лікаря «Я зберігатиму лікарську таємницю...»[7], а також у публічній присязі лікаря, яка наведена у Женевській Декларації Світового Лікарського Товариства «Я поважатиму таємниці, які довіряють мені, навіть після того, як хворий помер» [8].

Чутливе відношення до згаданої інформації також підтверджується результатами проведеного моніторингу і аналізу ситуації з дотриманням прав пацієнтів в Україні. При дослідженні права на недоторканність приватного життя (приватність) і конфіденційність інформації було опитано керівників обласних управлінь охорони здоров'я (27 осіб), головних лікарів лікувальних установ України (300 осіб), представників громадських регіональних організацій із захисту прав пацієнтів (25 осіб), пацієнтів, які користувались послугами державних медичних закладів (400 осіб). У результаті опитування було отримано 55% позитивних відповідей, що стало найкращою оцінкою реалізації права пацієнтів на недоторканність приватного життя (приватність) і конфіденційність інформації серед інших позицій Європейської хартії прав пацієнтів [9]. Підвищена увага до вказаного права пояснюється значно збільшеними вимогами пацієнтів до таких понять, як почуття власної гідності і повагу власної особистості, що знаходить своє відображення у законотворчій діяльності.

У теперішній час низка міжнародних та національних нормативно-правих актів регулює суспільні відношення у сфері збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації, у тому числі лікарської таємниці. Серед найбільш значних міжнародних нормативно-правих актів можна вказати: 1) Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та

медицини містять ідентичну норму, що ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя...[10; 11; 12; 13]; 2) Міжнародний кодекс медичної етики, Лісабонська декларація прав пацієнта, Європейської хартії прав пацієнтів визначають засади обігу конфіденційної медичної інформації, як право кожної особи на конфіденційність особистої інформації, включаючи інформацію про стан здоров'я, медичний огляд чи обстеження, їх результати, інтимну і сімейну сторону життя, а також право на захист приватності під час проходження діагностичних, лікувальних чи реабілітаційних процедур [14; 15; 16].

Регулювання досліджуваних відносин на національному рівні відбувається за допомогою: норм Конституції України; положень Цивільного кодексу України, а також декларативної ст. 286 «Право на таємницю про стан здоров'я» та ідентичної норми – ст. 39-1 у фаховому Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» – фізична особа (пацієнт) має право на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при її медичному обстеженні. Сутністю лікарської таємниці є відомості про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторону життя громадянина, що стали відомі медичним працівникам та іншим особам, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків [1; 2]. Нажаль, відомості, що вказуються у наведених статтях, є різними за обсягом та сприйняттям, і потребують уточнення та гармонізації.

Кримінальний процесуальний кодекс України закріплює додаткові гарантії нерозголошення лікарської таємниці. Так, у ст. 65 прямо прописана заборона допитувати у якості свідків медичних працівників та інших осіб, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало

відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя особи – про відомості, які становлять лікарську таємницю [3]. Важкою для розуміння є заборона допиту лікаря про хворобу пацієнта, з одночасним дозволом слідчого огляду, обшуку, тимчасового доступу до речей і документів, зокрема, медичної карти пацієнта та історії його хвороби, де у письмовому вигляді міститься аналогічна інформація.

Доцільно окремо вказати, що Закон України «Про інформацію» чітко відносить таку медичну інформацію, у тому числі лікарську таємницю, до інформації з обмеженим доступом і надає статус конфіденційної, з наведенням процедури її поширення (розкриття) за бажанням (згодою) відповідної особи, а також в інших випадках, визначених законом [17]. Зрозуміло, що статус конфіденційності не може стати абсолютним захистом перед переважаючими за значенням суспільними інтересами, і законодавством передбачені випадки та підстави для розкриття (розголошення) та подальшого обігу відомостей, що є лікарською таємницею, у певних виправданих випадках.

Аналіз нормативно-правових актів надає уявлення про підстави, за яких може відбутися поширення (розкриття) такої конфіденційної медичної інформації:

- ст. 32 Конституції України – інтереси національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [1];

- ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – коли таке втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [12];

- ст. 29 Загальної декларації прав людини – виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [10].

Розкриття (розголошення, поширення) стає можливим через наявність конкуренції значимості інтересів. Добробут країни, інтереси національної безпеки, запобігання заворушенням чи злочинам, забезпечення громадського порядку ставляться вище, тобто є більш цінними для суспільства та держави, ніж доцільність конфіденційного збереження відомостей про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя окремої людини. Розглянемо конкретні випадки розкриття лікарської таємниці перед правоохоронними органами України та пов'язані з ними організаційно-правові проблеми. Відразу обмовимося, що ініціатива у такому розкритті може виходити як від співробітників правоохоронних органів, так і від медичних працівників.

Випадки розкриття лікарської таємниці ініційовані медичними працівниками.

1. Для ефективної координації діяльності закладів охорони здоров'я з протидії пандемії коронавірусної хвороби 2019 (COVID-19), за участі підрозділів правоохоронних органів, на законодавчому рівні була передбачена можливість обробки і відповідного використання персональних даних без згоди особи, зокрема даних, що стосуються стану здоров'я, місця госпіталізації або самоізоляції, анкетних даних, місця проживання, роботи (навчання) [18]. Медичні працівники та територіальні оперативні штаби з протидії поширенню коронавірусу спільно використовують такі конфіденційні дані виключно з метою здійснення протиепідемічних заходів із залученням до них особового складу

правоохоронних органів, наприклад, для встановлення медико-санітарного нагляду за особами на самоізоляції і відповідного контролю з боку співробітників поліції; виявлення місцезнаходження контактних осіб, які вважаються зараженими інфекційною хворобою; для забезпечення роботи контрольно-пропускних пунктів на території карантину.

2. Інформування органів і підрозділів поліції про всі факти звернення та доставлення до закладів охорони здоров'я осіб у зв'язку із заподіянням їм тілесних ушкоджень кримінального характеру. Така діяльність закладів охорони здоров'я забезпечує своєчасне реагування правоохоронних органів на заяви та повідомлення про кримінальні та адміністративні правопорушення або надзвичайні події, зокрема на факти заподіяння тілесних ушкоджень кримінального характеру (вогнепальних, колотих, різаних, рубаних, забитих поранень) [19].

3. Встановленні факту смерті людини. Відповідно до профільних нормативних актів працівники закладів охорони здоров'я у разі надходження повідомлення про смерть людини негайно повідомляють органи та підрозділи Національної поліції про кожен випадок установлення ними факту смерті людини незалежно від місця її настання, у тому числі породіль та новонароджених дітей [20].

4. Виявлення реальної і неминучої загрози заподіяння шкоди хворому чи іншим і ця загроза може бути усунена лише шляхом порушення конфіденційності [21].

У медичній практиці мають місце ситуації, у яких дії лікарів не регламентовано діючими нормативно-правовими актами. Наприклад, пацієнт на прийомі лікаря повідомляє що: 1) чує голоси, що наказують йому заподіяти тілесні ушкодження певним особам. І для виконання таких наказів він вже

придбав сокиру та ніж; 2) є зараженим венеричною хворобою (ВІЛ-інфікованим) та має кілька статевих партнерів при цьому не використовує і не буде використовувати засоби індивідуального захисту при статевих контактах. Умови згаданих та подібних ситуацій формують у лікаря уявлення про необхідність та доцільність ініціативного розкриття лікарської таємниці. Постає етична дилема: «зберегти конфіденційну інформацію пацієнта, і тим самим захистити його інтереси, або поставити суспільні інтереси вище інтересів хворого». У подібних випадках інтереси третіх осіб та інтереси суспільства повинні мати пріоритет перед збереженням медичної інформації щодо певних пацієнтів. Звісно можна перед повідомленням правоохоронним органам намірів пацієнта обговорити та погодити цей вчинок з ним, чи взагалі вмовити його зробити це самостійно, але наслідки такого розвитку подій не піддаються прогнозуванню. Для уникнення помилкового повідомлення до правоохоронних органів лікареві доцільно пересвідчитися та впевнитися, що загроза вчинення якихось дій чи настання певних негативних наслідків (шкоди) є дійсною та реальною.

Також при розкритті конфіденційних медичних даних лікареві слід зіставити та порівняти очікувану шкоду, що може бути завдана суспільним інтересам та третім особам діями пацієнта, а також імовірну шкоду в результаті розкриття інформації про нього. Виходячи зі зваженої оцінки та можливих консультацій з адміністрацією закладу охорони здоров'я обирається подальший алгоритм дій. При прийнятті рішення щодо розкриття лікарської таємниці перед правоохоронними органами рекомендується надання такого обсягу даних, який був би достатнім для попередження, припинення вчинення правопорушення. Прийняття такого рішення повинно забезпечити надання відповідного часу на

реагування правоохоронних органів на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці.

Випадки розкриття лікарської таємниці ініційовані правоохоронними органами.

1. Отримання допуску до державної таємниці, у ході чого з'ясовується наявність/відсутність у громадянина психічних розладів [22]. Також конфіденційна медична інформація запитується правоохоронними органами при перевірці осіб у зв'язку з їх допуском до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках...[4].

2. У ході діяльності фізичних та юридичних осіб при зберіганні і використанні зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система правоохоронних органів. Так, органи поліції не мають права давати згоду керівникам підприємств видавати дозволи на придбання, зберігання та носіння вогнепальної зброї громадянам в разі: наявності в особи медичних протипоказань до виконання вказаних функціональних обов'язків та володіння зброєю [23]. Тобто, порядок побудований таким чином, що уникнути розкриття конфіденційних медичних відомостей щодо особи, не можливо.

3. Документування адміністративного правопорушення. Наприклад, при виявленні у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. При документуванні адміністративного правопорушення (дорожньо-транспортної пригоди), що вчинялося водієм транспортного засобу з ознаками алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під

впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, лікар закладу охорони здоров'я встановлює наявність чи відсутність стану сп'яніння в обстежуваній особі. Результат медичного огляду особи на стан сп'яніння повідомляється оглянутій особі в присутності поліцейського. Один з примірників висновку щодо результатів медичного огляду особи на стан сп'яніння видається під підпис поліцейському [24; 25].

4. У ході проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень. Наприклад, стаття 309 Кримінального кодексу України передбачає можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності за незаконне виробництво, придбання, зберігання ... наркотичних засобів ... без мети збуту, якщо вона добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії. У ході досудового розслідування для перевірки вказаного факту співробітники Національної поліції звертаються до закладів охорони здоров'я за детальною інформацією (про стан здоров'я, факт звернення по медичну допомогу, діагноз та лікування), що призводить до відповідного розкриття лікарської таємниці щодо добровільного лікування особи, хворої на наркоманію, зокрема, при проведенні замісної підтримувальної терапії хворих з опіоїдною залежністю [26, 27].

Розслідування певної категорії кримінальних правопорушень, а саме злочинів проти життя та здоров'я особи; злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи; злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту (з тяжкими наслідками), вимагає майже постійного контакту слідчих (детективів) із закладами охорони здоров'я. Така необхідність обумовлена потребою у достовірних даних щодо наслідків вчиненого злочину, що, у свою чергу, впливає на юридичну кваліфікацію вказаної

кримінально-караної події. При доставленні до закладу охорони здоров'я неприємної особи з тілесними ушкодженнями кримінального характеру медичні працівники, одразу після медичного огляду, повідомляють територіальний підрозділ Національної поліції. У такому випадку, за відсутності інших відомостей про обставини, конфіденційні медичні дані є, відповідно, єдиним підґрунтям для формування уявлення про подію та її кваліфікаційні ознаки.

5. У ході здійснення оперативно-розшукової діяльності щодо осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання; безвісно відсутніх осіб. З власного досвіду зазначимо, що при проведенні певних пошукових заходів доцільно виходити з того, що людина час від часу потребує медичної допомоги (користується медичними послугами). При зверненні до закладу охорони здоров'я її персональні дані, час та місце прийому, діагноз та інше вноситься до масиву інформації (у майбутньому до «Електронного реєстру пацієнтів»), до якого правоохоронні органи офіційним шляхом отримують доступ. Отримана таким чином інформація, що становить лікарську таємницю, значно допомагає при розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування.

Для підтвердження масштабу потреб правоохоронних органів у інформації із закладів охорони здоров'я було проведено вивчення 167 матеріалів кримінальних проваджень та оперативно-розшукових справ в Одеській, Миколаївській та Луганській областях. У переважній більшості, а саме у 149 вивчених матеріалах, що складає 89%, містилася конфіденційна медична інформація, яку органи досудового розслідування отримують: 1) для встановлення обставин, які пом'якшують та/чи обтяжують покарання (вчинення

злочину жінкою в стані вагітності; тяжкі наслідки, завдані злочином; вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння; по відношенню до вагітної жінки та інше) [5]; 2) для визначення поважності причин неприбуття особи на виклик (тяжкості хвороба або строку перебування в закладі охорони здоров'я у зв'язку з лікуванням або вагітністю за умови неможливості тимчасово залишити цей заклад); 3) при обранні запобіжного заходу (стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого); 4) при застосуванні електронних засобів контролю; 5) при проведенні слідчих (розшукових) дій; 6) при прийнятті рішення про застосування примусових заходів медичного характеру (осудності особи, визначення змін у стані її здоров'я, наявність психічного захворювання) [3]; 7) для встановлення місцезнаходження осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання; осіб безвісно відсутніх [4] та іншого. Наведені потреби правоохоронних органів у конфіденційній інформації з закладів охорони здоров'я вказують на її безпрецедентну важливість при вирішенні завдань національної безпеки та захисту прав людини від протиправних проявів.

Крім вивчення 167 матеріалів кримінальних проваджень та оперативно-розшукових справ в Одеській, Миколаївській та Луганській областях нами у згаданих адміністративно-територіальних одиницях країни проведено соціологічне опитування 107 співробітників органів досудового розслідування та оперативних підрозділів правоохоронних органів. Узагальнення результатів опитування показало, що: 1) 100% респондентів (107 осіб) наголосили на доцільності існування лікарської таємниці. Вказаний результат є повністю передбачуваним, тому що опитувані співробітники правоохоронних органів є

спеціалістами з вищою юридичною освітою, яка надає розуміння важливості прав людини та громадянина, у тому числі невтручання в особисте і сімейне життя; 2) 98% (105 осіб) – вказали на необхідність спрощення процедури розкриття лікарської таємниці перед правоохоронними органами України для забезпечення інтересів держави та суспільства; 3) 27% (29 осіб) – зазначили, що для підвищення результативності діяльності, попередньо усно отримували окремі медичні відомості, щоб упевнитися про доцільність подальших процесуальних дій з отримання доступу до лікарської таємниці. Останні два питання пов'язані між собою виробничими потребами правоохоронної діяльності та прагненнями ефективнішого виконання покладених завдань, що інколи призводить до порушення встановленої процедури розкриття лікарської таємниці. Так, у вироку Рубіжанського міського суду Луганської області від 08.04.2020 зазначається, що судом встановлено факт отримання слідчим медичної документації (медичної карти стаціонарного хворого – носія інформації лікарської таємниці) не в передбачений законом спосіб, а у більш швидкому порядку ст. 93 КПК України (збирання доказів), що є порушенням вимог кримінального процесуального закону. Згадана карта була направлена з супровідним листом адміністрацією КУ «Севєродонецька багатопрофільна лікарня» у якості відповіді на запит слідчого [28].

Вказаний випадок ілюструє можливі порушення організаційно-правових процедурних вимог розкриття лікарської таємниці представниками правоохоронних органів. Разом з цим зазначимо, що через відсутність юридичної освіти лікарям важко орієнтуватися у правових аспектах, що може негативно відобразитися на наданні інформації на запити правоохоронних органів, і може привести до ненавмисного розкриття лікарської таємниці без

відповідних на це підстав. У зв'язку з наявністю кримінальної відповідальності за незаконне розголошення лікарської таємниці медичним працівникам та адміністрації закладів охорони здоров'я, крім етичних аспектів, що пов'язані з повагою до прав людини, доцільно з підвищеною уважністю у кожному випадку порушення конфіденційності, дотримуватися професійних організаційно-правових процедурних вимог, що передбачені діючим законодавством.

Висновки за дослідженням. Лікарська таємниця є похідним правовим інститутом від конституційного права людини на медичну допомогу та права на таємницю особистого і сімейного життя. Положення щодо лікарської таємниці та іншої конфіденційної медичної інформації про пацієнта, що закріплені у міжнародних та національних нормативно-правових актах, мають яскраво виражений декларативний характер. Для розвитку правових стандартів лікарської діяльності норми Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», що стосуються лікарської таємниці, потребують системного розширення, уточнення та деталізації, з метою чіткого та гармонійного регулювання відповідних суспільних відношень. Для забезпечення ефективнішого захисту та охорони прав пацієнта пропонується на законодавчому рівні доцільно закріпити повноцінне визначення інформації, що є лікарською таємницею, з указанням вичерпного переліку медичної документів, де вона міститься, та процедури її розкриття, у тому числі перед правоохоронними органами. Доцільним вважається також розробка форми зобов'язань про нерозголошення лікарської таємниці, а також визначення категорій медичних працівників, які, у зв'язку з функціональними обов'язками та доступом, будуть зобов'язані її зберігати.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 16.09.2021).

2. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 16.09.2021).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 16.09.2021).

4. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення 16.09.2021).

5. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 16.09.2021).

6. Клятва Гіппократа. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Клятва_Гіппократа (дата звернення 16.09.2021).

7. Присяга лікаря. URL: <https://moz.gov.ua/prisjaga-likarja> (дата звернення 16.09.2021).

8. Женевська декларація світового лікарського товариства. URL: www.wma.net/wp-content/uploads/2016/11/Medical_Ethics_Manual_Ukrainian.pdf (дата звернення 16.09.2021).

9. Україна кризь призму Європейської хартії прав пацієнтів: результати виконання в Україні другого етапу європейських досліджень на відповідність стандартам ЄС з прав пацієнтів. URL: https://www.irf.ua/v_ukraini_ne_zabezpecheno_osnovopolozhnikh_prav_patsienta/files/ukr/programs/euro/patients_brochure.pdf (дата звернення 16.09.2021).

10. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (ІІІ) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015?lang=uk#Text (дата звернення 16.09.2021).

11. Міжнародний пакт про громадські і політичні права, прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 16.09.2021).

12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 16.09.2021).

13. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини від 04 квітня 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text (дата звернення 16.09.2021).

14. Міжнародний кодекс медичної етики, прийнятий Всесвітньою медичною асамблеєю у жовтні 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_002?lang=uk#Text (дата звернення 16.09.2021).

15. Лісабонська декларація прав пацієнта, прийнята 34-ою Всесвітньою медичною асамблеєю вересень/жовтень 1981 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_016#Text (дата звернення 16.09.2021).

16. Європейська хартія прав пацієнтів від 15 листопада 2002 року. URL: <https://phc.org.ua/sites/default/files/uploads/files/hartia.pdf> (дата звернення 16.09.2021).

17. Про інформацію : Закон України від 02 жовтня 1992 року № 2657-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення 16.09.2021).

18. Про внесення змін до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 13 квітня 2020 року № 555-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-IX#Text> (дата звернення 16.09.2021).

19. Про порядок обліку фактів звернення та доставлення до закладів охорони здоров'я осіб у зв'язку із заподіянням їм тілесних ушкоджень кримінального характеру та інформування про такі випадки органів і підрозділів поліції : Наказ Міністерства внутрішніх справ та Міністерства охорони здоров'я від 06.07.2016 № 612/679. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1051-16#Text> (дата звернення 16.09.2021).

20. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини : Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Генеральної прокуратури України 29.09.2017 № 807/1193/279. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1299-17#Text> (дата звернення 16.09.2021).

21. Підручник з лікарської етики Світового Лікарського Товариства. URL: https://www.wma.net/wp-content/uploads/2016/11/Medical_Ethics_Manual_Ukrainian.pdf (дата звернення 16.09.2021).

22. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-ХІІ. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>
(дата звернення 16.09.2021).

23. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text> (дата звернення 16.09.2021).

24. Про затвердження Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого огляду : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2008 р. № 1103. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення 16.09.2021).

25. Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції : Наказ Міністерства внутрішніх справ та Міністерства охорони здоров'я від 09.11.2015 № 1452/735. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text> (дата звернення 16.09.2021).

26. Про затвердження Порядку проведення замісної підтримувальної терапії осіб з психічними та поведінковими розладами внаслідок вживання опіоїдів від 27.03.2012 № 200. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0889-12#Text> (дата звернення 16.09.2021).

27. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними : Закон України від 15.02.1995 № 62/95-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 16.09.2021).

28. Вирок Рубіжанського міського суду Луганської області від 08.04.2020 номер судового провадження: 1-кр/425/74/20, номер кримінального провадження ЄРДР: 12014130370003995, категорія справи № 428/2648/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88667495>
(дата звернення 16.09.2021).

References:

1. Konstitutsija Ukrainy vid 28 cherv. 1996. No. 254k/96-BP. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia 16.09.2021).

2. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhronu zdorovia : Zakon Ukrainy vid 19 lystopada 1992 roku № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (data zvernennia 16.09.2021).

3. Kriminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrayini vid 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (data zvernennia 16.09.2021).

4. Pro operatyvno-rozshukovu diialnist : Zakon Ukrainy vid 18 liutoho 1992 roku № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (data zvernennia 16.09.2021).

5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennia 16.09.2021).

6. Kliatva Hippokrata. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Клятва_Гіппократа (data zvernennia 16.09.2021).

7. Prysiaha likaria. URL: <https://moz.gov.ua/prisjaga-likarja> (data zvernennia 16.09.2021).

8. Zhenevska Deklaratsiia Svitovoho Likarskoho Tovarystva. URL: www.wma.net/wp-content/uploads/2016/11/Medical_Ethics_Manual_Ukrainian.pdf (data zvernennia 16.09.2021).

9. Ukraina kriz pryzmu Yevropeiskoi khartii prav patsientiv: rezultaty vykonannia v Ukraini druhoho etapu yevropeyskykh doslidzhen na vidpovidnist standartam YeS z prav patsientiv. URL: https://www.irf.ua/v_ukraini_ne_zabezpecheno_osnovopolozhnykh_prav_patsienta/files/ukr/programs/euro/patients_brochure.pdf (data zvernennia 16.09.2021).

10. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. Pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015?lang=uk#Text (data zvernennia 16.09.2021).

11. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava Pryiniato 16 hrudnia 1966 roku Heneralnoiu Asambleieiu OON. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (data zvernennia 16.09.2021).

12. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (data zvernennia 16.09.2021).

13. Konventsiiia pro zakhyst prav i hidnosti liudyny shchodo zastosuvannia biolohii ta medytsyny vid 04.04.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text (data zvernennia 16.09.2021).

14. Mizhnarodnyi kodeks medychnoi etyky Vsesvitnoiu medychnoiu asambleieiu vid 1949 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_002?lang=uk#Text (data zvernennia 16.09.2021).

15. Lisabonska deklaratsiia prav patsiienta Pryiniata 34-yu Vsesvitnoiu medychnoiu asambleieiu. veresen / zhovten 1981 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_016#Text (data zvernennia 16.09.2021).

16. Yevropeiska khartiia prav patsiientiv vid 15.11.2002. URL: <https://phc.org.ua/sites/default/files/uploads/files/hartia.pdf> (data zvernennia 16.09.2021).

17. Pro informatsiiu : Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnia 1992 roku № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (data zvernennia 16.09.2021).

18. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro zakhyst naselennia vid infektsiinykh khvorob» shchodo zapobihannia poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby (COVID-19) : Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2020 roku № 555-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-IX#Text> (data zvernennia 16.09.2021).

19. Pro poriadok obliku faktiv zvernennia ta dostavlennia do zakladiv okhorony zdorovia osib u zviazku iz zapodianniam yim tilesnykh ushkodzhen kryminalnogo kharakteru ta informuvannia pro taki vypadky orhaniv i pidrozdiliv politsii : Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav ta Ministerstva okhorony zdorovia vid 06.07.2016 № 612/679. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1051-16#Text> (data zvernennia 16.09.2021).

20. Pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii mizh orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii, zakladamy okhorony zdorovia ta orhanamy prokuratury Ukrainy pry vstanovlenni faktu smerti liudyny : Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav, Ministerstva okhorony zdorovia, Heneralnoi prokuratury Ukrainy vid 29.09.2017 № 807/1193/279. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1299-17#Text> (data zvernennia 16.09.2021).

21. Pidruchnyk z likarskoi etyky Svitovoho Likarskoho Tovarystva (WMA). URL: https://www.wma.net/wp-content/uploads/2016/11/Medical_Ethics_Manual_Ukrainian.pdf (data zvernennia 16.09.2021).

22. Pro derzhavnu taiemnytsiu : Zakon Ukrainy vid 21 sichnia 1994 roku № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> (data zvernennia 16.09.2021).

23. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vyhotovlennia, prydbannia, zberihannia, obliku, perevezennia ta vykorystannia vohnepalnoi, pnevmatychnoi, kholodnoi i okholoshchenoi zbroi, prystroiv vitchyznianoho vyrobnytstva dlia vidstrilu patroniv, sporiadzhenykh humovymy chy analohichnymy za svoimy vlastyvostiamy metalnymy snariadamy nesmertelnoi dii, ta patroniv do nykh, a takozh boieprypasiv do zbroi, osnovnykh chastyn zbroi ta vybukhovykh materialiv : Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 21.08.98 № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text> (data zvernennia 16.09.2021).

24. Pro zatverdzhennia Poriadku napravlennia vodiiv transportnykh zasobiv dlia provedennia ohliadu z metoiu vyjavlennia stanu alkoholnogo, narkotychnogo chy inshoho spianinnia abo perebuvannia pid vplyvom likarskykh preparativ, shcho znyzhuiut uvahu ta shvydkist reaktsii, i provedennia takoho ohliadu : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.12.2008 № 1103. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-2008-%D0%BF#Text> (data zvernennia 16.09.2021).

25. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vyjavlennia u vodiiv transportnykh zasobiv oznak alkoholnogo, narkotychnogo chy inshoho spianinnia abo perebuvannia pid vplyvom likarskykh preparativ, shcho znyzhuiut uvahu ta shvydkist reaktsii : Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav ta Ministerstva okhorony zdorovia vid 09.11.2015 № 1452/735. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text> (data zvernennia 16.09.2021).

26. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia zamisnoi pidtrymuvalnoi terapii khvorykh z opioidnoiu zalezhnistiu : Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia vid 27.03.2012 № 200. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0889-12#Text> (data zvernennia 16.09.2021).

27. Pro zakhody protydii nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn i prekursoriv ta zlovzhyvanniu nymy : Zakon Ukrainy vid 15.02.1995 № 62/95-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia 16.09.2021).

28. Vyrok Rubizhanskoho miskoho sudu Luhanskoi oblasti vid 08.04.2020 № 1-kp/425/74/20, YeRDR № 12014130370003995, katehoriia spravy № 428/2648/15-k. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88667495> (data zvernennia 16.09.2021).

Kamyishanskiy A.Y., Gorbanov I.M. Problem of disclosure of medical secrets before law enforcement authorities of Ukraine. –Article.

The article identifies and highlights the organizational and legal issues of disclosure of medical secrecy before the law enforcement agencies of Ukraine. The mechanism of formation of the array of medical information in health care institutions is established. An array of international and national regulations that define the conceptual framework and regulate procedures for disclosure of medical secrets before law enforcement agencies of Ukraine has been studied. A number of scientific works of national and foreign legal scholars on the standards of medical activity in terms of legal provision of medical secrecy are analyzed. The genesis of ideas about the rights of patients and the responsibilities of medical staff to collect, store, use and disseminate confidential information is highlighted. Cases of disclosure of confidential medical information initiated by medical workers are systematized: counteraction of pandemic; in connection with infliction of bodily injuries to persons of a criminal nature; establishing the fact of death; elimination of the real threat of harm to the patient or other persons. Emphasis is placed on the disclosure of medical secrecy on the existence of competition in the importance of interests. Cases of disclosure of confidential medical information at the initiative of law enforcement agencies are systematized: obtaining access to state secrets; the presence of medical contraindications to the possession of weapons and the performance of related functional duties; documentation of an administrative offense; conducting a pre-trial investigation of criminal offenses; carrying out operative-search activities against persons who are hiding from the bodies of pre-trial investigation, court or evading serving a criminal sentence; missing persons. Based on the consideration of examples of investigative and judicial practice, amendments to national regulations initiating the development of legal standards of medical and law enforcement activities are proposed.

Key words: medical secrecy, request and/or request of law enforcement agencies, patient information, medical information.

Камышанский А.Ю., Горбанов И.М. Проблема разглашения врачебной тайны перед правоохранительными органами Украины. - Статья.

В статье определены и освещены организационно-правовые вопросы раскрытия врачебной тайны перед правоохранительными органами Украины. Установлен механизм формирования массива медицинской информации

в учреждениях здравоохранения. Изучен массив международных и национальных нормативных актов, определяющих понятийный аппарат и регламентирующих порядок раскрытия врачебной тайны перед правоохранительными органами Украины. Анализируется ряд научных работ отечественных и зарубежных ученых-правоведов о стандартах медицинской деятельности в части правового обеспечения врачебной тайны. Освещен генезис представлений о правах пациентов и обязанностях медицинского персонала по сбору, хранению, использованию и распространению конфиденциальной информации. Систематизированы случаи разглашения конфиденциальной медицинской информации по инициативе медицинских работников: противодействие пандемии; в связи с причинением телесных повреждений лицам преступного характера; установление факта смерти; устранение реальной угрозы причинения вреда пациенту или другим лицам. Делается акцент на разглашении врачебной тайны на наличие конкуренции по значимости интересов. Систематизированы случаи разглашения конфиденциальной медицинской информации по инициативе правоохранительных органов: получение доступа к государственной тайне; наличие медицинских противопоказаний к владению оружием и выполнению связанных с ним функциональных обязанностей; документация об административном правонарушении; проведение досудебного расследования уголовных правонарушений; проведение оперативно-розыскных мероприятий в отношении лиц, скрывающихся от органов досудебного расследования, суда или уклоняющихся от отбывания уголовного наказания; пропавших без вести лиц. На основе рассмотрения примеров следственной и судебной практики предлагаются изменения в национальные нормативные акты, иницирующие разработку правовых норм медицинской и правоохранительной деятельности.

Ключевые слова: врачебная тайна, запрос и/или запрос правоохранительных органов, информация о пациенте, медицинская информация.

Авторська довідка:

Камышанський Олексій Юрійович – к.ю.н., начальник Головного управління Національної поліції в Рівненській області.

Горбаньов Ігор Миколайович – к.ю.н., с.н.с., доцент, декан факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування

Одеського державного університету внутрішніх справ.

Стаття надійшла до редакції 11 листопада 2021 р.

УДК 347.65+ 346.27

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-42-2-83-88>

**ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ СПАДКУВАННЯ ПРАВА НА ЧАСТКУ
У СТАТУТНОМУ КАПІТАЛІ ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ**

Капліна Г.А., Леонова Д.О., Мезеря О.А.

**PROBLEMAL ASPECTS OF INHERITANCE OF THE RIGHT
TO A PART OF THE AUTHORIZED CAPITAL OF A LIMITED
LIABILITY COMPANY**

Kaplina H.A., Leonova D.O. Mezerya O.A.

Стаття присвячена аналізу проблем правозастосовної практики спадкування права на частку у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю, як однієї з найпоширеніших організаційно-правових форм суб'єктів господарювання. Досліджено питання визначення об'єкта спадкування та відмежування корпоративних прав від права на частку в статутному капіталі. Виявлені проблемні аспекти укладання договору управління спадщиною, як механізму забезпечення економічних інтересів товариства в період між смертю учасника та вступу правонаступника до складу учасників. Обґрунтована необхідність введення обов'язку спадкоємців повідомляти інших учасників та керівника товариства про вступ до складу учасників протягом трьох днів з дня внесення відповідних змін до Єдиного державного реєстру.

***Ключові слова:** спадкування частки в статутному капіталі, корпоративні права, статутний капітал, товариство з обмеженою відповідальністю, об'єкт спадкування, спадкування.*

Постановка проблеми. Товариство з обмеженою відповідальністю є однією з найпоширеніших організаційно-правових форм суб'єктів господарювання. Для економічного та соціального добробуту законодавцю необхідно забезпечити ефективні та зрозумілі умови функціонування товариств у різних життєвих умовах. На сьогоднішній день правозастосовна практика виявляє ряд недоліків правового регулювання функціонування товариств з обмеженою відповідальністю, зокрема, стосовно

процедури спадкування частки в статутному капіталі. Складна природа спадкування частки в статутному капіталі товариств, спроби збалансувати інтереси учасників та спадкоємців, перетин різних галузей законодавства – сприяє виникненню колізій та неоднозначності судової та правозастосовної практики. Враховуючи, що смерть учасника товариства з обмеженою відповідальністю та довга процедура вступу спадкоємця до товариства може призвести до негативних економічних наслідків,

необхідним вбачається теоретична розробка пропозицій щодо вдосконалення процедури спадкування частки у статутному капіталі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковою розробкою проблем спадкування права на частку у статутному капіталі займалися такі вчені як В.А. Васильєва, С.Г. Ляпунова, Л.В. Сіщук, І.В. Спасибо-Фатєєва, С.Я. Фурса та інші. Дослідженням спірних правозастосовних питань спадкування права на частку у статутному капіталі товариств присвячено немало праць науковців. Зокрема, слід виділити О.Є. Кухарева, який теоретично обґрунтував доцільність застосування інституту управління спадщиною для здійснення корпоративних прав учасника товариства після його смерті до моменту набуття правонаступником цієї особи статусу учасника цього товариства. А. Сороченко ґрунтовно дослідив проблемні питання визначення моменту виникнення корпоративних відносин, в тому числі, при спадкуванні частки в статутному капіталі товариств.

Метою дослідження є викладення позиції авторів щодо способів вирішення деяких проблем правозастосовної практики, що виникають в процесі спадкування права на частку в статутному капіталі товариств з обмеженою відповідальністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове регулювання процедури спадкування частки в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ) завжди викликала багато питань у практиків. Прийняття спеціального Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» № 2275-VIII (далі – Закон № 2275-VIII) декларувало усунення колізій та правозастосовних проблем. Дійсно, частина питань була вирішена, однак, натомість з'явилися інші. У межах даної статті ми не маємо на меті порівнювати «було» та «стало»,

а будемо виходити з того, що є на сьогодні та зупинимося на правозастосовних проблемах спадкування права на частку в ТОВ.

По-перше, слід визначити об'єкт спадкування: частка у статутному капіталі чи корпоративні права?

У правовій науці не існує єдиного підходу до визначення об'єкту спадкування. Наприклад, А. Апаров та Я. Коваленко у своїй статті «Особливості спадкування корпоративних прав» вказують, що корпоративні права необхідно розглядати в якості окремого об'єкта спадкування, а нормами цивільного та господарського законодавства слід передбачити процедуру спадкування корпоративних прав у кожному з видів товариств окремо [1, с. 78]. Вчений І.А. Лавріненко вважає, що право участі у товаристві тісно пов'язане із часткою у статутному капіталі та не може існувати без неї, тому й відчужити його окремо неможливо [2, с. 169].

Інші вчені у своїх дослідженнях приходять до протилежних висновків. Так, А. Сороченко підставами виникнення в особи корпоративних прав вважає наявність зареєстрованого в установленому законодавством порядку товариства й наявність частки особи в статутному капіталі такої організації [3, с. 85]. А.В. Смітюх слушно зауважує, що корпоративні права може мати тільки власник частки, оскільки корпоративні права йдуть за часткою [4, с. 92].

Висловлюємо свою солідарність з останньою позицією, виходячи з наступного. Стаття 23 Закону № 2275-VIII закріплює, що у разі смерті або припинення учасника товариства його частка переходить до його спадкоємця чи правонаступника без згоди учасників товариства, в той же час, відповідно до статті 1219 Цивільного кодексу, право на участь у товариствах не входить до складу спадщини. При цьому, слід звернути увагу на офіційне визначення терміну «корпоративні

права». Відповідно до статті 167 Господарського кодексу, корпоративні права - це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації. Тобто, корпоративні права належать особі, частка якої вже визначена в статутному капіталі.

Наведені законодавчі приписи не створюють жодних колізій. Підставою для виникнення права на отримання частки в ТОВ є відкриття спадщини, а підставою для виникнення корпоративних прав є отримання свідоцтва про прийняття спадщини, зокрема, частки в статутному капіталі ТОВ. Отримання права на частку у статутному капіталі ТОВ не дорівнює отриманню корпоративних прав, оскільки корпоративні права у товаристві виникають після реєстрації змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань (включення спадкоємця до складу учасників ТОВ). Аналогічну позицію висловила і Велика Палата Верховного Суду, сформулював правову позицію, за змістом якої особи вважаються учасниками товариства не з моменту прийняття ними спадщини, а з моменту прийняття рішення про зміну складу його учасників у зв'язку зі смертю засновника (учасника) товариства та вступу до нього спадкоємців і про внесення відповідних змін до статуту цього товариства, а також державної реєстрації таких змін [5].

На підставі чого, ми можемо зробити висновок, що об'єктом спадкування не можуть бути корпоративні права в ТОВ, оскільки право на отримання корпоративних прав виникає після прийняття спадщини.

Таким чином, об'єктом спадкування є право на частку у статутному капіталі ТОВ. Право участі в ТОВ (корпоративні права) не можуть входити до складу спадщини, оскільки вони виникають після державної

реєстрації змін до відомостей про ТОВ – вступу учасника.

По-друге, не вирішеною залишаються проблема реалізації корпоративних прав в період між відкриттям спадщини (смертю учасника) та реєстрацією змін до складу учасників (вступу спадкоємця). Змінена Законом № 2275-VIII процедура вступу спадкоємця до ТОВ, значно полегшила процес для нового учасника, однак, в ряді випадків, поставила під загрозу інтереси ТОВ.

Цивільний кодекс встановлює загальний строк прийняття спадщини – шість місяців. Закон № 2275-VIII передбачає строк для подання спадкоємцем заяви про вступ до ТОВ – один рік з дня закінчення строку для прийняття спадщини. Таким чином, проміжок часу між смертю одного учасника до прийняття нового може складати від шести місяців до півтора року – період, протягом якого може бути заморожена робота загальних зборів учасників, без урахування того, що між спадкоємцями може виникнути спір, який може затягнути процес прийняття спадщини на роки. За таких умов, ТОВ не може ефективно здійснювати діяльність, а питання щодо виплати перерозподілу прибутку, який було отримано за час оформлення спадщини зовсім не врегульовано.

Аналізуючи цю проблему, О.Є. Кухарев пропонує два механізми здійснення корпоративних прав учасника товариства після його смерті до моменту набуття правонаступником цієї особи статусу учасника ТОВ: 1) призначення виконавця заповіту; 2) укладення договору на управління спадщиною [6, с. 39]. Цілковитим погоджуємося з такою позицією. Однак зауважимо, що, не дивлячись на приписи статті 61 Закону України «Про нотаріат», яка передбачає укладання договору на управління спадщиною, у складі якої є корпоративні права, нотаріуси рідко призначають управителя спадщини. Крім того,

невирішеними залишається питання призначення управителя спадщини у разі, якщо кілька спадкоємців звертаються до нотаріуса для видачі свідоцтва на управління спадщиною.

По-третє, змінена Законом № 2275-VIII процедура вступу спадкоємця до ТОВ, значно полегшила процес для нового учасника, однак, в ряді випадків, поставила під загрозу інтереси ТОВ.

Відповідно до статті 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань», для вступу до ТОВ, спадкоємець подає реєстратору наступні документи:

- заяву про державну реєстрацію змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі; - документ про сплату адміністративного збору; - заяву про вступ до товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю (разом з заявою подається нотаріально засвідчена копія свідоцтва про право на спадщину).

При цьому, частина 1 статті 23 Закону № 2275-VIII встановлює, що у разі смерті або припинення учасника товариства його частка переходить до його спадкоємця чи правонаступника без згоди учасників товариства.

Таким чином, законодавством не встановлено обов'язку спадкоємця повідомляти інших учасників ТОВ та/або його керівника про вступ до товариства. Фактично, якщо спадкоємець за власною ініціативою не повідомляє про вступ до ТОВ, інші учасники можуть дізнатися про це лише за інформацією Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

Неповідомлення спадкоємцем іншим учасникам ТОВ про те, що він вступає до товариства, може спричинити немалі збитки. Зокрема, частиною 22 статті 17 Закону України «Про державну реєстрацію

юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», передбачений обов'язок ТОВ підтримувати інформацію про кінцевого бенефіціарного власника та структуру власності в актуальному стані, оновлювати її та повідомляти державного реєстратора про зміни протягом 30 робочих днів з дня їх виникнення, та подавати державному реєстратору документи, що підтверджують ці зміни. Статтею 166-11 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачений штраф за несвоєчасне подання державному реєстратору інформації про кінцевого бенефіціарного власника юридичної особи або про його відсутність, або документів для підтвердження відомостей про кінцевого бенефіціарного власника юридичної особи - тягнут за собою накладення штрафу на керівника юридичної особи або особу, уповноважену діяти від імені юридичної особи (виконавчого органу), від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Для уникнення негативних наслідків, вбачаємо необхідним встановлення обов'язку спадкоємця (спадкоємців) повідомляти інших учасників та керівника ТОВ про вступ до товариства протягом трьох днів, з дня внесення змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі.

Висновки. На підставі проведеного дослідження, можна зробити наступні висновки.

1. Слід розмежовувати право на спадкування частки в статутному капіталі та набуття корпоративних прав. Отримання свідоцтва про право на спадщину, в яку входить право на частку в статутному капіталі ТОВ не дорівнює і не означає автоматичного набуття корпоративних прав. Виходячи зі змісту та офіційного визначення терміну «корпоративні права», набуття таких прав можливе лише після державної реєстрації та

внесення відомостей про учасника до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Таким чином, об'єктом спадкування може бути тільки право на частку в статутному капіталі. Отримання же такої спадщини є юридичним фактом, з яким пов'язано виникнення права вступу до ТОВ.

2. Укладення договору на управління спадщиною, як механізм вирішення проблеми здійснення корпоративних прав учасника ТОВ після його смерті до моменту набуття правонаступником цієї особи статусу учасника товариства, має ряд прогалин. Зокрема, невирішеним є питання призначення управителя спадщини у разі, якщо кілька спадкоємців звертаються до нотаріуса для видачі свідоцтва на управління спадщиною.

3. З метою захисту економічних інтересів ТОВ, необхідним вбачається встановлення обов'язку спадкоємця (спадкоємців) повідомляти інших учасників та керівника ТОВ про вступ до товариства протягом трьох днів з дня внесення відповідних відомостей до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

Література:

1. Апаров А.М., Коваленко Я.Г. Особливості спадкування корпоративних прав. *Правова держава*. 2018. №29. С. 74-79. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.29.140761>
2. Лаврінченко І.А. Спадкування частки у статутному капіталі ТОВ. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 168–174.
3. Сороченко А. Підстави набуття корпоративних прав та момент виникнення корпоративних правовідносин за законодавством України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. № 94. С. 83–86.
4. Смітюх А.В. Щодо правової природи частки у статутному капіталі господарського товариства. *Правова держава*. 2015. № 19. С. 89–94. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2015.19.44421>

5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 лютого 2019 р., судова справа № 761/27538/17, провадження № 14-12цс19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80522364> (дата звернення: 10.11.2021)].

6. Кухарев О.Є. Особливості спадкування права на частку у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю. *Часопис цивілістики*. 2021. №41. С.34-39. DOI: <https://doi.org/10.32837/chc.v0i41.419>

References:

1. Aparov A.M., Kovalenko Ya.H. (2018) Osoblyvosti spadkuvannia korporatyvnykh prav [Features of inheritance of corporate rights]. *Pravova derzhava – Constitutional state*, №29, 74-79. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.29.140761> [in Ukrainian].
2. Lavrinenko I.A. (2014) Spadkuvannia chastky u statutnomu kapitali TOV [Inheritance of a share in the authorized capital of a LLC]. *Chasopys Kyivskoho universytetu – Journal of Kyiv University of Lawprava*, № 1, 168–174 [in Ukrainian].
3. Sorochenko A. (2012) Pidstavy nabuttia korporatyvnykh prav ta moment vynyknennia korporatyvnykh pravovidnosyn za zakonodavstvom Ukrainy [Grounds for acquiring corporate rights and the moment of occurrence of corporate legal relations under the legislation of Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, № 94, 83–86 [in Ukrainian].
4. Smityukh A.V. (2015) Shchodo pravovoi pryrody chastky u statutnomu kapitali hospodarskoho tovarystva [Regarding the legal nature of the share in the authorized capital of the company]. *Pravova derzhava – Constitutional state*, № 19, 89–94. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2015.19.44421> [in Ukrainian].
5. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 27 liutoho 2019 r., sudova sprava № 761/27538/17, provadzhennia № 14-12tss19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80522364>
6. Kukhariev O.Ie. (2021) Osoblyvosti spadkuvannia prava na chastku u statutnomu kapitali tovarystva z obmezhenoiu vidpovidalnistiu [Features of inheritance of the right to a share in the authorized capital of a limited liability company]. *Chasopys tsyvilistyky – Magazine of civil law*, 41, 34-39. DOI: <https://doi.org/10.32837/chc.v0i41.419> [in Ukrainian].

Kaplina H.A. Leonova D. Mezerya O. A. Problemal aspects of inheritance of the right to a part

of the authorized capital of a limited liability company. – Article.

For economic and social well-being, the legislator must provide effective and understandable conditions for the functioning of societies in different living conditions. To date, law enforcement practice reveals a number of shortcomings in the legal regulation of limited liability companies.

The article is devoted to the analysis of the problems of law enforcement practice of inheritance of the right to share in the authorized capital of a limited liability company, as one of the most common organizational and legal forms of business entities.

The issue of determining the object of inheritance and the separation of corporate rights from the right to a share in the authorized capital has been studied. Obtaining a certificate of inheritance, which includes the right to a share in the authorized capital of LLC is not equal to and does not mean the automatic acquisition of corporate rights. It is substantiated that the right to a share in the authorized capital of the company is the object of inheritance. Corporate rights arise from the moment of entering information about a new participant of the company in the Unified State Register.

Problematic aspects of concluding a heritage management agreement as a mechanism for ensuring the economic interests of the company in the period between the death of a participant and the entry of a successor into the participants are identified. In particular, the submission of an application for the issuance of a certificate of inheritance management by several heirs and the occurrence of a dispute between them, makes it impossible to issue such a certificate.

The article analyzes the procedure for joining the heir to the LLC and substantiates the need to introduce the obligation of heirs to notify other participants and the head of the company about joining the participants within three days from the date of the relevant changes to the Unified State Register.

Key words: inheritance of the right to a part of the authorized capital, corporate rights, authorized capital, limited liability company, object of inheritance, inheritance

Каплина Г.А. Леонова Д. Мезеря А.А. Проблемные аспекты наследования права на долю в уставном капитале общества с ограниченной ответственностью. – Статья.

Статья посвящена анализу проблем правоприменительной практики наследования права на долю в уставном капитале общества с ограниченной ответственностью, как одной из наиболее распространенных организационно-правовых форм субъектов хозяйствования. Проанализированы вопросы определения объекта наследования и ограничения корпоративных прав от права на долю в уставном капитале. Выявлены проблемные аспекты заключения договора управления наследством, как механизма обеспечения экономических интересов общества в период между смертью участника и вступления правопреемника в состав участников. Обоснована необходимость введения обязанности наследников сообщать другим участникам и руководителю общества о вступлении в состав участников в течение трех дней со дня внесения соответствующих изменений в Единый государственный реестр.

Ключевые слова: наследование доли в уставном капитале, корпоративные права, уставный капитал, общество с ограниченной ответственностью, объект наследования, наследование.

Авторська довідка:

Каплина Галина Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Леонова Дар'я – адміністратор Правової лабораторії клінічних методів навчання «Pro bono» юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Мезеря Олександр Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Стаття надійшла до редакції 20 листопада 2021 р

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-42-2-89-97>

ТАКТИЧНИЙ АРСЕНАЛ СЛІДЧОГО: ПРОГНОЗУВАННЯ ПРИ ПЛАНУВАННІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ

Качурін С.Г., Семеніхін М.В.

TACTICAL ARSENAL OF INVESTIGATOR: FORECASTING WHEN PLANNING INVESTIGATIVE ACTIONS

Kachurin S.G., Semenikhin M.V.

У статті, у науково-практичному аспекті досліджено комплекс існуючих теоретичних й практичних проблем з тактики проведення судово-почеркознавчої експертизи та отримання зразків почерку та підписів в умовах протидії осіб, що перевіряються, прогнозування слідчої ситуації поведінки і дій осіб, які проходять у кримінальній справі.

Ключові слова: *судово-почеркознавча експертиза, зразки почерку й підписів, відібрання зразків, протидія проведенню почеркознавчої експертизи, прогнозування слідчої ситуації.*

Постановка проблеми. Доказування є серцевиною кримінального процесу і здійснюється з метою встановлення обставин, які мають значення для справи. Реалізується ця практико-розумова діяльність за допомогою проведення процесуальних (процедурних) дій, у межах яких застосовуються методи і засоби пізнання. До числа процесуальних у першу чергу відносяться слідчі дії, які мають за мету збирання й дослідження доказів.

Аналіз слідчої, судової та експертної практики показує, що у слідчих, виникають значні проблеми при проведенні судово-почеркознавчих експертиз, пов'язані з підготовкою об'єктів, формуванням питань, дослідженням і оцінкою висновку експерта-почеркознавця. Особливо яскраво зазначені проблеми виявляються при підготовки порівняльних почеркових матеріалів, коли особа, яка перевіряється, протидіє

проведенню почеркознавчої експертизи. Це призводить до низької результативності судово-почеркознавчих досліджень або відмови від проведення експертиз. У зв'язку з цим до розряду найважливіших професійних якостей слідчого необхідно віднести здатність прогнозувати поведінку осіб – учасників слідчих дій, які чинять слідчому протидію у проведенні слідчих дій, зокрема відмовляються від надання експериментальних порівняльних зразків.

Відзначені обставини пояснюються відсутністю сучасних комплексних наукових і методичних розробок та рекомендацій з питань тактики проведення судово-почеркознавчих експертиз, одержання зразків почерку та підписів в умовах протидії особи, яка перевіряється. Цим обумовлений й недостатній рівень спеціальної підготовки слідчих.

Основна мета прогнозування слідчого поведінки особи, від якої планується відібрання експериментальних зразків почерку і підписів при підготовці до призначення судово-почеркознавчої експертизи, полягає в емпіричному передбаченні протидії особи при проведенні цієї слідчої дії. Тому, актуальність теми дослідження, визначається необхідністю розробки способів прогнозування та криміналістичних рекомендацій з подолання й попередження протидії осіб, що перевіряються, яка забезпечувала б, швидкість та результативність вирішення завдань досудового слідства та судового процесу при проведенні судово-почеркознавчих експертиз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу цього дослідження складають наукові праці О.Я. Баєва [1], Р.С. Белкіна [2], В.Д. Берназа [3], Л.Г. Горшенина [4], В.А. Журавля [5], Г.О. Зоріна [6], Н.І. Клименко [7], І.І. Когутича І. І. [8], В.О. Коновалової [9], О.Р. Ратінова [10], І.О. Теслюка [11], В.Ю. Шепітько [12] та інших вчених (Erickson E., Weihman R. [13, 14]), зусиллями яких розроблялися та запроваджувалися ідеї, що відображали сутність і значимість тактико-технологічних засад проведення слідчих дій, вивчення проблем протидії розслідуванню і прийомам її подолання, способам прогнозування слідчих ситуацій при розгляді тактики проведення таких слідчих дій, як огляд місця події, обшук, допит.

Розкриті ними питання важливі для загального розуміння сутності тактико-технологічних засад проведення слідчих дій, але це не вичерпує всього різноманіття питань, що мають недостатню визначеність та неналежне теоретичне обґрунтування для ефективного проведення судово-почеркознавчої експертизи і отримання зразків почерку та підписів.

Більш глибокого дослідження потребують спеціальні питання, пов'язані з розробкою способів прогнозування слідчих ситуацій з тактиці проведення судово-почеркознавчої експертизи та отримання зразків почерку та підписів в умовах протидії осіб, що перевіряються, які залишаються ще недостатньо дослідженими, що обумовлює актуальність теми даного дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробка способів прогнозування слідчих ситуацій та практичних рекомендацій з тактики відібрання експериментальних зразків почерку та підписів в умовах протидії, при проведенні судово-почеркознавчих експертиз.

У цьому зв'язку, завданням нашого дослідження є розробка способів прогнозування слідчих ситуацій при проведенні судово-почеркознавчої експертизи та відібранні експериментальних зразків почерку та підписів, рекомендацій з їх реалізації. Це, своєю чергою, повинно забезпечити відповідність головних висновків роботи **критерію новизни**.

Методика дослідження обрана з урахуванням поставлених завдань.

Виклад основного матеріалу. При відібранні експериментальних зразків почерку слідчому нерідко чиниться протидія особою, яка перевіряється. У цьому випадку знання і дотримання технології відібрання експериментальних зразків для експертного дослідження може й не забезпечити досягнення поставленої задачі. Тому у ситуації протидії відібрання якісних зразків почерку і підписів може бути зумовлене не тільки дотриманням правил технології їх одержання, але й застосуванням тактичних прийомів з подолання протидії. Слідчий змушений використовувати тактичні прийоми, спрямовані на усунення протидії, дотримуючись при цьому технологічного процесу одержання зразків.

Ми підтримуємо точку зору О.Я. Баєва, згідно з якою слідча тактика полягає і виявляється у способах дій слідчого при збиранні і використанні доказів, спрямованих на усунення перешкод між ним і джерелом інформації або перешкоджання її спотворенню і прихованню [1, с. 80-85]. Тактика у діяльності слідчого присутня, насамперед, там, де є спілкування слідчого з іншими учасниками кримінального судочинства, причому в ситуаціях, коли ними чиниться протидія або коли вона можлива і потрібно її не допустити (попередити) або нейтралізувати. Тактика є лише там, де є необхідність долати реальну протидію або попереджати потенційну. Таким чином, відібранню експериментальних зразків почерку і підписів повною мірою властиві загальні положення криміналістичної тактики, які виявляються у необхідності використання в ході його проведення окремих тактичних прийомів, спрямованих на досягнення поставленої мети [15, с. 239].

Тактичний рівень діяльності слідчого, таким чином, передбачає прийняття і здійснення рішень з організації і планування, підготовки і проведення слідчої дії для вирішення тактичних задач, тобто проміжних цілей розслідування. Залежно від слідчих ситуацій застосовуються ті чи інші тактичні прийоми. Проте деякі з прийомів застосовуються безвідносно до ситуацій, в яких проводиться ця слідча дія, інші тільки за певних ситуацій. Тактика окремої слідчої дії охоплює весь типовий тактичний комплекс можливого її здійснення. Вважається, що до структури тактики слідчої дії складовою частиною має входити і технологія її проведення. Таким чином, тактичні прийоми, що використовуються при проведенні окремих слідчих дій, повинні включати технологічні елементи їх проведення. У зв'язку з цим можна говорити про те, що при відібранні експериментальних зразків почерку і підписів для експертного

дослідження необхідно не тільки знати й дотримуватися технології їх одержання, але й застосовувати тактичні прийоми у разі протидії особи, яка перевіряється.

Вибір слідчим тактичних прийомів відібрання зразків для порівняльного дослідження багато у чому ґрунтується на результатах прогнозування слідчої ситуації, поведінки і дій осіб, які проходять у справі. Розглянемо це питання більш докладно.

Сутність, цілі, проблеми прогнозування у криміналістиці вперше розглянуті Р.С. Белкіним у 60-х роках. У 70-х роках ним же були сформульовані основні положення теорії криміналістичного прогнозування. Питання концептуального характеру у галузі теорії криміналістичного прогнозування були досліджені й систематизовані у роботах П.Д. Біленчука, Л.Г. Горшеніна, В.А. Журавля, Г.О. Зоріна, В.О. Коновалової, О.Р. Ратінова та ін.

Не заглиблюючись у положення теорії криміналістичного прогнозування, відзначимо, що Л.Г. Горшенін і В.А. Журавель присвятили свої роботи, в основному, науковим криміналістичним прогнозам, тоді як П.Д. Біленчук і Г.О. Зорін писали про прогнозування у практичній діяльності слідчого, іноді називаючи таке прогнозування «криміналістичним передбаченням». Г.О. Зорін підкреслює, що «розслідування – це процес безперервного прогнозування обставин злочину, який розслідується, і самого механізму розслідування» [6, с.94].

Тактичні засади застосування криміналістичного прогнозування у досудовому розслідуванні (на прикладі органів Національної поліції України) викладені у монографії І.О. Теслюка [11, с.94].

Відзначимо, що специфіка прогнозування у діяльності слідчого при підготовці до проведення експертиз, зокрема судово-почеркознавчої експертизи, в юридичній літературі не висвітлювалася.

Прогнозування пов'язане з емпіричним передбаченням слідчим особливостей розслідування конкретного злочину. Об'єктами такого прогнозування є:

- а) розвиток криміналістичних ситуацій;
- б) поведінка учасників розслідування;
- в) характер тактичних рішень, прийомів, що приймаються, та їх результатів;
- г) процеси збирання доказової й орієнтуючої інформації та ін.

Прогнозування у подібних випадках має важливе значення для оптимізації слідчої діяльності. Зокрема, з'являється можливість детальніше й більш перспективно оцінити слідчі ситуації та їх можливий розвиток, висунути найбільш реальні слідчі версії, підвищити ефективність слідчих дій, тактичних прийомів, методів розслідування і використаних техніко-криміналістичних засобів, тобто зрештою прийняти правильне і найефективніше тактичне рішення.

Особливого значення прогнозування набуває у ситуації протидії розслідуванню. У переважній кількості кримінальних справ виникають конфлікти слідчі ситуації. Як правило, ці конфліктні ситуації виникають між слідчим і підозрюваним або обвинуваченим. У процесі розслідування часто розв'язуються дві протилежні, але взаємопов'язані задачі. Особа, яка скоїла злочин, враховуючи можливість використання слідчим тих чи інших способів і прийомів, прагне ускладнити їх застосування, ухилитися від відповідальності (втаїти інформацію та ін.). У свою чергу слідчий, враховуючи можливі способи скоєння і приховання злочину, прагне встановити приховувані факти, нейтралізувати опір зацікавлених осіб, забезпечити покарання винних. У зв'язку з цим до розряду найважливіших професійних якостей слідчого необхідно віднести здатність прогнозувати поведінку осіб – учасників слідчих дій, які чинять слідчому протидію у проведенні слідчих дій, зокрема

відмовляються від надання експериментальних порівняльних зразків.

Основна мета прогнозування слідчого поведінки особи, від якої планується відібрання експериментальних зразків почерку і підписів при підготовці до призначення судово-почеркознавчої експертизи, полягає в емпіричному передбаченні протидії особи при проведенні цієї слідчої дії.

У зазначених конфліктних ситуаціях, як правильно відзначає О.Р. Ратінов, «учасник кожної сторони прагне мислити за іншого. При цьому успіх залежить від повноти і точності обізнаності одного про іншого» [10, с. 188-189]. Така розумова діяльність у психології позначається терміном «рефлексія». У складному процесі рефлексії виділяються: бачення суб'єктом самого себе, бачення суб'єкта іншим індивідом, уявлення першого суб'єкта про уявлення іншого суб'єкта щодо себе, своїх думок і дій. Якщо цю здатність має слідчий, він може керувати процесом прийняття рішень стороною, яка протистоїть, лінією поведінки підозрюваного, обвинуваченого.

Структура психологічного прогнозу поведінки учасника процесу при відібранні від нього експериментальних зразків почерку і підписів складається з сукупності таких взаємопов'язаних елементів:

- 1) суб'єкт прогнозування (слідчий);
- 2) об'єкт прогнозування – особа, яка перевіряється, насамперед, обвинувачений або підозрюваний;
- 3) одержана в ході розслідування з процесуальних і непроцесуальних джерел доказова або орієнтуюча інформація про особистісні характеристики особи і про обставини справи, яка розслідується, що є підставою для складання прогнозу про її можливу поведінку при відібранні експериментальних зразків почерку і підписів;

4) результат прогнозування, який виявляється у моделі поведінки особи у процесі відібрання зразків.

На підставі складеного прогнозу поведінки особи слідчим обирається система тактичних прийомів, які усувають протидію, що здійснюється особою (обвинуваченим, підозрюваним).

Наприклад, правильний прогноз можливої поведінки підозрюваного або обвинуваченого при одержанні від нього зразків порівняння, у разі протидії розслідуванню шляхом спотворення почерку або підпису, дозволить слідчому застосувати відповідні тактичні прийоми й досягти одержання зразків, які порівняні з почерковим матеріалом, що досліджується.

Підставами для формування прогнозу слідчого служать дані вивчення особи у процесі розслідування, використання відомостей, узятих з особистого і колективного професійного досвіду, слідча інтуїція і, звичайно, слідча ситуація, що склалася при розслідуванні конкретної кримінальної справи.

Інформацію, необхідну для складання прогнозу поведінки особи до і під час відібрання експериментальних зразків почерку і підписів, слідчий одержує двома способами. Перший – безпосереднє сприйняття особистих характеристик особи, яка перевіряється, під час проведення попередніх слідчих дій. Другий спосіб – опосередкований, при якому вивчення особи здійснюється шляхом збирання й аналізу відомостей, якими є:

а) результати оперативно-розшукових заходів;

б) інформація, одержана від свідків, зокрема про факт виконання досліджуваного запису (підпису) особою, яка перевіряється;

в) дані, взяті з архівних матеріалів, раніше розслідуваних кримінальних справ, в яких фігурувала особа, яка перевіряється;

г) інформація з наданих слідчому документів, які характеризують особистість особи, яка перевіряється, та ін.

На першому етапі розслідування, при призначенні судово-почеркознавчої експертизи, слідчий, як правило, не має необхідного комплексу відомостей про особу, від якої передбачається відібрати зразки почерку і підписів. Тому діагностика особистості особи, яка перевіряється, при очевидній недостатності відомостей про неї викликає певні ускладнення. У зв'язку з цим слідчому необхідно розвивати професійні якості з тим, щоб вміти помічати і правильно розуміти ознаки, які вказують на певні відчуття, спонукання й наміри людей, які служать своєрідними сигналами, показниками і мають важливе значення для вибору ефективних тактичних прийомів проведення слідчої дії. Прогнозування поведінки учасників слідчих дій безпосередньо пов'язане з особистими якостями слідчого, який повинен:

- вміти визначити вірогідну поведінку такої особи і на підставі зібраної інформації про неї передбачити, як впливатимуть його дії на поведінку особи у конкретній слідчій ситуації, що склалася;

- мати запас можливих альтернативних варіантів у типових ситуаціях розслідування з тим, щоб можна було будувати прогноз оптимального варіанту;

- володіти комплексом тактичних прийомів з тим, щоб при реалізації прогнозу застосувати найефективніші з них.

Таким чином, разом з основними положеннями тактики і технології відібрання зразків для порівняльного дослідження слідчому необхідно прогнозувати можливість протидії особи, яка перевіряється, відібранню експериментальних зразків. Відповідно до слідчої ситуації, яка склалася, обираються й застосовуються такі тактичні прийоми, які спрямовані на усунення протидії особи при

підготовки до призначення судово-почеркознавчої експертизи.

Висновки. За результатами дослідження та викладеного вище, автори стверджують, що:

1. Застосування слідчим, стороною захисту та судом систем тактичних прийомів у конфліктних і безконфліктних ситуаціях при відібранні зразків з метою одержання доброякісних експериментальних зразків почерку та підписів, є необхідною передумовою ефективності проведення судово-почеркознавчої експертизи.

2. Вибір тактичних прийомів відібрання експериментальних зразків для експертного дослідження на етапі підготовки судово-почеркознавчої експертизи ґрунтується на результатах прогнозування слідчої ситуації, що склалася, поведінки особи, яка перевіряється. Прогноз здійснюється двома способами: безпосереднім сприйняттям особистісних характеристик особи, яка перевіряється, під час проведення попередніх слідчих дій; опосередковано – шляхом збирання й аналізу інформації, яка характеризує особу.

3. Основна мета прогнозування слідчого поведінки особи, від якої планується відібрання експериментальних зразків почерку і підписів при підготовці до призначення судово-почеркознавчої експертизи, полягає в емпіричному передбаченні протидії особи при проведенні цієї слідчої дії, моделі поведінки особи у процесі відібрання зразків.

Через прогнозування подій можна завчасно підготуватись до тих чи інших наслідків, і при можливості – втрутитись в процес їх розгортання, контролювати їх, цілеспрямовано працювати над втіленням у життя однієї з виявлених альтернатив майбутнього, що є необхідною передумовою ефективності проведення слідчих дій.

Перспективи подальшого використання. На переконання авторів,

практична реалізація вище викладених положень в ході досудового розслідування, має позитивно вплинути на рівень тактико-криміналістичного забезпечення досудового слідства, якісний стан діяльності слідчих з виявлення прийомів протидії осіб, які перевіряються та подолання їх, покращить тактичний потенціал слідчого при проведенні судово-почеркознавчої експертизи і отриманні зразків почерку та підписів. Тому, процес проведення слідчих (розшукових) дій повинен, безперервно, супроводжуватись методом криміналістичного прогнозування.

Література:

1. Баев О.Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика: Научно-практ. пособие. – М.: Экзамен, 2003. – 432с.
2. Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М.: Юристъ, 1997. – 480с.
3. Берназ В.Д. Тактичне рішення слідчого в умовах протидії розслідуванню: криміналістичні та психологічні проблеми дослідження // Право і безпека. – 2004. – №1. – Харків: Нац. Ун-т внутр. справ. – С.45-47.
4. Горшенин Л. Г. Основы теории криминалистического прогнозирования [Текст] / Л. Г. Горшенин. – М. : АН МВД РФ, 1993. – 123 с.
5. Журавель В. А. Методологічні основи криміналістичного прогнозування [Текст] / В. А. Журавель // Методологічні проблеми правової науки : матеріали міжнар. наук. конф., (Харків, 13-14 грудня 2002 р.). – Харків, 2003. – С. 307-309.
6. Зорин Г. А. Проблемы применения специальных логикопсихологических методов при подготовке и проведении следственных действий [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12. 00. 09 / Г. А. Зорин. – М., 1991. – 162 с.
7. Клименко Н.І. Концептуальні питання криміналістичного та експертного прогнозування [Текст] / Н.І. Клименко // Митна справа. – 2010. – № 6. – С. 74-78. 72.
8. Когутич І. І. Використання криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних справ [Текст] : наук.- практ. посіб. // І.І. Когутич, В. Т. Нор. – Львів ; Київ : Тріада плюс : Алерта, 2010. – 428 с.
9. Коновалова В.Е. Криминалистическая тактика: принципы и функции // Криминалистика и

судебная экспертиза. – К.: Вища школа, 1981. – Вып. 22. – С.40 – 47.

10. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. - М.: ООО «Юрлитинформ», 2001. – 352с.

11. Теслюк І.О. Тактичні засади застосування криміналістичного прогнозування у досудовому розслідуванні (на прикладі органів Національної поліції України) : монографія / І. О. Теслюк. – Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2017. – 217 с.

12. Настільна книга слідчого [Текст] : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Ін Юре, 2008. – 728 с.

13. Erickson E. Criminalistic Laboratory Manual [Text] : The Basics of Forensic Investigation / E. Erickson. – NY : Anderson, 2014. – Page : 240.

14. Weihman R. Kriminalistic [Text] : Fur Stadium und Praxis, Führung / R. Weihman, Schuch Claus P. – Berlin : Deutsche Polizeiliteratur, 2010. – 864 s.

15. Семеніхін М.В., Качурин С.Г. Протидія зацікавлених осіб при проведенні судово-почеркознавчої експертизи: поняття, форми та прийоми // Криміналістичний вісник: Наук. - пр. збірник – Київ, 2018. – Вип. 1 (29). – С. 233-242.

References:

1. Baiev O. Ja. Taktika uholovnoho presledovaniya i proffitssionalnoy zashchyty ot neho. Sledstvennaya taktika: Nauchno-prakt. posobyе. – М.: Ekzamen, 2003. – 432s.

2. Btlkyn R.S. Kurs krymynalystyky v 3 t. T. 3: Krymynalystyckye sredstva, pryimy i rekomendatsyy. – М.: Iuryst, 1997. – 480s.

3. Bernaz V.D. Taktychne rishennia slidchoho v umovah protydiy rozsliduvanniu: krymynalystychni ta psyholohychni problemy doslidzhennia // Pravo i bezpeka. – 2004. – №1. – Harkyv: Naz. Un-t vnutr. sprav. – S.45-47.

4. Horshenin L. H. Osnovy teoryy krymynalystyckoho prohozyrovaniya [Tekst] / L.H. Horshenin. – М. : AN MVD RF, 1993. – 123 s.

5. Zhuravel V. A. Metodolohichny osnovy krymynalystyckoho prohozyrovaniya [Tekst] / V. A. Zhuravel // Metodolohichny problemy pravovoy nauky : materialy myzhnar. nauk. konf., (Harkyv, 13-14 hrudnia 2002 r.). – Harkyv, 2003. – S. 307-309.

6. Zoryn H. A. Problemy prytmntnyia spezialnyh lohykopsyholohyckyyh metodov pry podhotovke i provedenyu sledstvennyh deystvyu [Tekst] : dys. ... d-ra iuryd. nauk : 12. 00. 09 / H. A. Zoryn. – М., 1991. – 162 s.

7. Klymenko N.I. Kontseptualny pytannia krymynalystyckoho ta ekspertnoho prohozyrovaniya [Tekst] / N.I. Klymenko // Mytna sprava. – 2010. – № 6. – S. 74-78.

8. Kohutych I. I. Vykorystannia krymynalystychnykh znan u sudovomu rozhliady kryvynalnykh sprav [Tekst] : Nauk.- prakt. posib. // I.I. Kohutych, V. T. Nor. – Lvyy ; Kyiv : Tryada plus : Alerta, 2010. – 428 s.

9. Konovalova V.E. Krymynalystyckeskaia taktika: pryntsyppy i funktsyy // Krymynalystyka i sudebnaia ekspertyza. – К.: Vyshcha shkola, 1981. – Vyp. 22. – S.40 – 47.

10. Ratynov A.R. Sudebnaia psykhohohyia dlia sledovatelei. – М.: ООО «JurlytynformЮрлитинформ», 2001. – 352s.

11. Tesliuk I.O. Taktychny zasady zastosuvannia krymynalystyckoho prohozyrovaniya u dosudovomu rozsliduvanni (na pryklady orhanyv Natsyonalnoy polytsyy Ukrainy) : monohrafiya / I. O. Tesliuk. – Odessa : Odeskyi derzhavnyy universytet bnutyryshnykh sprav, 2017. – 217 s.

12. Nastylna knyha slydchoho [Text] : nauk.-prakt. vydannia dlia slydchyh i diznavachyv / [M. I. Panov, V. Iu. Shepytko, V. O. Konovalova ta in.]. – 2-he vyd., pererob. i dop. – К. : In Iure, 2008. – 728 s.

13. Erickson E. Criminalistic Laboratory Manual [Text] : The Basics of Forensic Investigation / E. Erickson. – NY : Anderson, 2014. – Page : 240.

14. Weihman R. Kriminalistic [Text] : Fur Stadium und Praxis, Führung / R. Weihman, Schuch Claus P. – Berlin : Deutsche Polizeiliteratur, 2010. – 864 s.

15. Semenikhin M.V., Kachurin S.G. Prottydiia zatsikavlenykh osib pri provedenni sudovo-pocherkovednavchoi ekspertyzy: poniattia, formy ta pryimy // Krivinalistychnyi visnyk: Nauk. - pr. zbirnyk – Kyiv, 2018. – Vyp. 1 (29). – S. 233-242.

Kachurin S.G., Semenikhin M.V. Taktikal arsenal of investigator: forecasting when planning investigative actions. – Artikle.

An analysis of investigative, judicial and expert practice shows that in the investigators, there are significant problems in conducting forensic-writing expert examinations associated with the preparation of objects, the formation of issues, research and evaluation of the conclusion of an expert-cancer. Particularly clearly defined problems are detected in the preparation of comparative handwriting materials when a person who is checked opposes the conduct of a hand-held expertise. This leads to low efficiency of

forensic research or refusal of expertise. In this regard, to the discharge of the most important professional qualities of the investigator, it is necessary to attribute the ability to predict the behavior of persons - participants in investigative actions that have an investigative response in conducting investigative actions, in particular refuse to provide experimental comparative samples.

Maked circumstances are explained by the lack of modern comprehensive scientific and methodological developments and recommendations on the tactics of conducting forensic-handicraft expertise, obtaining samples of handwriting and signatures in the context of counteracting the person to be checked. This is due and inadequate level of special training of investigators.

The main purpose of forecasting the investigative behavior of the person, from which the selection of experimental samples of handwriting and signatures is planned in preparation for the purpose of forensic-empowering expertise, is the empirical prediction of counteracting the person when conducting this investigative action. Therefore, relevance to the topic of the study is determined by the need to develop ways of forecasting and forensic recommendations for overcoming and preventing the response to those checked that would ensure that the speed and effectiveness of solving the tasks of pre-trial investigation and the trial during forensic handwriting expert examinations.

The purpose of the study is to develop ways to predict investigating situations and practical recommendations for the tactics of selecting experimental samples of handwriting and signatures in the conditions of counteracting, when conducting forensic-handicraft expert.

In this regard, the task of our study is to develop ways to predict investigating situations in conducting a forensic handwriting expertise and selecting experimental samples of handwriting and signatures, recommendations for their implementation. This, in turn, should ensure compliance with the main conclusions of the criterion of novelty.

The research method is chosen taking into account the tasks.

According to the results of the study and the above, the authors argue that:

1. Application by the investigator, a party of protection and the court of systems of tactical techniques in conflict and non-conflict situations in the selection of samples in order to obtain benign experimental samples of handwriting and signatures, is a prerequisite for the effectiveness of conducting forensic handwriting expertise.

2. The choice of tactical techniques for the selection of experimental samples for an expert study at the stage of preparation of forensic handwriting expertise is based on the results of prediction of the investigative situation, the behavior of the person who is checked. The forecast is carried out in two ways: direct perception of personal characteristics of a person who is checked during previous investigative actions; Indirectly - by collecting and analyzing information that characterizes the person.

3. The main purpose of the forecasting of the investigative behavior of a person from which the selection of experimental samples of handwriting and signatures for preparation for the purpose of forensic handwriting expertise is the empirical prediction of counteraction to a person when conducting this investigative action, a model of person's behavior in the process of sampling.

Because of the forecasting of events can be prepared in advance to those or other consequences, and if possible - to intervene in the process of deployment, control them, to purposefully work on the embodiment of one of the identified alternatives to the future, which is a prerequisite for the effects of investigative actions.

Prospects for further use. According to the authors, the practical implementation of the above provisions during the pre-trial investigation should have a positive impact on the level of tactical and forensic provision of pre-trial investigation, the qualitative state of the activities of investigators to identify the methods of counteracting persons who are checked and overcoming them will improve the tactical potential of the investigator during the conduct of the judiciary. handwriting expertise and receiving samples of handwriting and signatures. Therefore, the process of investigating (searching) actions must continuously accompanied by the method of forensic forecasting.

Keywords: forensic handwriting examination, samples of handwriting and signatures, sample selection, counteraction to conduct a handwriting examination, predicting the investigative situation.

Качурин С.Г., Семенухин М.В.
Тактический арсенал следователя:
прогнозирование при планировании проведения
следственных действий. – Статья.

В статье, в научно-практическом аспекте, исследован комплекс существующих теоретических и практических проблем по тактике проведения судебно-почерковедческой экспертизы и получения образцов почерка и подписей в условиях противодействия проверяемых лиц, прогнозирования следственной ситуации поведения и действий лиц, проходящих по уголовному делу.

Ключевые слова: *судебно-почерковедческая экспертиза, образцы почерка и подписей, отображение образцов, противодействие проведению почерковедческой экспертизы, прогнозирование следственной ситуации.*

Авторська довідка:

Качурін Сергій Гурійович – к.ю.н., доцент, доцент кафедри “Конституційного права” Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Семеніхін Максим Вікторович – директор Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.

Стаття надійшла до редакції 22 листопада 2021 р.

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-42-2-98-108>

ТЕХНІКО-ЮРИДИЧНІ ПОМИЛКИ У НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТАХ УКРАЇНИ

Котова Л.В., Петрушков С.С.

TECHNICAL AND LEGAL ERRORS IN LEGISLATIVE ACTS OF UKRAINE

Kotova L.V., Petrushkov S.S.

У даній статті здійснено теоретико-правовий аналіз техніко-юридичних помилок у нормативно-правових актах України. Проаналізована юридична природа техніко-юридичної помилки, яка зумовлена недотриманням вимог правотворчої техніки. Наголошується на тому, що техніко-юридичні помилки в правотворчості можуть негативно впливати не тільки на якість нормативно-правового акту, а й на правове регулювання суспільних відносин.

Сформульоване поняття техніко-юридичних помилок, а також визначені їх види. З огляду наведених у статті прикладів техніко-юридичних помилок встановлені причини виникнення таких помилок. Виокремлені основні засоби запобігання помилок з урахуванням доктринальних положень науковців щодо попередження техніко-юридичних помилок у нормативно-правових актах України.

Акцентується увага на тому, що попередження та усунення будь-яких юридичних помилок є передумовою досконалості нормативно-правових актів та одним із основних завдань як суб'єктів правотворчості, так і наукової спільноти, громадянського суспільства й держави в цілому.

Ключові слова: *якість законодавства, правотворча помилка, техніко-юридична помилка, нормативно-правовий акт, види техніко-юридичних помилок, правотворча діяльність, правотворчість, причини виникнення помилок, способи попередження помилок, правотворча техніка.*

Постановка проблеми. Формування правової держави та розвиток демократичного суспільства спричиняє збільшення кількості нормативно-правових актів, які утворюють систему гарантій прав та інтересів людини й громадянина. Правотворча діяльність є провідною правовою формою здійснення функцій держави, але у процесі здійснення такої діяльності досить часто виникають юридичні помилки, зокрема техніко-юридичні. Під час встановлення техніко-юридичних помилок важливе місце належить класифікації їх на види. Проблеми забезпечення високого

техніко-юридичного рівня нормативно-правових актів, попередження та виправлення вже існуючих помилок залишаються досить актуальними у правовій науці та потребують наукового дослідження і вивчення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика техніко-юридичних помилок у нормативно-правових актах України знайшла свого розвитку у дослідженнях О. Інваненко, В. Лебеденко, А. Мельник, О. Міневич, В. Риндюк, І. Шевчука та інших науковців.

Метою дослідження є загальнотеоретичний аналіз техніко-

юридичних помилок, розгляд їх основних видів, встановлення причин виникнення та способів попередження техніко-юридичних помилок у нормативно-правових актах України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний розвиток вітчизняних демократичних процесів повинен забезпечувати ефективне функціонування інститутів, через які втілюються основні та фундаментальні правові цінності – права і свободи людини, верховенство права. Одним зі складових верховенства права є принцип правової визначеності, що передбачає формулювання в законі чітких, однозначних і зрозумілих правових приписів.

Протягом тривалого часу якість національного законодавства є предметом постійної критики і пов'язано це перш за все з помилками, допущеними у процесі правотворчої діяльності. Враховуючи те, що Україна належить до романо-германської (континентальної) правової сім'ї, важливо акцентувати увагу на провідній ролі нормативно-правових актів, зокрема законів, в системі джерел вітчизняного права.

Загальновідомо, що нехтування вимогами юридичної техніки у законодавчих актах часто виступає чинником виникнення помилок. Більшість науковців схиляються до думки про те, що правотворчою помилкою є офіційно оприлюднений результат неправомірних дій законодавчого органу, що порушують загальні принципи або конкретні норми правотворчості, не відповідають потребам, рівню та закономірностям розвитку, діяльності, що підлягає регулюванню, спричиняють негативні соціальні та юридичні наслідки в конкретній сфері суспільного життя [1, с. 13]. Як зазначає Л. Каленіченко, помилка у широкому її розумінні є об'єктивною реальністю будь-якої, діяльності людини. У зв'язку з тим, що помилка у юридичній діяльності, як правило, має певні юридичні наслідки, проблема

з'ясування юридичного загальнонаукового значення помилки є одним із актуальних завдань сучасної юриспруденції. [2, с. 31]. Тому наразі одним із завдань правової політики Української держави є мінімізація правових помилок, яка полягає в тому, щоб за допомогою інституційних та нормативних механізмів держави і громадянського суспільства зменшити їх кількість шляхом запобігання та протидії [3, с. 163].

У своєму дослідженні В. Риндюк обґрунтовано вважає, що правотворчі помилки безпосередньо впливають на якість нормативно-правових актів. Також науковиця зазначає, що при виробленні нормативно-правових актів можуть бути допущені як змістовні правотворчі помилки – виникають внаслідок об'єктивних і суб'єктивних труднощів та суперечностей процесу правотворчості та правозастосування як пізнавального процесу, так і техніко-юридичні помилки – виникають внаслідок порушенням вимог правотворчої техніки [4, с. 3]. Відповідно, слід розрізняти змістовні правотворчі помилки та техніко-юридичні правотворчі помилки. Зосередимо увагу на техніко-юридичних помилках. Визначаючи техніко-юридичний аспект якості закону А. Мельник вказує наступні причини, що безпосередньо впливають на його якість: плюралізм наукових підходів до розуміння техніко-юридичних вимог формування законів; відсутність чіткої нормативної регламентації нормотворчої техніки; відсутність універсалізації знань щодо застосування правил нормопроекування та пошуку засобів їх юридичного регулювання [5, с. 12].

Проблематика техніко-юридичних помилок у нормативно-правових актах широко дискутується в спеціальній юридичній літературі. Наприклад, дане правове явище в різних аспектах досліджувалося такими науковцями, як

О. Інваненко, В. Лебеденко, А. Мельник, О. Міневич, В. Риндюк, І. Шевчук та іншими.

Досліджуючи дане питання не можемо оминати увагою те, що поняття техніко-юридичної помилки законодавчо не закріплено, проте у юридичній літературі це поняття зводиться до того, що така помилка не має прямого відношення до змісту акту і є результатом порушення учасниками законодавчого процесу того чи іншого правила правотворчої техніки, що у подальшому негативно відбивається на якості нормативно-правового акту. Автор О. Інваненко тлумачить поняття техніко-юридичної помилки як різновид правотворчої помилки, що є порушенням мовного, логічного або процедурного правила правотворчої техніки [1, с. 14].

Таким чином, техніко-юридична досконалість нормативно-правових актів і можливість її практичної реалізації досягається через послідовне, логічне та відповідне використання юридичних прийомів, засобів, способів і дотримання певних правил щодо розробки, складання та оформлення нормативно-правових документів [6, с. 54]. Аналізуючи загальнотеоретичну наукову літературу, можемо виокремити такі ознаки техніко-юридичних помилок: свідоме або несвідоме порушення правотворчої техніки; відсутність юридичної відповідальності; створення негативних наслідків; суттєвість і очевидність; здійснює орган чи посадова особа; властивий процедурний характер виявлення та виправлення помилки; недосягнення цілей правового регулювання.

Разом з тим, проведений аналіз наукових позицій свідчить про те, що вітчизняні дослідники класифікують правотворчі, зокрема техніко-юридичні помилки за різними критеріями. Наприклад, В. Косович пропонує класифікацію помилок залежно від можливості їх виявлення на: чітко виражені, частково виражені, латентні

(приховані) [7, с. 12]. Водночас І. Пасична визначає критерії диференціації помилок відносно: галузі законодавства (конституційна, кримінальна, цивільна та інші галузі); дуального характеру права (приватне чи публічне право); ступеню істинності (спірні та безспірні); зовнішньої форми (міжнародні договори, конституція, кодекси, закони тощо); сфери впливу (помилки в економічній, політичній, соціальній та інших сферах); ступеню поширення (поширені та непоширені); характеру наслідків (спричинили матеріальну, моральну чи організаційну шкоду, або неправильну орієнтацію юридичної практики чи ріст протиправної активності) [8, с. 27].

Зважаючи на те, що техніко-юридичні помилки є наслідком порушення мовних та логічних прийомів, методів правотворчої техніки та процедур юридичної діяльності, погоджуємося з універсальною класифікацією В. Риндюк, яка пропонує визначити такі види техніко-юридичних помилок: мовні (порушення правил сучасної української мови; є відступом від лексичних, стилістичних, граматичних, орфографічних, пунктуаційних норм); логічні (порушення принципів і законів формальної логіки); процедурні (порушення процедурних правил при підготовці і прийнятті нормативно-правового акту) [4, с. 5]. Розглянемо кожний з цих видів техніко-юридичних помилок більш детально.

Мовні техніко-юридичні помилки зумовлені тим, що будь-який правовий акт має документально-текстове оформлення, своєрідне мовне вираження. Крім того, мовні техніко-юридичні помилки є результатом порушення правил правотворчої техніки, що регулюють використання лінгвістичних засобів вираження текстів правових актів. У юридичній літературі система таких прийомів, методів має назву юридична

(правова, законодавча) стилістика та лінгвістика [4, с. 5].

Як приклад, можна навести статтю 63 Конституції України, де зазначено, що особа не несе відповідальності за відмову *давати показання* або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [9]. Відповідно до правил сучасної української літературної мови доречним було б формулювання «*давати свідчення*» або «*свідчити*».

Ще один приклад недотримання граматичних правил міститься у ч. 4 ст. 256 Кодексу України про адміністративні правопорушення, у якій визначено, що при складенні протоколу *особі, яка* притягається до адміністративної відповідальності, роз'яснюються *його* права і обов'язки, передбачені статтею 268 цього Кодексу, про що робиться відмітка у протоколі [10].

Наведемо позицію В. Риндюк, яка наголошує, що основна маса мовних техніко-юридичних помилок у текстах нормативно-правових актів лежить не в площині граматики та синтаксису, а пов'язана з порушенням вимог правотворчої техніки щодо нормативно-правового стилю. Основними рисами нормативно-правового стилю є офіційність, документальність, позбавлений індивідуальності характер викладу, експресивна нейтральність, стереотипність і формалізація, стандартність, ясність, максимальна точність, економічність і повнота, зв'язність і логічна послідовність. За кожною з названих рис нормативно-правового стилю стоять відповідні мовні прийоми та методи правотворчої техніки, порушення яких призводить до мовних техніко-юридичних помилок [4, с. 5].

Приклад надлишковості правової інформації містить ч. 2 ст. 7 Закону України «Про звернення громадян» у якій забороняється відмова в прийнятті та розгляді звернення з посиланням на політичні погляди, партійну належність, стать, вік,

віросповідання, національність громадянина, незнання мови звернення [11]. Таким чином виключний перелік підстав відмови надає можливість по-різному трактувати цю норму права та може бути підставою для свідомої відмови, наприклад, з причин місця проживання.

Отже, мовні техніко-юридичні помилки є порушенням мовних правил правотворчої техніки, які не завжди впливають на якість правового регулювання, проте негативно впливають на якість нормативно-правового акту. Окрім того, виникають труднощі із тлумаченням і розумінням таких норм.

Логічні техніко-юридичні помилки – наявність логічних суперечностей між окремими нормативними приписами: порушення пропорційності у визначеннях понять; тавтологія; порушення системних зв'язків; помилкові відсилання; відсутня необхідна техніко-юридична однаковість та ін. [8, с. 26]. Тобто, логічний аспект під час законотворчості полягає у логічній правильності структури закону, а також правильності утворення логічних елементів у законі і логічній правильності зв'язків елементів закону.

Приклад логічної техніко-юридичної помилки, що виражається у відсутності необхідної техніко-юридичної однаковості, можемо навести з Цивільного кодексу України, у якому застосовуються такі понять як «гроші» та «грошові кошти». Вважаємо доречним визначення і вживання єдиного терміну або його розмежування з чітким визначенням кожного з понять.

Цікавий приклад наводить І. Мудрак який зазначає, що положення ч. 1 ст. 55 Кримінального процесуального кодексу України логічно не узгоджується з іншими положеннями кримінально-процесуального закону, зокрема «потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної,

фізичної або майнової шкоди...». Автор наголошує, оскільки мова може йти як про моральну, так і про майнову шкоду, завдану одним і тим же кримінальним правопорушенням одному й тому ж потерпілому, а цивільний позов подається про відшкодування моральної та майнової шкоди, якщо така була завдана. Таким чином, доречніше в цьому разі вказати в ч. 1 ст. 55 Кримінального процесуального кодексу України «*та/або*» [12, с. 258].

Звертаємо увагу, що у п. 4 ч. 3 ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України присутня логічна помилка «...*викладати у висновку експертизи*», адже вона суперечить назві §5 Кримінального процесуального кодексу України «*Висновок експерта*» і статті 101 Кримінального процесуального кодексу України «*Висновок експерта*». Разом з тим, законодавчо не закріплено поняття «*висновок експертизи*». Крім того у ч. 1 ст. 101 Кримінального процесуального кодексу України визначено, що висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи [13]. Таким чином, вважаємо логічнішим трактування зазначеної норми «у *висновку експерта*».

Ще одне логічне протиріччя між положеннями ст. 53 Конституції України, що гарантують право кожного на освіту, та положенням ч. 2 ст. 15 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», в якому зазначено «дітям, які не отримали профілактичних щеплень згідно з календарем щеплень, відвідування дитячих закладів *не дозволяється*...» [14]. Відповідно, положення ч. 2 ст. 15 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», всупереч положень Основного закону України,

позбавляє певну категорію дітей права відвідувати навчальні заклади [15, с. 26].

Досить поширеною логічною техніко-юридичною помилкою є відсутність санкції юридичної норми. Наприклад, ст. 18 Закону України «Про правила етичної поведінки» встановлює за порушення правил етичної поведінки особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, дисциплінарну, адміністративну, *кримінальну* та матеріальну відповідальність. Водночас у Кримінальному кодексі України відсутні положення, що передбачають кримінальну відповідальність за порушення правил етичної поведінки вказаними особами [4, с. 7].

На думку І. Шевчука дублювання положень інших нормативно-правових актів є нелогічним, оскільки це призводить до надмірного збільшення обсягу закону. Автор акцентує увагу, що майже у кожному законі міститься стаття присвячена відповідальності за порушення положень цього акту, яка полягає у повторенні загальновідомих положень: особи, винні у порушенні вимог цього Закону, несуть відповідальність згідно із законом [16, с. 39]. Також можемо навести приклад зайвого дублювання нормативних положень, які присутні у трудовому законодавстві. Зокрема у Кодексі законів про працю України одні й ті самі трудові відносини дублюються цілим рядом законодавчих актів.

Слід приділити увагу проектам законів, які останнім часом мають резонанс у суспільстві та які, безумовно, не позбавлені техніко-юридичних помилок. Наприклад, положення ч. 1 ст. 7 проекту Закону «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну або політичну вагу в суспільному житті (олігархів), встановлює перелік заборон для осіб (олігархів)», які включені до Реєстру. Акцентуємо увагу на тому, що дана норма містить логічну

помилку, адже підставою застосування обмежень може бути факт визнання «олігархом», а не факт включення особи до Реєстру.

Наступним прикладом є положення деяких статей проекту Закону «Про правотворчу діяльність», які не узгоджуються між собою та мають логічні техніко-юридичні помилки. Згідно положення ч. 4 ст. 1 проекту Закону «Про правотворчу діяльність», положення цього Закону не поширюються на *правовідносини*, що регулюються Бюджетним кодексом України [17]. Необхідно зазначити, що Бюджетний кодекс України, як і інші закони, регулює не *правовідносини*, а *суспільні відносини*. Більш того, у ч. 1 ст. 10 проекту Закону «Про правотворчу діяльність» визначено, що законом є нормативно-правовий акт, що приймається Верховною Радою України, який регулює найбільш важливі *суспільні відносини* [17]. Також положення ч. 1 ст. 11 проекту Закону «Про правотворчу діяльність» містить схожу норму у якій зазначено, що кодексом є закон, який встановлює загальні засади правового регулювання та систематизує норми права у відповідній сфері *суспільних відносин* [17]. Зазначене свідчить про порушення логічної узгодженості правових норм між собою.

Продовжуючи попередню тезу щодо логічної узгодженості В. Риндюк констатує, що в законодавчих актах України не завжди коректно використовується посилання на відповідні структурні частини (пункт, стаття, глава, розділ) даного або іншого законодавчого акту, інших законодавчих актів у цілому або їх структурних частин, підзаконних нормативно-правових актів [4, с. 7]. Наслідки допущення такого роду помилок призводять до блокування дії окремих положень та виникнення правових колізій.

Автор І. Шевчук звертає увагу на формальні правотворчі помилки, які виникають у наслідок порушення логічної структурованості. Наприклад, Конституцію

України поділяють на розділи, статті, частини (які часто називають абзацами). Натомість Цивільний кодекс України поділено на книги, розділи, підрозділи, глави, параграфи, статті, частини (пронумеровані в межах статті), абзаци, пункти. Своєю чергою Податковий кодекс України складається з розділів, глав, статей, пунктів, які мають наскрізну нумерацію. Відповідно такі помилки під час структурування закону приводять до того, що посилання на одну і ту ж норму розуміються різними суб'єктами по різному та викликає ускладнення користування актом [16, с. 40].

Незважаючи на важливість використання та необхідність дотримання логічних правил юридичної техніки у правотворчій діяльності, доводиться спостерігати наявність численних логічних техніко-юридичних помилок, які частіше виявляються у: недотриманні принципів і законів формальної логіки; невиконанні вимоги щодо повноти структури юридичної норми; некоректності посилань; логічній суперечності; надлишковій лаконічності тощо. Отже, невідповідність нормативно-правових актів логічним вимогам, спричиняє порушення системних зв'язки норм права, створюючи підґрунтя нормативного дисонансу.

Процедурні техніко-юридичні помилки – порушення законодавчо визначених юридичних процедур суб'єктом правотворчої діяльності на етапі підготовки, розгляду, прийняття нормативно-правового акту та/або набрання таким актом чинності.

Як вказує В. Риндюк процедурні техніко-юридичні помилки при виробленні законодавчих актів – найбільш неоднозначні за своїми наслідками. Подекуди вони можуть не впливати на якість акту, або принаймні їх вплив на його якість є, на перший погляд, непомітним; а іноді ці помилки тягнуть за собою досить серйозні наслідки для акту, аж до припинення його чинності [4, с. 7].

Одним із поширених прикладів порушення процедур підготовки прийнятих законів до направлення на підпис Президентів України є порушення строків підписання Президентом України прийнятих та отриманих на підпис законів [18, с. 58].

Аналіз практики офіційного оприлюднення законів свідчить про системні порушення ст. 94 Конституції України в частині порушення строків підписання закону. Наведемо деякі приклади таких процедурних техніко-юридичних порушень: Закон України «Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності», який 22.07.2021 року був направлений на підпис Президенту України, а 01.10.2021 року, більш ніж через два місяці, повернуто з підписом; Закон України «Про Бюро економічної безпеки України», який 12.02.2021 року був направлений на підпис Президенту України, а повернуто 22.03.2021 року; Закон України «Про повну загальну середню освіту», який 12.02.2020 року був направлений на підпис Президенту України, а повернуто з підписом від Президента України через місяць 13.03.2020 року.

Також вважаємо за необхідне навести приклад чітко вираженої процедурної техніко-юридичні помилки, яка відбулася під час прийняття Закону України «Про Бюро економічної безпеки України». Зазначимо, що даний Закон передбачає створення нового центрального органу виконавчої влади та як наслідок, призведе до збільшення видаткової частини державного бюджету в частині коштів на створення та утримання Бюро економічної безпеки України. З огляду на це, а також відповідно до вимог ч. 3 ст. 91 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» та ст. 27 Бюджетного кодексу України, суб'єкт права законодавчої ініціативи був зобов'язаний додати до проекту Закону «Про Бюро економічної безпеки України» фінансово-економічне

обґрунтування, але у доданих до проекту вказаного Закону супровідних документах таке обґрунтування відсутнє.

Отже, наслідки процедурних техніко-юридичних помилок мають дуалістичний характер, адже з однієї сторони вони не мають прямого відношення до змісту, а з іншої можуть бути підставою для визнання акту нечинним. Крім того, процедурні помилки можуть негативно вплинути на регулювання суспільних відносин, підірвати довіру суспільства до держави, спричинити відсутність норми правового регулювання відносин на різних рівнях.

На підставі викладеного можемо констатувати, що причинами виникнення вищезазначених техніко-юридичних помилок, які призводять до порушення мовних, логічних та процедурних правил правотворчої техніки, на наше переконання, є: відсутність єдиного системного документа, що узагальнював би чинні правила та наявні прийоми і засоби, а також визначав загальні засади та порядок здійснення правотворчої діяльності в Україні; низький рівень культури правотворчості та професіоналізму у суб'єктів правотворчості; відсутність законодавчо закріпленої обов'язковості проведення наукової експертизи проектів нормативно-правових актів (призводить до неврахування рекомендацій експертів-науковців); стихійність у правотворчому процесі; відсутність юридичної відповідальності у суб'єктів правотворчості за свідоме вчинення техніко-юридичних помилок, які мають негативні наслідки. Дослідивши багатоманітність причин виникнення правотворчих помилок та численні наукові позиції, вважаємо що переважна більшість техніко-юридичних помилок виникає саме з суб'єктивних причин.

Також зазначимо, що окреслений спектр причин виникнення техніко-юридичних помилок у нормативно-правових актах України, зумовлений недотриманням

правил правотворчої техніки (суб'єктивна сторона) та недостатністю її правового регулювання (об'єктивна сторона), зобов'язує розглянути можливі способи превенції та мінімізації таких негативних явищ.

Дискусійними залишається питання щодо попередження техніко-юридичних помилок. Під способами попередження техніко-юридичних помилок слід розуміти сукупність прийомів та засобів, що сприяють запобіганню їх виникнення. Вивчаючи нормативно-правові акти України, а також праці вітчизняних вчених, можемо визначити найбільш вагомі способи попередження техніко-юридичних помилок: відкритість правотворчого процесу; нормативне закріплення основних вимог юридичної техніки [19, с. 88]; підвищення кваліфікації та професіоналізму суб'єктів правотворчості; активне залучення до правотворчого процесу науковців та практиків; обов'язковість проведення наукових експертиз проєктів нормативно-правових актів [20, с. 39]; здійснення контролю за кожним етапом правотворчого процесу; встановлення юридичної відповідальності за техніко-юридичних помилок; дотримання правил правотворчої техніки суб'єктами правотворчості [3, с. 112]. Погоджуємось з В. Риндюк, яка обґрунтовано вважає, що дієвим способом виявлення техніко-юридичних помилок є ревізія відповідного нормативно-правового матеріалу з метою виявлення техніко-юридичних помилок та їх виправлення. Відповідно, способом виправлення техніко-юридичних помилок є підготовка відповідних проєктів нормативно-правових актів про внесення змін до чинного законодавства та їх прийняття [19, с. 88].

Враховуючи вищевикладене доцільно вказати, що серед вчених-науковців позитивні сподівання покладені на перспективний Закон «Про правотворчу діяльність» (проєкт Закону №5707 від 25.06.2021) [17], який повинен визначити

загальні засади та порядок здійснення правотворчої діяльності в Україні, а також дозволить мінімізувати такі негативні явища, як техніко-юридичні помилки.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, загальний стан реалізації правотворчої техніки в Україні потребує покращення та якісних змін. Відступ від правил правотворчої техніки неминуче породжує техніко-юридичні помилки у нормативно-правових актах України, які спричиняють недоліки законодавства та його невисоку якість, а також недоліки правового регулювання суспільних відносин. Для забезпечення високого техніко-юридичного рівня нормативно-правових актів та попередження техніко-юридичних помилок нагальними є питання дотримання вимог правотворчої техніки суб'єктами правотворчості, а також створення єдиного системного документа, що узагальнював би чинні правила та наявні прийоми і засоби, а також визначав загальні засади та порядок здійснення правотворчої діяльності в Україні. Таким чином, правотворча техніка водночас є умовою та одним із найважливіших засобів запобігання техніко-юридичних помилок.

Наголошуємо на тому, що попередження та усунення будь-яких юридичних помилок – важливе завдання наукової спільноти, громадянського суспільства, держави, кожного, кому не байдужа роль сучасної юридичної науки в контексті її європейського формування і розвитку.

Література:

1. Іваненко О. В. Теоретико-правовий аналіз поняття та сутності законотворчої помилки: окремі питання / О. В. Іваненко // *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. – 2018, – № 1, ч. 2. – с. 12-15.
2. Каленіченко Л. І. Помилка як категорія правознавства / Л. І. Каленіченко // *Вісник Харківського національного університету імені*

В. Н. Каразіна. Серія «Право». – 2014. – № 17. – с. 31-33.

3. Міневич О. І. Поняття та види правових помилок: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Міневич Олена Іванівна. – Одеса, 2021. – 237 с.

4. Риндюк В. І. Техніко-юридичні помилки в нормативно-правових актах: поняття та види / В. І. Риндюк // Держава і право. Серія: Юридичні і політичні науки. – Київ: ІнЮре, 2012. – № 57. – с. 3-9.

5. Мельник А. А. Якість закону: теоретико-методологічний та техніко-юридичний аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Мельник Алла Анатоліївна. – К.: 2018. – 21 с.

6. Лебеденко В. І. Юридична техніка: поняття, призначення, методологічні засади застосування / В. І. Лебеденко // Інформація і право. – 2014. – № 2. – с. 52-56.

7. Косович В. М. Загальнотеоретичні аспекти удосконалення нормативно-правових актів України [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Косович Віталій Мирославович; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - Львів, 2015. – 38 с.

8. Пасічна І. О. Навчальний посібник з дисципліни «Законотворчість, нормотворчість та правореалізація» для студентів спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування. – Полтава: ПолтНТУ, 2019. – 113 с.

9. Конституція України від 28.06.1996 року №254к/96-ВР (зі змінами і допов.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 року № 8073¹-Х (зі змінами і допов.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

11. Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 року № 393/96-ВР (зі змінами і допов.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-ВР>

12. Мудрак І. В. Щодо лексико-граматичного та спеціально-юридичного тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію в кримінальному провадженні / І. В. Мудрак // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – 2019. – № 3. – с. 255-261.

13. Кримінальний процесуальний кодекс України від 18.04.2010 року №4651-VI (зі змінами

і допов.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

14. Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06.04.2000 року №1645-III (зі змінами і допов.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14>

15. Риндюк В. І. Правотворчі помилки: поняття, види, способи їх попередження, виявлення та виправлення / В. І. Риндюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 8. – с. 21-27.

16. Шевчук І. І. Основні види правотворчих помилок у законодавстві України: деякі теоретичні аспекти / І.І. Шевчук // Вісник Львівського університету. Серія: Юридична. – 2014. – № 59. – с. 35-42.

17. Проект Закону «Про правотворчу діяльність» від 25.06.2021 року №5707 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355

18. Наставний Б. Е. Теоретико-правові та практичні аспекти процедурних помилок у використанні законодавчої техніки. / Б. Е. Наставний // Прикарпатський юридичний вісник. – 2018. – № 4(25), т. 1. – с. 26-29.

19. Риндюк В. І. Правотворчі помилки та способи їх попередження, виявлення, виправлення / В. І. Риндюк // Журнал наукових публікацій аспірантів та докторантів. - 2013. - № 7. - С. 84-88.

20. Косович В. М. Технологічно-юридичні недоліки нормативно-правових актів України / В. М. Косович // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право. – 2014. – № 1137(18). – с. 38-42.

References:

1. Ivanenko O.V. Theoretical and legal analysis of the concept and essence of legislative error: some questions / O.V. Ivanenko // Jurnalul juridic national: teorie și practică. - 2018, - № 1, Part 2. - p. 12-15.

2. Kalenichenko L.I. Error as a category of jurisprudence / L.I. Kalenichenko // Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin. "Law" series. - 2014. - № 17. - с. 31-33.

3. Minevych O.I. The concept and types of legal errors: general theoretical research: dis ... Candidate of Law: 12.00.01 / Minevych Olena Ivanivna. - Odessa, 2021. - 237 p.

4. Ryndyuk V.I. Technical and legal errors in legal acts: concepts and types / VI Ryndyuk // State and Law. Series: Legal and political sciences. - Kyiv: InYure, 2012. - № 57. - p. 3-9.

5. Melnyk A.A. Quality of law: theoretical and methodological and technical and legal aspects: author's ref. dis. ... Cand. jurid. Sciences: 12.00.01 - theory and history of the state and law; history of political and legal doctrines / Melnyk Alla Anatoliyivna. - K.: 2018. - 21 с.

6. Lebedenko V.I. Legal technique: concept, purpose, methodological principles of application / V.I. Lebedenko // Information and Law. - 2014. - № 2. - с. 52-56.

7. Kosovych V.M. General theoretical aspects of improving the legal acts of Ukraine [Text]: author. dis. ... Dr. Jurid. Sciences: 12.00.01 / Kosovych Vitaliy Myroslavovych; Lviv. nat. Univ. Ivan Franko. - Lviv, 2015. - 38 p.

8. Pasichna I.O. Textbook on the subject "Law-making, rulemaking and law enforcement" for students majoring in 281 Public Administration. - Poltava: PolNTU, 2019. - 113 p.

9. Constitution of Ukraine of 28.06.1996 №254k / 96-VR (as amended and supplemented.) [Electronic resource]. - Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

10. Code of Ukraine on Administrative Offenses of 07.12.1984 № 8073¹-X (as amended and supplemented.) [Electronic resource]. - Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

11. Law of Ukraine "On Citizens' Appeals" of October 2, 1996 № 393/96-BP (as amended and supplemented) [Electronic resource]. - Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-BP>

12. Mudrak I.V. Regarding lexical-grammatical and special-legal interpretation of certain criminal-procedural norms that regulate the right of the victim to procedural communication in criminal proceedings / I.V. Mudrak // Bulletin of NTUU "KPI". Politology. Sociology. Right. - 2019. - № 3. - p. 255-261.

13. Criminal Procedure Code of Ukraine dated 18.04.2010 №4651-VI (as amended and supplemented) [Electronic resource]. - Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

14. Law of Ukraine "On protection of the population from infectious diseases" from 06.04.2000 №1645-III (with changes and additions.) [Electronic resource]. - Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14>

15. Ryndyuk V.I. Law-making errors: concepts, types, methods of their prevention, detection and correction / V.I. Ryndyuk // Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine. - 2012. - № 8. - p. 21-27.

16. Shevchuk I.I. Basic types of law-making errors in the legislation of Ukraine: some theoretical aspects / I.I. Shevchuk // Bulletin of the University of Lviv. Series: Legal. - 2014. - № 59. - p. 35-42.

17. Draft Law "On Legislative Activity" dated 25.06.2021 №5707 [Electronic resource]. - Access

mode: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355

18. Nastavny B.E. Theoretical, legal and practical aspects of procedural errors in the use of legislative techniques. / B.E. Nastavny // Prykarpattya Legal Bulletin. - 2018. - № 4 (25), vol. 1. - p. 26-29.

19. Ryndyuk V.I. Law-making errors and methods of their prevention, detection, correction / V.I. Ryndyuk // Journal of scientific publications of graduate and doctoral students. - 2013. - № 7. - P. 84-88.

20. Kosovych V.M. Technological and legal shortcomings of legal acts of Ukraine / V.M. Kosovych // Visnyk of Kharkiv National University named after V.N. Karazin. Series: Right. - 2014. - № 1137 (18). - with. 38-42.

Kotova L.V., Petrushkov S.S. Technical and legal errors in the normative legal acts of Ukraine. - Article.

Theoretical and legal analysis of technical and legal errors in the normative legal acts of Ukraine is carried out in the article. Legal nature of technical and legal error is analyzed, that is determined by non-compliance with the requirements of law making techniques It is emphasized that technical and legal errors in lawmaking can negatively affect not only the quality of legal act, but also the legal regulation of public relations.

The concept of technical and legal errors is formulated, as well as their types are defined. Taking into account the examples of technical and legal errors in the article, the causes of such errors are established. The main means of error prevention are singled out, taking into account the doctrinal provisions of scientists on prevention of technical and legal errors in the regulations of Ukraine.

Emphasis is laid on the fact that prevention and elimination of any legal errors is a prerequisite for perfection of regulations and one of the main tasks of both lawmakers and scientific community, civil society and the state as a whole.

Key words: *quality of legislation, law-making error, technical and legal error, normative legal act, types of technical and legal errors, law-making activity, law-making, causes of errors, ways of error prevention, law-making technique.*

Котова Л.В., Петрушков С.С. Технико-юридические ошибки в нормативно-правовых актах Украины. – Статья.

В данной статье проведен теоретико-правовой анализ технико-юридических ошибок в нормативно-правовых актах Украины. Проанализирована юридическая природа технико-

юридической ошибки, обусловленная несоблюдением требований правотворческой техники. Отмечается, что технико-юридические ошибки в правотворчестве могут негативно влиять не только на качество нормативно-правового акта, но и на правовое регулирование общественных отношений.

Сформулировано понятие технико-юридических ошибок, а также определены их виды. Учитывая приведенные в статье примеры технико-юридических ошибок, установлены причины возникновения таких ошибок. Выделены основные средства предотвращения ошибок с учетом доктринальных положений ученых по предупреждению технико-юридических ошибок в нормативно-правовых актах Украины.

Акцентируется внимание на том, что предупреждение и устранение любых юридических ошибок является предпосылкой совершенства нормативно правовых актов и одной из основных задач как субъектов правотворчества, так и научного сообщества, гражданского общества и государства в целом.

Ключевые слова: качество законодательства, правотворческая ошибка, технико-юридическая ошибка, нормативно-правовой акт, виды технико-юридических ошибок, правотворческая деятельность, правотворчество, причины возникновения ошибок, способы предупреждения ошибок, правотворческая техника.

Авторська довідка:

Котова Любов Вячеславна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. <https://orcid.org/0000-0002-2437-3624>;

Петрушков Сергій Сергійович – магістрант кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля <https://orcid.org/0000-0003-0161-0567>.

Стаття надійшла до редакції: 13 листопада 2021 р.

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-42-2-109-119>

ЩОДО ПИТАННЯ СТВОРЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ТА ЗАХИСНИХ МЕХАНІЗМІВ ПРОТИДІЇ МОБІНГУ

Кудрявцев І.В.

ON ESTABLISHING ENFORCEMENT AND PROTECTION MECHANISMS AGAINST MOBBING

Kudriavtsev I.V.

У статті здійснено аналіз наукових думок у міждисциплінарному контексті у царині визначення мобінгу як негативного явища. На підставі дослідження чинного законодавства України встановлено відсутність закріплення поняття «мобінг», водночас акцентовано увагу на позитивних змінах у регулюванні питання. Так, автор акцентує увагу на важливих національних та міжнародних актах у цій царині, у тому числі, на Директиві Європейського Союзу від 27.10.2000 №2000/78/ЄС, яка встановлює рівність поводження у сфері праці та зайнятості, на Конвенції МОП № 190 про викорінення насильства та домагань у сфері праці та супровідної Рекомендації МОП № 206, які набули чинності 25 червня 2021 року. Дослідник також вказує на своєчасність та нагальність певних законодавчих ініціатив, які відзначають розуміння законодавця важливості питання щодо запобігання та протидії мобінгу, створення дієвих механізмів його протидії.

Ключові слова: мобінг, види мобінгу, систематичні цькування, психологічний тиск, вертикальний мобінг, горизонтальний мобінг, МОП, заходи щодо протидії мобінгу.

Постановка проблеми. Наразі Україна й увесь світ переживає особливий період, що характеризується посиленням впливом пандемії COVID-19 на економічні, соціальні, трудові та інші відносини. Це певною мірою збільшило напруженість у суспільстві та виявилось у соціально деструктивних явищах, у тому числі насильстві, що активно впливає на людські відносини та соціальні практики, й не тільки у площині сімейних відносин, а й у межах відносин трудових, де суб'єктами виступають працівник та роботодавець. Зазначимо, що сучасні загрози та виклики не тільки вплинули на соціально-трудові відносини, посилили їх трансформацію, гнучкість та динамізм, що є

позитивними змінами на ринку праці, а й змінили форми та види негативного соціального, психологічного й навіть фізичного впливу, порушень, у тому числі насильства. Відповідно, це вимагає швидкої та адекватної реакції держави у вигляді правового регулювання відносин та створення відповідних забезпечувальних та захисних механізмів для громадян, зокрема й у соціально-трудовій сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідно зазначити, що дослідження питань мобінгу у правовій науці відносно новий напрям,. Водночас ця проблема є предметом дослідження фахівців медицини та психіатрії, соціальної психології,

соціології та менеджменту, є широко відомою та висвітлюється в засобах масової інформації. Деякі науковці, зокрема, Ю.М. Гришина, Ю.Ю. Івчук, І.Я. Кисильов, Т.А. Коляда, Г.А. Капліна, Л.В. Котова, І.В. Лагутіна, Н. Ларченко, І.І. Шамшина, А.В. Шамшиєва, Ю.І. Юричка, О.М. Ярошенко звертались до окремих питань регулювання відносин та захисту від мобінгу та інших правових аспектів цієї проблеми. Аналіз наукових публікацій свідчить, що ступінь вивчення проблеми вітчизняними авторами не можна вважати достатнім і вона потребує подальших досліджень у частині визначення шляхів захисту від мобінгу, висвітлення питань правового регулювання та встановлення відповідальності за мобінг, як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Метою статті є формування теоретичних висновків, практичних пропозицій щодо необхідності законодавчого закріплення права працівника на захист від мобінгу, вироблення механізмів ефективної реалізації працівниками права на підставі аналізу прогресивних думок у міждисциплінарному контексті, висновків вчених-правників та чинного законодавства України у цій царині. Відповідно до поставленої мети необхідно дослідити поняття «мобінг», виявити причини та способи та/або види здійснення мобінгу, дослідити європейський досвід запобігання такій формі насильства та перспективи національного регулювання у цій площині.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Вперше поняття «мобінг» у сучасному його розумінні було використано у 1978р. психіатром Х. Лейманом [1]. Раніше, у 1958 р. К. Лоренцом цей термін використовувався лише відносно агресивної поведінки окремих тварин щодо інших. Саме явище мобінгу у трудових відносинах було докладно описане Г. Леманном і А. Густафссоном в

опублікованому в 1984 р. у «The National of Occupational Safety and Health» звіті щодо результатів дослідження, проведеного впродовж 1982-1983 рр. у Швеції. Г. Леманн наголошував, що застосовує поняття «мобінг» для визначення різновиду психологічних міжособистісних відносин, що складаються на робочому місці між працівником і роботодавцем щодо реалізації завдань (службових обов'язків) та проявляються в недоброзичливому (ворожому) ставленні до працівника його колег або керівників [2].

Х. Лейман оприлюднив результати свого монографічного дослідження «Мобінг, переслідування на роботі», де визначив поняття «мобінг» як психологічний тиск на робочому місці, що проявляється у цькуваннях, підсиджуванні, чварах, плітках, хамстві, інтригах, емоціональному насильстві, а також сексуальному домаганні [3].

Мобінг передбачає постійну негативну увагу або критику, ізоляцію особи від суспільних контактів, поширення неправдивої інформації» [4, С. 112-114.]. Т.А. Коляда вказує, «що згідно з термінологією Міжнародної організації праці, мобінг – це тривалий психологічний тиск на працівника з боку інших суб'єктів трудових відносин (роботодавця, трудового колективу або його частини, окремих працівників), що супроводжується перманентними негативними висловами, критикою на його адресу, штучною соціальною ізоляцією у межах організації, а також розповсюдженням свідомо неправдивої інформації [5, с.144]. Деякі вчені визначають мобінг як «психологічний тиск на працівника з боку інших суб'єктів трудових відносин (роботодавця або окремих працівників)» [6].

За статистикою, у країнах Західної Європи мобінгу зазнають майже 20% працівників [7]. Інші дослідження показують, що рівень мобінгу на робочому місці

становить майже 50% у США, 4% в Італії та 5-10% в Європі. В Австралії за останні три роки повідомлення про знуцання на робочому місці зросли на 70 % [8].

Міжнародна організація праці (МОП) під психічним терором на робочому місці розуміє «образливе, мстиве, жорстоке, злостиве або принизливе поведження з окремою особою або групою працівників, що охоплює колективний пресинг (ganging up) або мобінг проти обраного працівника, який стає об'єктом психічного тиску. Мобінг передбачає постійну негативну увагу або критику, ізоляцію особи від суспільних контактів, поширення неправдивої інформації» [4].

Якщо звернутися до етимології, термін «мобінг» похідний від англійського слова «mob» («натовп») і латинського виразу, що можна перекласти як «натовп, що бунтує».

Термін «мобінг» є загальним терміном, що описує кілька варіантів психологічної агресії на робочому місці. Х. Лейман визначив майже півсотні варіацій поведінки, типових для мобінгу: приховування необхідної інформації, соціальна ізоляція, наклеп, безперервна критика, поширення необґрунтованих чуток, висміювання, крики та лайка, телефонний терор, усні і письмові погрози, посягання на якість професійної і життєвої ситуації (не доручають відповідальних завдань, доручають беззмстовні завдання або такі, які виходять за межі можливостей суб'єкта, доручають постійно нові або принизливі завдання, доручають завдання які виходять за межі кваліфікаційних можливостей суб'єкта), посягання на здоров'я (примушують до виконання шкідливої для здоров'я роботи, погрожують застосуванням фізичного насилля) і т.д. [9].

Мобінг є систематичним цькуванням, психологічним терором, формою зниження авторитету, психологічного тиску шляхом застосування цькування співробітника у

колективі, як правило, з метою його звільнення. Іноді мобінг також визначають, використовуючи поняття «конфлікт», з акцентом на тривалість його протікання.

За даними американської дослідницької компанії The Workplace Bullying & Trauma Institute (WBTI), наслідком мобінгу може бути стрес (він з'являється в 76%), параноя (60%), головний біль (55%), почуття відстороненості (41%), сумніви, сором і почуття провини (38%). Крім того, цькування на роботі призводить до нічних кошмарів (у 49% людей), безсоння (71%) і неухважності (71%). До того ж в 28% випадків пресинг на робочому місці провокує зловживання алкоголем, сигаретами та медикаментами. І, за оцінками німецьких психіатрів, найбільш трагічним наслідком мобінгу є майже 10% самогубств в країні [10].

Зазначимо, що у науковій літературі поняття «мобінг» та «булінг» часто використовують як синоніми. У західній літературі класичним вважається визначення мобінгу, запропоноване С. Ейнерсеном, - «приниження, образи, соціальна ізоляція кого-небудь або негативний вплив на здійснення будь-ким робочих завдань» [11, с. 15]. Термін булінг/мобінг застосовують відносно діяльності або процесів, що виявляються регулярно (щотижня) протягом певного періоду (приблизно шість місяців).

Найчастіше мобінг має на меті формування заниженої оцінки власних професійних навичок у працівника, у результаті існує можливість втрати здатності ефективного виконання своїх професійних функцій, або підпорядкування іншим його волі (пристосування до ситуації), або поява психосоматичних чи психічних захворювань [12, с. 72].

Як зазначає І.В. Лагутіна, у системі соціально-трудових відносин мобінг має вертикальну або горизонтальну спрямованість [13, с. 134]. На її думку, горизонтальний мобінг є моральним

переслідуванням на рівні одного структурного підрозділу або однієї професійної групи. Працівники структурного підрозділу тут виступають суб'єктами конфліктної взаємодії. Моральне переслідування розвиватиметься за схемою «працівник – працівник» або «група працівників – працівник». Вертикальний же мобінг є моральним переслідуванням за вертикаллю управління персоналом. Агресію або невдоволення чи тиск або домагання, як правило, тривалий час проявляє саме роботодавець або безпосередній керівник [13, с. 134].

Наразі можна говорити про такі види мобінгу:

– вертикальний мобінг – вид психологічної агресії, що здійснюється у площині «керівник – трудовий колектив», може виявлятися у двох видах: колективному тискові на керівника з боку підлеглих або ж тискові керівника на весь колектив або окремого його члена (босінг);

– босінг (від англійського boss) – вид психологічної агресії, що полягає у зловживанні керівника владою, постійній, часто несправедливій критиці співробітників зі вказівкою на їх службу невідповідність;

– горизонтальний мобінг – це вид психологічної агресії, що полягає у колективному тискові на одного з колег, ігнорування та цькування його;

– булінг (від англійського bully – задирака, забіяка, хуліган) – вид психологічної агресії, що полягає у приниженні одного члена робочого колективу іншим;

– «сендвіч-мобінг» – вид психологічної агресії, що полягає у тискові на одного з працівників як із боку колег, так із боку керівника.

Мобінг може бути свідомий (навмисний) і неусвідомлений (стихийний).

Свідомий – це цілеспрямовані дії, що мають конкретну, чітко сформульовану мету:

створити людині такі умови, щоб вона звільнилась з займаної посади. Неусвідомлений – нецілеспрямовані дії, за яких людина не усвідомлює того, що займається цькуванням і які є наслідком нетолерантного ставлення, постійного роздратування, що накопичується відносно когось із колег [14].

Мобінг може бути латентним і відкритим; індивідуальним і груповим; хронічним. Відкритий мобінг є крайнім ступенем, що виявляється у відкритих висміюваннях, знущаннях, образах, та інших діях, що принижують гідність людини. У випадку латентного мобінгу психологічний тиск відбувається у формі прихованої дії за принципом доведення людини до звільнення за власним бажанням через відсутність можливості пережити ізоляцію з боку колективу, відчуття інформаційного вакууму навкруги себе. Метою латентного мобінгу є створення атмосфери перебування на робочому місці нестерпною. Для більшості таке ставлення з боку колективу стає тяжким випробуванням, у зв'язку з чим людина, не витримуючи пресингу, пише заяву на звільнення [14].

Що стосується трудового законодавства деяких європейських держав (Польща, Франція, Швеція та ін.), відзначимо, що в деяких, поняття «мобінг» знайшло своє закріплення в нормативних актах, в деяких - розглядається як прояв дискримінації або як прояв психологічного насилля. В ряді європейських країнах до проблеми мобінгу відносяться як до проблеми забезпечення охорони праці [15, с.116].

Наразі, зважаючи на швидкий та тривалий перехід відносин, у тому числі й трудових, у дистанційну площину, спостерігаємо тенденції до активізації так званого дистанційного мобінгу або кібермобінгу - утиску, психологічного впливу й агресії через соціальні мережі, засоби електронної комунікації. Такий вид мобінгу

також може бути як відкритим, так й мати латентні прояви, що ще раз вказує на небезпечність цього явища.

Крім того, слід вказати й на гендерний аспект цього питання. За результатами опитування workplacebullying.com щодо тих, хто вчиняє насильство, та тих, хто потерпає від нього на робочому місці, 70% осіб, які провокують насильство – чоловіки, а понад 60% потерпілих від мобінгу припадає на жіночу стать [8].

Водночас ще одним важливим аспектом є психосоматичні й психологічні зміни особистісних характеристик людини, яка стала учасником мобінгу. Цікавою є точка зору С.О. Гаркавця на проблему ригідної особистості, якщо її застосувати до поведінки особи, яка вчиняє насильство [16].

Ригідність (твердість, неподатливість) має пряме відношення до психопатичної поведінки і характеризується такими особливостями, як егоцентризм, злісність, мстивість і агресивність... Такий тип поведінки пов'язаний з відсутністю співчуття та уваги до інших людей, їх проблем, потреб та прагнення задовольнити свої власні потреби та бажання, не зважаючи на потреби інших.

Ця риса, яка ще називається кісткою мислення, також може мати біологічне походження (Г. Айзенк). Ригідні особистості важко піддаються конструктивним трансформаціям. Ступінь, у якій поведінка людини піддається змінам за допомогою того чи іншого виду соціального впливу, головним чином визначається ступенем ригідності мислення людини. Тобто чим ригідніший індивід, тим важче вплинути на нього.

Саме ригідні особистості важко піддаються конструктивним трансформаціям. Як зазначають практики, проблема ригідної особистості полягає ще й у тому, що вона має професійний вимір. Професії з вираженою стереотипизацією відносин, з низьким рівнем креативної активності, зниженою амплітудою

автономності та ініціативи – середовище для формування ригідної акцентуації характеру... Про це необхідно пам'ятати представникам правоохоронних органів, державним службовцям, військовим та вчителям. На нашу думку, цей аспект можна застосувати й при аналізі причин появи мобінгу.

У свою чергу соціологи виокремлюють політичні, соціально-економічні та соціокультурні фактори, які впливають на поширеність і динаміку розвитку такого феномену; менеджери ж намагаються виявляти у його динаміці саме організаційні аспекти; правознавці займаються розробкою юридичних підстав боротьби із негативними наслідками мобінгу на робочому місці [17].

Аналіз наукової думки та чинного законодавства дозволяє дійти певних висновків. Так, на сьогодні національне законодавство не має визначення «мобінгу» на законодавчому рівні, водночас є позитивні зрушення у нормативному регулюванні цього явища.

Про запровадження заходів щодо протидії мобінгу йдеться в Директиві Європейського Союзу № 89/391/ЄС від 12 червня 1989 року [18]. Саме ця Директива № 89/391/ЄС від 12 червня 1989 року та № 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року «Про загальну систему рівного поводження в сфері зайнятості й професійної діяльності» прямо встановлює необхідність забезпечення захисту здоров'я працівника на робочому місці, рівність поводження у сфері праці та зайнятості, визначаючи поведінку з метою припинення гідності людини або образливої обстановки як переслідування працівника, що прирівнюється до дискримінації трудових прав. Варто наголосити на необхідності імплементації цих норм до національного законодавства відповідно до ст. 424 Угоди про асоціацію між Україною. «Україна забезпечує поступове наближення до права, стандартів та практики ЄС у сфері зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей,

як зазначено у Додатку XL до цієї Угоди» [19, ст.424].

Слід виокремити, Директиву Європейського Союзу від 27.10.2000 №2000/78/ЄС, яка встановлює рівність поводження у сфері праці та зайнятості, визначаючи поведінку з метою створення ворожої, принижуючої гідність людини або образливої обстановки як переслідування працівника, що прирівнюється до дискримінації трудових прав [20]. Саме на цю Директиву посилаються й автори проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо протидії мобінгу» (від 02.11.2020 № 4306) у пояснювальній записці [21].

Також слід вказати на зміст частини 2 статті 26 Європейської соціальної хартії (переглянутої) (далі -ЄСХ(п)), яка передбачає право на гідне ставлення на роботі, зокрема, з метою забезпечення ефективного здійснення права всіх працівників на захист їх честі та гідності на роботі. Після ратифікації ЄСХ(п) у 2006р. Україна взяла на себе зобов'язання сприяти запобіганню систематичним непорядним або явно негативним та образливим діям щодо окремих працівників на робочому місці або у зв'язку з виконанням роботи і вживати всіх відповідних заходів для захисту працівників від такої поведінки роботодавців [22].

Якщо звернутися до ст. 5 Закону «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 № 5207-VI, то мобінг можна вважати утиском, тобто однією з форм дискримінації. На типові ознаки цього явища вказано у п.8 ст.1 вказаного Закону: систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдник, потерпілий (жертва мобінгу), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або

спричинення соціальної ізоляції потерпілого, примушування до зміни місця роботи [23].

Важливими актами у цій царині є Конвенція МОП № 190 про викорінення насильства та домагань у сфері праці (далі- Конвенція МОП № 190) [24]та супровідна Рекомендація МОП № 206 [25], які набули чинності 25 червня 2021 року. Важливо вказати, що Конвенція МОП № 190 та Рекомендація МОП № 206 є першими міжнародними трудовими нормами, які забезпечують загальну основу для запобігання та викорінення насильства та домагань у сфері праці, включаючи гендерно-обумовлені насильство та домагання. Норма статті 4 Конвенція МОП № 190 містить конкретне визнання права кожного на вільну від насильства та домагань сферу праці, та визначає обов'язок поважати та сприяти реалізації цього права.

Відповідно до статті 9 Конвенції МОП № 190 кожна держава повинна прийняти закони та нормативні акти, що вимагають від роботодавців вжиття відповідних заходів для запобігання насильству та домаганням у сфері праці, включаючи гендерне насильство та домагання, і зокрема: прийняти та впровадити політику на робочому місці щодо насильства та домагань; враховувати насильство та домагання та пов'язані з ними психосоціальні ризики при управлінні охороною праці.

У Рекомендації МОП № 206 визнано також важливість отримання та моніторинг даних щодо випадків мобінгу. Відповідно до п. 22 Рекомендації держави-члени МОП повинні докладати зусиль для збору і публікації статистичних даних із розбивкою за статтю, формою насильства і домагань та сектором економічної діяльності, а також за характеристиками груп, які перебувають у вразливому становищі. Це необхідно для обґрунтування і моніторингу політичних заходів реагування, спрямованих на запобігання насильству і домагань у сфері праці та на викорінення цих явищ. Однак

варто зауважити, що наразі Україна поки не ратифікувала такі міжнародні договори.

Незважаючи на новачність та захисну мету зазначеної Конвенції у сфері трудових відносин, ратифікація її державами триває не досить швидко, оскільки певні держави не готові взяти на себе зобов'язання, які покладаються Конвенцією на державу з метою захисту працюючих, водночас наголошуючи на власних засобах та механізмах захисту.

Водночас можна вказати на наявність декількох законодавчих спроб врегулювання та вироблення елементів механізму протидії мобінгу в Україні. Насамперед відзначимо проекти законів, спрямовані на протидію мобінгу зокрема, проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії мобінгу» №10118 (ініціатори О.В. Білозір, О.В. Співаковський, О.В. Ледовських, Р.М. Мацола та ін.) [26] та проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо протидії мобінгу» № 4306 (ініціатори законопроекту: Ю.М. Гришина, С.Д. Гривко, Г.М. Третьякова та ін.) [21].

Законопроектом № 10118 пропонується визначити мобінг як «діяння учасників трудових відносин, які полягають у психологічному, фізичному, економічному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно працівника підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами або такою особою стосовно інших учасників трудових відносин з метою приниження їх людської гідності за певними ознаками, створення стосовно них напруженої, ворожої, образливої атмосфери та примушування учасника трудових відносин до зміни місця роботи» [26].

Проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо протидії мобінгу» № 4306 пропонує доповнити Кодекс новою статтею 173-5 такого змісту: «мобінг (цькування), тобто діяння учасників трудових відносин, які полягають у психологічному, економічному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно працівника підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, а також стосовно осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами або особами, які працюють за трудовим договором з фізичними особами стосовно інших учасників трудових відносин з метою приниження їх людської гідності за певними ознаками, створення стосовно них напруженої, ворожої, образливої атмосфери та/або примушування учасника трудових відносин до зміни місця роботи...» [21].

Вважаємо, що така законодавча ініціатива є своєчасною та нагальною, вказує на розуміння законодавцем важливості питання щодо запобігання та протидії мобінгу, створення дієвих механізмів його протидії.

Висновки. Підводячи підсумки, вважаємо, що мобінг є однією з форм дискримінації прав людини, зокрема, у трудовій сфері, яка виявляється через психологічне, економічне та інше насильство з метою приниження людської гідності підлеглих та найманих працівників з боку керівництва за певними ознаками (роботодавець-працівник), або моральне переслідування на рівні одного структурного підрозділу або однієї професійної групи (працівник-працівник) шляхом створення напруженої, ворожої, образливої атмосфери, яка позначаються на психічному стані людини й її здоров'ї та примушує учасника

трудовах відносин, у тому числі, зміни місця роботи шляхом звільнення.

На нашу думку, вирішення цієї комплексної проблеми можливо тільки шляхом об'єднання зусиль фахівців усіх сфер, правників, правоохоронців, психологів, соціологів, представників громадянського суспільства, громад. Водночас вирішення проблеми мобінгу полягає не лише у площині трудового права, але й адміністративного та кримінального шляхом встановлення системи відповідних норм – від дисциплінарної, адміністративної до кримінальної відповідальності.

У сфері трудового права важливу роль у запобіганні мобінгу належить роботодавцю та власне працівникам. Дотримання правил етичної поведінки на робочих місцях, створення атмосфери турботи про співпрацівників, особливо в умовах сьогодення, прискорення пандемії та тенденцій до цифрової трансформації, переведення частини роботи у дистанційну площину, сприятиме запобіганню появі та проявам мобінгу. Водночас з метою запобігання горизонтального мобінгу, на нашу думку, слід розширити сферу застосування дисциплінарної відповідальності та передбачити її застосування за дії працівника, що є проявом мобінгу стосовно співпрацівників.

Література:

1. Leymann H. Mobbing and Psychological Terror at Workplaces / H. Leymann // *Violence and Victims*, Vol. 5, № 2, 1990. P. 120.
2. Пояснювальна записка до Проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії мобінгу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65602
3. Leymann H. The Mobbing Encyclopaedia / H. Leymann [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.leymann.se/English/frame.html
4. Шамшиева А.В., Юричка Ю.И. Моббинг как форма проявления межличностного конфликта в организации / А.В. Шамшиева, Ю.И. Юричка // Психолого-педагогические проблемы личности и общества: м-лы межд. научно-практ. конф. (20.02.2014 года). Днепропетровск, 2014, С. 112-114
5. Коляда Т.А. Окремі аспекти правового запобігання мобінгу (булінгу) персоналу: до постановки проблеми / Т.А. Коляда // Тези доповідей і наукових повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 22- 23 квітня, 2009 р. / За ред. В.В. Жернакова. – Харків: Національна юридична академія ім. Я. Мудрого, 2009. – С.144-146.
6. Котова Л.В. Проблеми правового статусу працівника як суб'єкта трудового права в умовах ринкових відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Луганськ, 2009. – 24 с.
7. Мобінг як несприятливий соціальний фактор [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cpo.stu.cn.ua/Oksana/posibnik/530.html>
8. Правове регулювання мобінгу: національний та міжнародний досвід (частина 1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jurfem.com.ua/pravove-reguluvannya-mobingu-ch-1/>
9. Корабльова О.О. Характеристика стану дослідженості мобінгу як соціально-педагогічної проблеми /О.О. Корабльова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 16.
10. Бунтовская Л.Л. Использование методов психодиагностики для профилактики конфликтов в трудовом коллективе [Текст] / Л. Л. Бунтовская // Вісник Донецького національного університету. Серія Економіка і право. – 2012. – вип. 2.
11. Einarsen S., Hoel H., Zapf D., Cooper C. (ed.) *Bullying and Emotional Abuse in the Workplace. International perspectives in research and practice.* London: Taylor & Francis e-Library, 2004.
12. Kuć M. *Wiktymologia.* Warszawa: Wydawnictwo С. Н. Beck, 2000. – 175 p.
13. Лагутіна І.В. Моббінг на робочому місці: правовий аспект. / І.В. Лагутіна // Актуальні проблеми держави і права. 2011. - Вип. 57.- С. 133-138.
14. Мобінг як несприятливий соціальний фактор [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cpo.stu.cn.ua/Oksana/posibnik/530.html>.
15. Киселёв И.Я. Сравнительное трудовое право стран развитой рыночной экономики / И.Я. Кисилев. – М.: Изд-во Академии труда и социальных отношений, 1995. – 210с.
16. Гаркавец С.О. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=3018444725060988&id=100006864704911

17. Батаева Е.В. Моббинг на рабочем месте (междисциплинарные аспекты изучения) / Е.В. Батаева // Социологический журнал. 2016. Том 22. № 3. С. 49-66.

18. Директива Європейського Союзу № 89/391/ЄС від 12 червня 1989 року про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23#Text

19. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

20. Директива Європейського Союзу від 27.10.2000 №2000/78/ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://online.budstandart.com.ua/catalog/doc-page.html?id_doc=67418

21. Проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо протидії мобінгу» (від 02.11.2020 № 4306). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70300

22. Європейська соціальна Хартія (переглянута) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text

23. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 № 5207-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>

24. Конвенція МОП № 190 про викорінення насильства та домагань у сфері праці, червень 2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_750459.pdf

25. Рекомендація МОП № 206, червень 2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_750459.pdf

26. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії мобінгу» (від 01.03.2019 № 10118) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65602

References:

1. Leymann H. Mobbing and Psychological Terror at Workplaces / H. Leymann // Violence and Victims, Vol. 5, № 2, 1990. P. 120.

2. Poiasniuvalna zapyska do Proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiaknykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii mobinhu» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65602

3. Leymann H. The Mobbing Encyclopaedia / H. Leymann [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: www.leymann.se/English/frame.html

4. Shamshyeva A.V., Yurychka Yu.Y. Mobbyngh kak forma proiavlennia mezhlychnostnoho konfliktu v orhanyzatsyy / A.V. Shamshyeva, Yu.Y. Yurychka // Psykholoho-pedahohycheskye problemy lychnosti y obshchestva: m-ly mezhhd. nauchno-prakt. konf. (20.02.2014 hoda). Dnepropetrovsk, 2014, S. 112-114

5. Koliada T.A. Okremi aspekty pravovoho zapobihannia mobbinhu (bullinhu) personalu: do postanovky problemy / T.A. Koliada // Tezy dopovidei inaukovykh povidomlen uchasnykiv Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii, m. Kharkiv, 22- 23 kvitnia, 2009 r. / Za red. V.V. Zhernakova. – Kharkiv: Natsionalna yurydychna akademiia im. Ya. Mudroho, 2009. – S.144-146.

6. Kotova L.V. Problemy pravovoho statusu pratsivnyka yak subiekta trudovoho prava v umovakh rynkovykh vidnosyn: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Luhansk, 2009. – 24 s.

7. Mobinh yak nespryiatlyvyi sotsialnyi faktor [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://cpo.stu.cn.ua/Oksana/posibnik/530.html>

8. Pravove rehuliuвання mobinhu: natsionalnyi ta mizhnarodnyi dosvid (chastyna 1) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://jurfem.com.ua/pravove-reguluvannya-mobingu-ch-1/>

9. Korablova O.O. Kharakterystyka stanu doslidzhenosti mobinhu yak sotsialno-pedahohichnoi problemy /O.O. Korablova // Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi : zb. nauk. prats. – 2012. – Vyp. 16.

10. Buntovskaia L.L. Yspolzovanye metodov psykodyahnostyky dlia profylaktyky konfliktov v trudovom kollektive [Tekst] / L. L. Buntovskaia // Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Ekonomika i pravo. – 2012. – vyp. 2.

11. Einarsen S., Hoel H., Zapf D., Cooper C. (ed.) Bullying and Emotional Abuse in the Workplace. International perspectives in research and practice. London: Taylor & Francis e-Library, 2004.

12. Kuć M. Wiktymologia. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2000. – 175 p.

13. Lahutina I.V. Mobbinh na robochomu mistsi: pravovyi aspekt. / I.V. Lahutina // Aktualni problemy derzhavy i prava. 2011. - Vyp. 57.- S. 133-138.

14. Mobinh yak nespriyatlyvyi sotsialnyi faktor [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://cpo.stu.cn.ua/Oksana/posibnik/530.html>.

15. Kysel'ev Y.Ia. Sravnytelnoe trudovoe pravo stran razvytoi gыmochnoi ekonomyky / Y.Ia. Kysylev. – M.: Yzd-vo Akademyyu pratsi y sotsyalnykh vidnosyn, 1995. – 210s.

16. Harkavets S.O. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=3018444725060988&id=100006864704911

17. Bataeva E.V. Mobbynh na rabochem meste (mezhdystsyplynarnye aspekty yzucheniya)/ E.V. Bataeva // Sotsyolohycheskyi zhurnal. 2016. Tom 22. № 3. S. 49-66.

18. Dyrektyva Yevropeiskoho Soiuzu № № 89/391/EC vid 12 chervnia 1989 roku pro zaprovadzhennia zakhodiv, poklykanykh zaokhochuvaty do pokrashchennia bezpeky ta okhorony zdorovia pratsivnykiv na roboti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23#Text

19. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

20. Dyrektyva Yevropeiskoho Soiuzu vid 27.10.2000 №2000/78/IE S [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://online.budstandart.com.ua/catalog/doc-page.html?id_doc=67418

21. Proiekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia shchodo protydii mobinhu» (vid 02.11.2020 № 4306). [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70300

22. Yevropeiska sotsialna Khartiia (perehlianuta) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text

23. Zakon Ukrainy «Pro zasady zapobihannia ta protydii dyskryminatsii v Ukraini» vid 06.09.2012 № 5207-VI [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>

24. Konventsiiia MOP № 190 pro vykorinennia nasylstva ta domahan u sferi pratsi, cherven 2019 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu:

https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/dgreports/gender/documents/publication/wcms_750459.pdf

25. Rekomendatsiia MOP № 206, cherven 2019 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/dgreports/gender/documents/publication/wcms_750459.pdf

26. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii mobinhu» (vid 01.03.2019 № 10118) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65602

Kudriavtsev I.V. - On establishing enforcement and protection mechanisms against mobbing-Article.

The article analyses scientific thoughts in an interdisciplinary context in the field of definition of mobbing as a negative phenomenon. On the basis of a study of the current legislation of Ukraine, the absence of the concept of "mobbing" is established, at the same time, attention is focused on the positive changes in the regulation of the issue. Thus the author focuses on important national and international acts in this field, including the European Union Directive No 2000/78/EU of 27.10.2000 establishing equality of treatment in employment and occupation, the ILO Convention No. 190 concerning the elimination of violence and harassment at the workplace and accompanying the ILO Recommendation No. 206, which entered into force on June 25, 2021. The researcher also points out the timeliness and urgency of certain legislative initiatives, noting the legislator's understanding of the importance of preventing and counteracting mobbing, creating effective mechanisms to counter it.

Keywords: mobbing, types of mobbing, systematic harassment, psychological pressure, vertical mobbing, horizontal mobbing, the ILO, measures to counter mobbing.

Кудрявцев И.В. - Об установлении правоприменительных и защитных механизмов от моббинга. – Статья.

В статье анализируются научные мысли в междисциплинарном контексте в области определения моббинга как негативного явления.

На основе изучения действующего законодательства Украины установлено отсутствие понятия «моббинг», в то же время акцентировано внимание на положительных изменениях в регулировании вопроса. Таким образом, автор акцентирует внимание на важных национальных и международных актах в этой области, включая Директиву Европейского Союза № 2000/78/ЕС от 27.10.2000 г., устанавливающую равенство обращения в сфере труда и занятий, Конвенцию МОТ № 190 об искоренении насилия и домогательств на рабочем месте и сопутствующей Рекомендации МОТ № 206, вступившей в силу 25 июня 2021 г. Исследователь также указывает на своевременность и актуальность отдельных законодательных инициатив, отмечая понимание

законодателем важности предотвращения и противодействия моббингу, создание эффективных механизмов противодействия этому.

Ключевые слова: моббинг, виды моббинга, систематическая травля, психологическое давление, вертикальный моббинг, горизонтальный моббинг, МОТ, меры противодействия моббингу.

Авторська довідка:

Кудрявцев Игор Володимирович – к.ю.н., доцент кафедри правознавства СНУ ім. В. Даля, суддя Старобільського районного суду Луганської області. <https://orcid.org/0000-0003-3790-8752>.

Стаття надійшла до редакції 2 листопада 2021 р.

УДК 341.42[623.4:316.48](477.8)“2014/2021”(043.2)
DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-42-2-120-129>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСТІ АДВОКАТА У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ

Лісна І.С.

FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF A LAWYER'S PARTICIPATION IN TRIAL PROCEEDINGS

Lisna I.S.

Загально визнано, що суть сучасної демократії полягає у дотриманні верховенстві права. Ефективний захист суспільства від потенційних загроз, що виникають внаслідок зловживання владою і обходу основних демократичних принципів, ґрунтується, серед іншого, на існуванні системи стримувань і переваг. Незалежність судової влади і адвокатської професії є фундаментальною опорою цієї системи.

На сьогоднішній день, адвокатура посідає дуже важливе місце в механізмі здійснення правосуддя, як під час захисту в кримінальному процесу, так і під час здійснення адвокатом представництва.

Аналіз практики застосування законодавства в зарубіжних країнах та участі в ній адвокатів підтверджує те, що визначальною ознакою розвитку законодавства є його спрямованість на забезпечення прав і законних інтересів осіб у відносинах із державними органами. Участь адвоката надає професійну правову допомогу відповідно до діючого законодавства, захищає права, свободи і законні інтереси осіб, які беруть участь в судовому провадженні.

На основі порівняльно-правового аналізу та узагальнення законодавства, що регламентує діяльність захисника у кримінальному процесі України та деяких провідних державах Європи (Литви, Естонії, Федеративній Республіці Німеччина, Франції та ін.), зроблено висновок про доцільність запозичення позитивного досвіду та імплементації деяких норм зарубіжного законодавства для вдосконалення КПК України. Проаналізовано, що кримінальне процесуальне право більшості країн передбачає вимогу професійності адвоката (Великобританія, Литовська Республіка, Республіка Польща, США, Франція ФРН). Особливостями участі адвоката на досудових стадіях кримінального процесу в інших країнах є такі: можливість залучення як захисників інших фахівців у галузі юриспруденції (зокрема вчених-правників та викладачів національних вишів), а також обмеження участі адвоката у слідчих діях, які проводить поліція (ФРН); можливості усунення адвоката від участі у провадженні (Франція, ФРН, Литовська Республіка); кримінальна відповідальність за здійснення адвокатської діяльності не уповноваженою особою (Франція).

Ключові слова: зарубіжний досвід, адвокат, кримінальний процес, процесуальне законодавство Литви, Німеччина, Франція, Естонія, Грузія, Великобританія.

Висвітлення проблеми. Принцип процесу та підсилення гарантій його забезпечення права на захист втілено у учасників. Для гарантування ефективності законодавстві всіх демократичних країн світу, захисту в сучасних умовах важливим що стало наслідком демократизації судового залишається застосування методу

порівняльно-правового дослідження та системного аналізу досвіду судочинства зарубіжних країн, включаючи його інтерпретацію та тлумачення міжнародних правових актів в рішеннях Європейського суду з прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Не дивлячись на актуальність зазначеної проблеми, у юридичній науці приділяється недостатня увага системному порівнянню та аналізу кримінального судочинства та представництва в зарубіжних країнах. Тому для порівняльного аналізу було обрано процесуальне законодавство України, Литви, Німеччини, Франції, Естонії, Грузії, та Великобританії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми та формування цілей та завдань статті. Досвід адвокатів, які ми беремо з країн Європейського Союзу можна запозичити, але повага до закону в Україні інша. Корисним було б перейняти досвід доступу до професії страхування адвокатської діяльності та удосконалення системи органів самоврядування. Гарантія якості послуг адвоката є доступ до професії. Абсолютна монополія на надання адвокатами правових послуг діє в Німеччині, Австрії, Греції, Франції, Іспанії, Данії та інших країнах. Розвиток та вдосконалення інститутів адвокатури є життєво необхідним для оформлення справжньої правової демократичної європейської української держави.

Ціль статті полягає у дослідженні міжнародного досвіду кримінального судочинства шляхом системного порівняльно-правового аналізу задля отримання знань, застосування яких може бути корисним для удосконалення вітчизняної системи.

Основний матеріал. Як вже зазначалось, відповідно кримінально процесуального законодавства України, захисником є адвокат, який здійснює захист

підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) [1, с. 3].

Як зазначає О.М.Скрябін, участь адвоката за кримінально процесуальним законодавством Литовської Республіки регулюється другим розділом Кримінально-процесуального кодексу Литовської Республіки від 14 березня 2002 року (далі – КПК Литовської Республіки) [3, с.98]. Так стаття 47 КПК Литовської Республіки за своїм змістом дуже схожа зі статтею 45 КПК України, та також встановлює що захисником є адвокат. Крім того відповідно до частини 2 статті 47 КПК Литовської Республіки [4, с.9], захисником для ведення захисту може виступати помічник адвоката, але якщо проти цього не буде заперечувати сам підзахисний. Також помічник адвоката не може виступати в кримінальному процесі, з приводу обвинувачення в скоєнні тяжких або особливо тяжких злочинах [5, с.276].

Кримінально – процесуальне законодавство Литовської республіки допускає участь помічника адвоката для ведення захисту у кримінальному процесі за умови, що цьому не буде заперечувати сам підзахисний або коли існує пряма заборона у випадку розгляду справ щодо тяжких і особливо тяжких злочинів.

Законодавство України не передбачає участі помічника адвоката у здійсненні захисту у кримінальному провадженні, КПК України не як не регулює участь помічника у кримінальному процесі, повноваження помічника адвоката закріплено в статті 16 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року [6].

Так, відповідно до частини 2 статті 16 Закону, помічник адвоката виконує доручення адвоката у справах, що перебувають у провадженні адвоката, крім тих, що належать до процесуальних повноважень (прав та обов'язків) адвоката. Тобто помічник за Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» виконує тільки доручення адвоката по справах які перебувають у провадженні адвоката, про участь помічника безпосередньо у здійсненні захисту у кримінальному процесі мови взагалі не має.

Як зазначає О.Скрябін, адвокат захищає не просто людину, а цінності, які Конституція України визнала «найвищими» серед інших: життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку людини. Тому ми є противниками того, щоб допускати помічника до безпосереднього захисту обвинуваченого [5, с.277].

Щодо прав та обов'язків захисника, вони досить схожі за своїм обсягом. Однак існують кілька положень, на які, варто звернути увагу. Так, наприклад, відповідно до пункту 6 статті 48 КПК Литовської Республіки, до повноважень адвоката включають можливість оглядати та фотографувати місце події, опитувати окремих осіб про відомі їм обставини справи [4, с. 4]. Загалом на практиці захисники в Україні керуються тими самими правами, що й у Литовській Республіці, однак у КПК України вчинення таких дій чітко не передбачено.

Також до обов'язків захисника в Литовській Республіці належить виконання розпоряджень органів досудового слідства, прокурора, судді та суду. У зв'язку із цим виникає питання щодо незалежності захисної діяльності в Литовській Республіці.

Також відповідно до статті 49 КПК Литовської Республіки захисник може бути усунений через звинувачення в застосуванні незаконних заходів захисту. Відповідно до

цієї норми, якщо протягом досудового дізнання прокурор або суд під час ведення судочинства з розгляду справи вирішують, що захисник використовує незаконні заходи у захисті, вони мають право усунути цього захисника від ведення справи. Литовське кримінально-процесуальне законодавство також визначає випадки обов'язкової участі захисника в кримінальному провадженні, більша частина випадків обов'язкової участі схожі з українським законодавством, але все таки мають свої особливості. «Так, згідно з КПК Литовської Республіки, участь адвоката обов'язкова під час здійснення дізнання та розгляду справи, за якою проведено затримання підозрюваного або обвинуваченого, а також коли є постанова про видачу (екстрадицію) особи або її передачі до Міжнародного кримінального суду та/або проведення арешту за Європейським ордером» [4, с.10].

Порівнявши КПК України і Литовської Республіки, можна констатувати, що більшість норм які регулюють здійснення захисту є схожими між собою, а окремі з них аналогічними, що свідчить про певну прогресивність та сучасність вітчизняного кримінального процесуального кодексу.

Має свою специфіку регламентації інституту захисника у Німеччині. У кримінальному процесі Німеччини роль захисника можуть здійснювати адвокати, а також викладачі правових дисциплін в німецьких вищих навчальних закладах, які, згідно з Рамковим законом про вищі навчальні заклади, мають кваліфікацію та право обіймати посаду судді. Інші особи можуть бути захисниками лише за умови затвердження судом. У разі якщо обрана особа не належить до категорії тих, хто може бути призначений захисником, її можуть допустити бути захисником за вибором лише разом з особою, яка має на це право [7, с.27].

Положення КПК Німеччини можна тлумачити досить вузько: якщо особа є

юристом, але не має адвокатського посвідчення, тобто не є адвокатом, ця особа не відповідає вимогам особливої здатності здійснювати захист у кримінальних справах.

Як відзначає Т. Гошовська, Н. Дроздович, приклад організації захисту в кримінальному процесі Німеччини засвідчує, що за фактичної відсутності змагальності сторін, здійснення захисту саме кваліфікованими адвокатами є найактуальнішим за наявності важливих важелів кримінального переслідування з боку суду та прокуратури [8, с. 76].

Цікавими є положення, що регулюють діяльність адвокатів у Франції, де визначені не лише вимоги до захисників, а й передбачено кримінальну відповідальність за їх недотримання. Так, згідно зі статтею 433-17 Кримінального кодексу Франції, для особи, яка не зареєстрована належним чином у реєстрі колегії адвокатів, але здійснює адвокатську діяльність, кримінальна відповідальність настає в разі, якщо іншого не передбачено міжнародними угодами.

В КПК Франції не деталізовано підстави участі адвоката в кримінальному процесі, та порядок його залучення. Ці положення відображено в спеціальному законодавстві (Закон «Про реформу низки судових і юридичних професій» від 31 грудня 1971 року № 71-1130, Закон «Про правила професійної етики адвоката» від 12 липня 2005 року № 2005-790, Декрет «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» від 27 листопада 1991 року № 91-1197, Нормативне рішення «Про затвердження регламенту адвокатури і адвокатської діяльності у Франції» № 2005-003). Інтерес становить визначення осіб, які можуть бути адвокатами [9, с. 4].

Так, титул 1 Закону «Про реформу низки судових і юридичних професій» від 31 грудня 1971 року № 71-1130 (у редакції станом на 22 вересня 2015 року) має назву «Запровадження нової професії адвоката і її

організаційні правила». У статті 1 зазначено, що нова професія, кожен представник якої наділений статусом адвоката, замінює собою попередні професії (адвоката, судового повіреного при апеляційному суді та юридичного консультанта). Таким чином, особу, яка належить до однієї з цих професій, вважають (за відсутності її відмови) представником іншого фаху. Юридичного консультанта, зафіксованого в списку, укладеному прокурором при суді великої інстанції на момент набуття чинності титулу 1 зазначеного Закону, включають до реєстру колегії адвокатів при тому самому суді великої інстанції.

Захисник за французьким кримінально-процесуальним законодавством має брати участь під час проведення всіх слідчих дій за участю підзахисного, включаючи перший допит. В суді захисник є рівноправною стороною змагального процесу і має право задавати питання особі, яка допитується в судовому порядку. Після завершення судового слідства захисник приймає участь в судових дебатах.

У КПК Грузії передбачено, що адвокат – це особа, яка у встановленому законом порядку захищає інтереси обвинуваченого, засудженого, виправданого та надає їм юридичну допомогу. У статті 45 зазначено, що у обвинуваченого обов'язково повинен бути адвокат: а) якщо обвинуваченим є неповнолітній; б) якщо обвинувачений не володіє мовою кримінального процесу; в) якщо обвинувачений має фізичні чи психічні вади, що перешкоджають йому в здійсненні свого захисту; г) у разі винесення ухвали (постанови) про призначення судово-психіатричної експертизи; д) в разі, якщо за вчинене ним діяння Кримінальним кодексом Грузії передбачається відповідальність у вигляді безстрокового позбавлення волі; е) якщо з ним ведуться переговори про укладення процесуальної угоди; ж) якщо кримінальна справа розглядається судом

присяжних засідателів; з) якщо він ухиляється від явки в правоохоронні органи; і) якщо він видалений із залу судового засідання; к) якщо він не ідентифікована особа; л) у разі, прямо передбаченому цим Кодексом.

У КПК Грузії окремо передбачено, надання права обвинуваченому збирати докази. Обвинувачений може збирати докази, як самостійно так за допомогою захисника. Докази, зібрані обвинуваченим, мають однакову юридичну силу з доказами, зібраними стороною обвинувачення. Якщо для збирання доказів необхідно проведення слідчих чи інших процесуальних дій, які не можуть бути самостійно проведені обвинуваченим чи його адвокатом, він має право звернутися з клопотанням про винесення відповідної ухвали до судді, який зобов'язаний вжити всіх належних заходів для того, щоб протилежна сторона не дізналася про збирання доказів стороною захисту [9, с.2].

Схожість правового статусу захисника можна простежити між кримінально-процесуальним законодавством України та Естонії. Так, відповідно до кримінальний процесу Естонії захисником є також адвокат. Регламентується його правовий статус, Кримінально-процесуальним кодексом Естонії [10, с.3].

У главі 2 «Суб'єкти кримінального процесу» КПК Естонії передбачено, що захисником у кримінальному процесі є адвокат з дозволу особи, яка веде провадження, інші особи, повноваження яких впливають зі згоди, підписаної з підзахисним (договірний захисник), або інші особи, що виконали акредитовану державою навчальну програму для здобуття академічної юридичної освіти, повноваження яких впливають зі згоди, підписаної з підзахисним, та адвокат, повноваження якого впливають з його призначення слідчим органом, прокуратурою та судом. Можна прослідкувати аналогічний до українського

правового статусу захисника законодавчий підхід. Адже держава висуває певні вимоги щодо освіти, а саме наявність вищої юридичної освіти та стажу роботи в галузі права не менше ніж 2 роки, а також те, що адвокат-захисник здійснює свою діяльність на умовах договору з підзахисним або за призначенням його для захисту особи. Відмінність нашого законодавства проявляється в тому, що призначає безоплатного захисника не прокуратура, слідчий орган, чи суд, а центр з надання безоплатної правової допомоги за наказом керівника відповідного центру.

У статті 47 КПК Естонії зазначено, що захисник має такі права: одержувати документи від фізичних та юридичних осіб, необхідні для надання юридичної допомоги людині, яка підозрюється чи обвинувачується; подавати докази; представляти запити і скарги; брати участь у процесуальних діях і робити заяви про умови, хід та результати процесуальних дій; використовувати технічні засоби при виконанні обов'язку захисту, якщо це не ускладнює проведення процесуальних дій; брати участь у процесуальних діях, виконуваних у присутності підзахисного на досудовій та судовій стадії; після вступу в справу вивчати протокол допиту підзахисного і документи про затримання підзахисного, а після завершення попереднього розслідування справи вивчати всі матеріали, наявні в справі; мати побачення з підзахисним без присутності інших людей не обмежену кількість разів і з необмеженою тривалістю, якщо інше не передбачено КПК [11, с.5].

Також зазначається, що адвокат має право вступити в кримінальну справу з моменту, коли особі вручено повідомлення про підозру у вчиненні злочину. Відповідно до пункту 2 частини 1 статті 72 КПК Естонії адвокат має право відмовитися давати показання як свідок про обставини, які стали

йому відомими у зв'язку з наданням юридичної допомоги.

Проаналізувавши вищезазначені статті, зазначимо, що процедура обрання захисника в українському та естонському кримінально-процесуальному законодавстві є де в чому схожою, оскільки і в Україні, і в Естонії, захисник може бути як обраним, так і призначеним.

У державі Ізраїль відповідно до Закону «Про кримінальне судочинство держави Ізраїль» захисником може бути особа, яка має передбачену законодавством кваліфікацію, але існують виключення з цього правила, якщо підозрюваний виявить волю, щоб його права захищала конкретна особа. Також передбачаються обмеження у виборі захисника (застосовується лише у разі, якщо Міністр оборони засвідчить у письмовій формі, що це необхідно в інтересах державної безпеки). Захисник може збирати докази та знайомитися з матеріалами справи, та матеріалами зібраними стороною обвинувачення. Так само як вище перелічених країнах законодавство Ізраїлю встановлює випадки обов'язкової участі захисника, наприклад у справах осіб віком до 14 років які підозрюються у вчиненні злочину [12, с.253]. Як відмічає О.Скрябін, порівняльно-правовий аналіз законодавства, що регламентує діяльність захисника у кримінальному процесі України та деяких державах Європи, свідчить, що «європейська модель» КПК України 2012 року є дійсно євроорієнтованою, оскільки деякі його положення навіть більш вдало регламентовані, ніж у державах, що вже мають достатній успіх у цьому напрямі роботи [2, с.224].

Як справедливо констатує І.Гловюк, більшість наведених визначень тлумачать захист у так званому вузькому розумінні, тобто саме як кримінально-процесуальну функцію. Всі вони містять вказівку на базовий елемент функції захисту – спростування

обвинувачення [13, с.674]. Наступним прикладом правового регулювання адвокатської діяльності і його участі у кримінальному процесі є держава з іншою правовою системою ніж ті які вже були перелічені. Так, у Великобританії через відмінність у окремих частинах Об'єднаного Королівства, професія адвоката має специфіку.

Варто зазначити, що правовий статус адвокатури у Великобританії регулюється низкою нормативно – правових актів різноманітного характеру. Адвокатура у Великобританії формувалася протягом століть і нині функціонує на ґрунті королівських хартій, окремих парламентських актів, урядових постанов, правил, прийнятих керівними органами адвокатських організацій, судових рішень, юридичних традицій та правових звичаїв [14, с.135].

Відмінною рисою англійської адвокатури є історично сформований поділ практикуючих правозахисників на дві групи - соліситорів (solicitor) та баристерів (barrister). Вказані суб'єкти мають право виконувати функцію захисту в кримінальному процесі, але повноваження у здійсненні захисту різняться між ними. Соліситори мають обмежене право на публічні виступи у судах, вони в основному зустрічаються із клієнтами, підозрюваними чи обвинуваченими, діють від їхнього імені, допомагають збирати докази на їх користь.

Баристери є адвокатами, що мають право виступати у судах усіх інстанцій, їхня робота контролюється Генеральною радою колеґії адвокатів (General Council of the Bar). До повноважень адвокатів баристерів належать: складання процесуальних документів (деталізованих позовних вимог або відкликання позову); консультування з питань права; представлення інтересів в суді. Адвокати не уповноважені: отримувати інструкції від клієнтів; займатись процесом

розкриття інформації; спілкуватись зі свідками; проводити розслідування та керувати ними; займатись досудовим/позасудовим вирішенням спорів.

Функції адвокатів Великобританії порівняно з функціями захисників у країнах континентальної Європи є значно ширшими: адвокат може виступати не тільки з функціями захисту чи представництва інтересів громадян у судах, а й як обвинувач у кримінальних справах від імені держави та приватних осіб. Інша особливість законодавства Великобританії полягає в тому, що кримінальне переслідування може здійснюватися приватними особами, потерпілими, а органи поліції, які порушують кримінальне переслідування, діють фактично на тих самих підставах, що і приватні особи.

Для професійного підтримання обвинувачення приватні особи звертаються за допомогою до адвокатів, які залежно від сторони у справі підтримують обвинувачення або захист [14, с.137].

Як відзначає Т.Б. Вільчик, що законодавство більшості країн Європейського Союзу по-різному визначає правову природу адвокатури. Вчена наводить наступні приклади розрізнення. Так, адвокатура у правовій системі Литви визнається незалежною частиною правової системи (ст. 2 Закону Литовської Республіки «Про адвокатуру»). В Естонії адвокатура є публічно-правовою юридичною особою, професійним об'єднанням адвокатів, метою якої є надання юридичних послуг у приватних і публічних інтересах. (ст. 2 Закону «Про адвокатуру Естонії»). В Англії доктринальне тлумачення суті адвокатури зводиться до того, що має слугувати зміцненню режиму «панування права», захисту прав людини. Законодавство Франції розглядає адвокатуру як ліберальну незалежну професію. Поняття «адвокатура» в Німеччині визначається Федеральним положенням про адвокатуру як

незалежна організація в системі правосуддя, а адвокати – як вільні підприємці [15, с.337].

Висновки. Адвокатська монополія діє у переважній більшості європейських країн і є показником високого рівня справедливого судочинства. Представництво виключно адвокатом у судах спрямовано на підвищення якості правничих послуг. На відміну від юристів адвокати складають кваліфікаційні іспити, проходять стажування і підвищують свій професійний рівень, зберігають адвокатську таємницю, несуть дисциплінарну відповідальність за непрофесійне представництво у судах, що приводить до затягування процесів.

Розвиток інституту адвокатури залежить і від політичного вектору, соціального і правового клімату в державі. Створення сприятливих умов як з боку держави так і з боку суспільства і перейняття позитивного досвіду іноземних держав сприяє розвитку адвокатської професії і значимості інституту адвокатури.

Перспективи подальшого розвитку дослідження. Немає жодної гарантії, що особа за довіреністю може професійно виконати функції адвоката. Положення про монополію існують в більшості держав із розвиненою демократією і традиціями верховенства права. В Україні скасування «монополії» адвоката на представництво в судах змінило бачення професійності захисту. Потрібно провести всеосяжну реформу системи правосуддя, яка торкнеться і адвокатури

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 12.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>. (Дата звернення 22.08.2021).
2. Скрябін О. М. Історичні аспекти становлення адвокатури в кримінальному процесі України. Вісник Запорізького національного університету. Серія «юридичні науки». 2015. № 2 (I). С. 221 – 228

3. Скрябін О.М. Порівняльно-правова характеристика участі адвоката в кримінальному процесі України з іншими зарубіжними країнами / О.М. Скрябін // 210 Науковий вісник Ужгородського національного університету - 2015. - Серія ПРАВО. Випуск 34. Том 3. - С. 98-101.

4. Про ухвалення, затвердження та набуття чинності Кримінально-процесуального кодексу Литовської Республіки : Закон від 14 березня 2002 р. № IX-785. URL: [http://pravo.org.ua/files/_\(2\).pdf](http://pravo.org.ua/files/_(2).pdf)

5. Скрябін О. М. Помічник адвоката в кримінальному процесі. Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави : матеріали VIII Міжнар. Наук.-практ. Конф. М. Одеса. 25 березня 2016 р. Одеса, 2016. С. 276 – 278.

6. Закон України «Про адвокатуру та адвокат діяльність» від 16.07.2021 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (Дата звернення 22.08.2021).

7. Кримінальний процесуальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина – Strafprozessordnung (stpo) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pub.ub.unipotsdam.de/volltexte/2012/6177>. – Назва з екрана.

8. Гошовська Т. В., Дроздович Н. Л. Роль адвокатури при здійсненні захисту у кримінальній справі: позитивний прояв судово-правового реформування. Вісник Верховного Суду України. 2012. № 9. С. 28 – 34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2012_9_12.

9. Основні акти, які регулюють адвокатуру і адвокатську діяльність у Франції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cnb.avocat.fr>. – Назва з екрана.

10. Закон Грузин. Уголовно-процесуальний кодекс Грузин. 9 октября 2009 года. URL: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/-09_10_2009.pdf

11. Уголовно-процесуальний кодекс Естонії от 30 декабря 2004 г. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/1331187471eiakehti>

12. Кримінально-процесуальний кодекс Естонії від 30 грудня 2004 року. URL: <https://www.riigiteataja.ee/ant/13311874?Leiakehti>.

13. Татаров О.Ю. З досвіду організації досудового розслідування злочинів в державі Ізраїль (порівняльно-правовий аналіз) / О.Ю.Татаров // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 5 (72). – С. 253–266

14. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції; теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012р.:

монографія / В.І. Гловюк. – Одеса; Юридична література, 2015. – 712 с.

15. Берладин О.Б. Правові аспекти участі адвоката в досудовому провадженні у кримінальному процесі Великобританії / О. Б. Берладин // Вісник Академії адвокатури України. - 2012. - Число 2. - С. 138-144. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2012_2_20)

References:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 12.04.2012 r. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>. (Data zvernennia 22.11.2020).

2. Skriabin O. M. Istorychni aspekty stanovlennia advokatury v kryminalnomu protsesi Ukrainy. Visnyk Zaporizkoho natsionalnogo universytetu. Serii «iurydychni nauky». 2015. № 2 (I). S. 221 – 228

3. Skriabin O.M. Porivnialno-pravova kharakterystyka uchasti advokata v kryminalnomu protsesi Ukrainy z inshymy zarubizhnymy krainamy / O.M. Skriabin // 210 Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu - 2015. - Serii PRAVO. Vypusk 34. Tom 3. – S. 98-101.

4. Pro ukhvalennia, zatverdzhennia ta nabuttia chynnosti Kryminalno-protseualnogo kodeksu Lytovskoi Respubliky : Zakon vid 14 bereznia 2002 r. № IX-785. URL: [http://pravo.org.ua/files/_\(2\).pdf](http://pravo.org.ua/files/_(2).pdf)

5. Skriabin O. M. Pomichnyk advokata v kryminalnomu protsesi. Rol ta mistse pravookhoronnykh orhaniv u rozbudovi demokratychnoi pravovoi derzhavy : materialy VIII Mizhnar. Nauk.-prakt. Konf. M. Odesa. 25 bereznia 2016 r. Odesa, 2016. S. 276 – 278.

6. Zakon Ukrainy «Pro advokaturu ta advokat diialnist» vid 16.07.2021 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (Data zvernennia 22.08.2021).

7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Federativnoi Respubliky Nimechchyna – Strafprozessordnung (stpo) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://pub.ub.unipotsdam.de/volltexte/2012/6177>. – Nazva z ekrana.

8. Hoshovska T. V., Drozdovych N. L. Rol advokatury pry zdiisnenni zakhystu u kryminalnii spravi: pozytyvnyi proiav sudovo-pravovoho reformuvannia. Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy. 2012. № 9. S. 28 – 34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2012_9_12.

9. Osnovni akty, yaki rehuliuut advokaturu i advokatsku diialnist u Frantsii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://cnb.avocat.fr>. – Nazva z ekrana.

10. Zakon Hruzyu. Uholovno-protseessualnii kodeks Hruzyu. 9 oktiabria 2009 hoda. URL: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_-09_10_2009.pdf

11. Uholovno-protseessualnyi kodeks Estonyy ot 30 dekabria 2004 h. URL: <https://www.rigiteataja.ee/akt/1331187471eiakehtiv>

12. Kryminalno-protseessualnyi kodeks Estonii vid 30 hrudnia 2004 roku. URL: <https://www.rigiteataja.ee/ant/1331187471eiakehti>.

13. Tatarov O.Iu. Z dosvidu orhanizatsii dosudovoho rozsliduvannia zlochyniv v derzhavi Izrail (porivnialno-pravovyi analiz) / O.Iu.Tatarov // Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav. – 2010. – № 5 (72). – S. 253–266

14. Hloviuk I.V. Kryminalno-protseessualni funktsii; teoriia, metodolohiia ta praktyka realizatsii na osnovi polozhen Kryminalnoho protseessualnoho kodeksu Ukrainy 2012r.: monohrafiia / V.I. Hloviuk. – Odesa; Yurydychna literatura, 2015. – 712 s.

15. Berladyn O.B. Pravovi aspekty uchasti advokata v dosudovomu provadzhenni u kryminalnomu protsesi Velykobrytanii / O. B. Berladyn // Visnyk Akademii advokatury Ukrainy. - 2012. - Chyslo 2. - S. 138-144. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2012_2_20

Lisna I.S. Foreign experience of legal regulation of a lawyer's participation in trial proceedings. – Article.

It is generally accepted that the essence of modern democracy is to uphold the rule of law. Effective protection of society from potential threats arising from abuse of power and circumvention of basic democratic principles is based on the existence of a system of checks and benefits. The independence of the judiciary and the legal profession is a fundamental pillar of this system.

Today, the legal profession occupies a very important place in the mechanism of administration of justice, both during the defense in criminal proceedings and during the exercise of representation by a lawyer.

Analysis of the practice of application of legislation in foreign countries and the participation of lawyers in it confirms that the defining feature of the development of legislation is its focus on ensuring the rights and legitimate interests of individuals in relations with government agencies. The participation of a lawyer provides professional legal assistance in accordance with applicable law, protects the rights, freedoms and legitimate interests of persons involved in court proceedings.

Based on the comparative legal analysis and generalization of the legislation that governs the actions of attorney in the criminal process in Ukraine and some other leading European countries (Lithuania, Estonia, Germany, France, etc.), it is concluded that it is advisable to use positive experience and implement some rules of foreign legislation in order to improve Code of Criminal Procedure of Ukraine.

It is analyzed that the criminal procedure of most countries (England, Lithuania, Poland, the United States, France, Germany) requires professionalism of a lawyer. There are following peculiarities of a lawyer's participation in the pretrial stages of criminal prosecution in other countries: the possibility of involving other legal professionals (including legal scholars and teachers at national universities) as attorneys, as well as restricting the lawyer's participation in police investigations (Germany); the possibility of removing a lawyer from participating in the prosecution (France, Germany, the Republic of Lithuania); criminal liability for practicing law by an unauthorized person (France).

Keywords: foreign experience, attorney, criminal procedure, procedural legislation of Lithuania, Germany, France, Estonia, Georgia, Great Britain.

Лесна И.С. Зарубежный опыт правового регулирования участия адвоката в судебном разбирательстве. - Статья.

Общепризнано, что сущностью современной демократии является соблюдение верховенства права. Эффективная защита общества от потенциальных угроз, возникающих в результате злоупотребления властью и обхода основных демократических принципов, основана на наличии системы сдержек и льгот. Независимость судебной власти и адвокатуры является фундаментальной опорой этой системы.

На сегодняшний день адвокатура занимает очень важное место в механизме отправления правосудия, как при защите в уголовном процессе, так и при осуществлении адвокатом представительства.

Анализ практики применения законодательства в зарубежных странах и участия в ней юристов подтверждает, что определяющей чертой развития законодательства является его направленность на обеспечение прав и законных интересов граждан в отношениях с государственными органами. Участие адвоката обеспечивает профессиональную юридическую помощь в соответствии с действующим законодательством, защиту прав, свобод и

законных интересов лиц, участвующих в судебном процессе.

На основании сравнительно-правового анализа и обобщения законодательства, которое регулирует действия адвоката в уголовном процессе в Украине и некоторых других ведущих европейских странах (Литва, Эстония, Германия, Франция и др.), делается вывод о целесообразности использовать положительный опыт и внедрить некоторые нормы зарубежного законодательства для усовершенствования Уголовно-процессуального кодекса Украины.

Проанализировано, что уголовный процесс большинства стран (Англии, Литвы, Польши, США, Франции, Германии) требует профессионализма юриста. Существуют следующие особенности участия адвоката в досудебных стадиях уголовного преследования в других странах: возможность привлечения в качестве адвокатов других специалистов в области права (в том числе ученых-правоведов и

преподавателей национальных университетов), а также ограничение участия адвоката в полицейских расследованиях (Германия); возможность отстранения адвоката от участия в судебном преследовании (Франция, Германия, Литовская Республика); уголовная ответственность за занятие адвокатской деятельностью неуполномоченным лицом (Франция).

Ключевые слова: зарубежный опыт, адвокат, уголовный процесс, процессуальное законодательство Литвы, Германии, Франции, Эстонии, Грузии, Великобритании.

Авторська довідка:

Лісна Іванна Стефанівна – кандидат юридичних наук, доцент, ЧНУ ім. Петра Могили.

Стаття надійшла до редакції: 18 жовтня 2021 р.

УДК 351.746. 2:343.985

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-42-2-130-146>

ОПЕРАТИВНО-ТАКТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК ОСНОВА ПРИЙНЯТТЯ ОПЕРАТИВНО-ТАКТИЧНИХ РІШЕНЬ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ

Павленко С.О.

OPERATIONAL-TACTICAL FORECASTING AS A BASIS FOR OPERATIONAL-TACTICAL DECISION-MAKING IN OPERATIONAL-SEARCH ACTIVITY: ESSENCE AND THEREFORE

Pavlenko S.O.

У статті з'ясовано сутність та значення оперативно-тактичного прогнозування при прийнятті оперативно-тактичного рішення. Зазначається, що оперативно-тактичне прогнозування є результатом тактичного мислення оперативного працівника. За своєю суттю тактичне мислення є прогностичним – носить випереджаючий характер (дає змогу передбачити можливі події). Характерною особливістю прогностичного мислення є не лише передбачення можливого розвитку конкретної оперативно-тактичної ситуації, але й моделювання можливих варіантів впливу на її розвиток в інтересах оперативних підрозділів.

На основі проведеного дослідження автор дійшов висновку, що у вузькому розумінні оперативно-тактичне прогнозування можна визначити як один з етапів процесу прийняття оперативно-тактичного рішення. У широкому розумінні поняття «оперативно-тактичне прогнозування» можна охарактеризувати за такими ознаками: оперативно-тактичне прогнозування формується на основі всебічного аналізу та оцінки конкретної оперативно-тактичної ситуації; оперативно-тактичне прогнозування – результат професійного мислення на тактичному рівні, якість формування якого залежить від професійної (прогностичної) компетентності оперативного працівника; оперативно-тактичне прогнозування забезпечує прийняття найбільш раціонального (оптимального) оперативно-тактичного рішення щодо найбільш ефективного способу його реалізації з урахуванням розвитку конкретної оперативно-тактичної ситуації.

Ключові слова: прогнозування, тактичне, стратегічне, рішення, мислення.

Вступ. Прийняття оптимального та раціонального рішення у будь-якій сфері людської діяльності неможливе без прогнозування процесів, явищ, подій та їх наслідків у майбутньому.

Як слушно зазначається у літературі, присвяченій видатним спортсменам-шахістам, для того, щоб приймати правильні

рішення, потрібно прораховувати ймовірні ходи противника і прогнозувати його контрманеври [1].

У теорії оперативно-розшукової діяльності вдалий тактичний прогноз дає змогу своєчасно виробити необхідне оперативно-тактичне рішення для впливу на оперативно-розшукову ситуацію і її зміни в

потрібну ініціатору (оперативному працівнику) сторону [2, с. 98].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя дослідження склали наукові праці у сфері криміналістики, кримінології та теорії оперативно-розшукової діяльності вітчизняних і зарубіжних учених, таких як Ю.М. Антонян, Г.А. Аванесова, Ю.А. Блувштейн, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, О.Я. Баєв, О.Ю. Булулуков, Г.М. Бірюков, В.В. Василевич, С.Е. Віцин, В.К. Весельський, К.К. Горяїнов, Л.Г. Горшенін, О. Ю. Дементьев, О.М. Джужа, В.А. Журавель, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінський, Г.Г. Зуйков, Л.В. Кондратюк, О.М. Литвинов, В.А. Лукашов, В.П. Меживой, Є.М. Моїсєєв, С.С. Овчинський, О.Г. Обложко, К.І. Сотніков, М.В. Стащак, І. О. Теслюк, В.Ю. Шепітько та інші. Недостатня теоретична розробленість означеної проблематики зумовлює **актуальність** теми дослідження.

З огляду на зазначене **метою** статті є з'ясування сутності та значення оперативно-тактичного прогнозування при прийнятті оперативно-тактичного рішення.

Для досягнення окресленої мети вважаємо за необхідне:

дослідити теоретичні підходи до загального поняття «оперативно-розшукове прогнозування» в теорії оперативно-розшукової діяльності;

виявити відмінності розмежування співвідношення стратегічного, тактичного прогнозування в теорії оперативно-розшукової діяльності;

встановити основні теоретичні підходи до трактувань поняття «оперативно-тактичне прогнозування» в теорії оперативно-розшукової діяльності, на основі аналізу сформулювати власне визначення поняття «оперативно-тактичне прогнозування».

Виклад основного матеріалу. З'ясування сутності оперативно-тактичного прогнозування слід почати із визначення

загального поняття «прогнозування в теорії оперативно-розшукової діяльності».

У науковій літературі існують різноманітні тлумачення поняття «прогнозування в оперативно-розшуковій діяльності». Так, під цим поняттям розуміють «особливий тип прогнозування стосовно конкретних подій, осіб, груп осіб, їх поведінки і діяльності як творчих об'єктів, які розвиваються» [3, с. 69]; «опис подальшого розвитку протиправної діяльності, що сформований на основі кількісних та якісних ретроспективних даних (раніше виявлених закономірностей), поточного (дійсного) стану об'єкта уваги та передбаченні тенденцій його розвитку» [4, с. 154]; «оперативно-розшуковий метод пізнання, спрямований на встановлення закономірностей і формування оперативно-розшукових прогнозів, основу якого складають відповідні принципи, інформаційні джерела, сукупність загальнонаукових і приватно наукових методів» [5, с. 60]; «науково обґрунтоване уявлення про ймовірний стан об'єктів оперативної уваги та отримання інформації про явища, які не існують на момент здійснення прогнозу» [6, с.285]; «науково обґрунтоване судження про можливі стани об'єктів аналітичної роботи» [7; 5 с. 62]; «досить чітке формулювання майбутніх подій» [8; 5 с. 62]; «аргументований висновок про стани оперативно-значущих об'єктів у майбутньому, зроблений співробітником оперативного підрозділу на основі опрацювання наявної інформації за допомогою застосування спеціальних прогностичних методів і методик» [5, с. 63]; «результат розумової діяльності оперативного працівника, відображений у створеному ним макеті ймовірного розвитку майбутньої ситуації, в якій рішення, що приймається, залежить від можливих дій особи, що становить інтерес» [9, с. 76].

Аналіз зазначених вище дефініцій свідчить про відсутність єдиного підходу до

визначення поняття «оперативно-розшукове прогнозування», при цьому в наукових доробках окремих учених [10; 11;] зустрічається ототожнення та синонімічність понять «оперативно-розшукове прогнозування» та «оперативно-тактичне прогнозування», що, на наш погляд, є не зовсім коректним.

Тому ми є прибічниками вчених, які пропонують здійснювати розподіл оперативно-розшукового прогнозування в теорії оперативно-розшукової діяльності на стратегічне та оперативно-тактичне.

Одним із перших у теорії оперативно-розшукової діяльності про необхідність класифікації (розподілу) оперативно-розшукового прогнозування на стратегічне й оперативно-тактичне зазначив Є.М. Яковець у монографічному дослідженні на тему: «Проблеми аналітичної роботи в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ» (2005) [7]. З точки зору вченого, формування того чи іншого виду прогнозування залежить від характеру визначених завдань (тактичних або стратегічних), що підлягають виконанню.

Подібного бачення щодо класифікації оперативно-розшукового прогнозування на такі види, як оперативно-тактичне та стратегічне, дотримуються й деякі зарубіжні та вітчизняні вчені, зокрема В.В. Агеєв [5], Р. А. Халілев [12, с. 901-902], А.В. Мовчан [13, с. 246], О. Ю. Бусол [14] та інші.

Варто зазначити, що подібна класифікація застосовується і в інших професійних сферах людської діяльності. Наприклад, у військовій справі сферою стратегічного прогнозування є збройна боротьба в цілому, а оперативно-тактичного – окремі військові операції [15].

Широкого обговорення ця проблематика набула й у криміналістичній літературі [16; 17; 18; 19; 20; 21]. Наприклад, М. П. Яблоков [22; 23 с. 200], досліджуючи особливості слідчого прогнозування,

наголошує, що таке прогнозування може бути як тактичним, так і стратегічним. На думку вченого, стратегічне прогнозування пов'язано із передбаченням ходу і результативності виконання головних завдань розслідування. Тактичне ж прогнозування – з передбаченням виникнення тих чи інших ситуацій у ході окремих слідчих дій і тактичних операцій [22; 23 с. 200].

Серед вітчизняних учених-криміналістів слід відзначити І.О. Теслика, який у монографічному дослідженні на тему: «Тактичні засади застосування криміналістичного прогнозування у досудовому розслідуванні (на прикладі органів Національної поліції України)» (2017) зазначає про те, що стратегічне прогнозування – передбачення ходу та результативності виконання головних завдань попереднього розслідування, визначених кримінально-процесуальним законом і сформованих слідчою ситуацією стратегічного характеру, тактичне прогнозування – передбачення виникнення тих чи інших ситуацій у ході окремих слідчих дій і запропонування тактичних операцій та можливих їх результатів із застосуванням відповідних тактичних прийомів [16, с. 47].

Про таку класифікацію наголошують і в кримінологічній літературі, зокрема зарубіжні вчені-кримінологи. Так, Вілпен Горр, Річард Харрісб (Wilpen Gorr, Richard Harriesb) у науковій роботі на тему: «Основні засади прогнозування злочинів» (2003) [24] класифікують (методи, моделі) прогнозування на короточасні (тактичні) для вироблення, прийняття та реалізації тактичних рішень у боротьбі зі злочинністю та довгострокове (стратегічне) прогнозування – державна політика.

Слід зауважити, що у теорії оперативно-розшукової діяльності переважна більшість учених під стратегічним прогнозуванням пропонують розуміти побудову логічних моделей, що

відображають імовірність розвитку оперативної обстановки в будь-якому регіоні, на території окремо взятої країни або ряду держав [25, с. 266].

Таким чином, стратегічне прогнозування відображає стратегічний рівень в оперативно-розшуковій діяльності та є основою для прийняття стратегічних рішень (окремі питання важливості стратегічних рішень нами було досліджено у попередніх публікаціях) [26].

Водночас, незважаючи на важливість такого напрямку, аналіз практики оперативних підрозділів свідчить про неналежний рівень стратегічного прогнозування в оперативно-розшуковій діяльності, *що передусім виявляється у застарілості (неактуальності) окремих законних та підзаконних відомчих нормативно-правових актів, які регулюють негласну роботу та оперативно-розшукову діяльність оперативних працівників і не враховують сучасні методи злочинної діяльності організованої злочинності.*

Варто зазначити, що не знайшли належного висвітлення основні питання цієї проблематики й серед науковців, зокрема аналіз спеціальної наукової літератури свідчить про те, що за часів незалежності України безпосередньо монографічні дослідження, присвячені теоретичним, правовим та праксеологічним основам стратегії в оперативно-розшуковій діяльності, не видавалися.

Таким чином, як слушно вважають окремі вчені, роль стратегічного напрямку прогнозування в ОРД недооцінена. Водночас саме стратегічне прогнозування дає змогу визначати реальність і доцільність наміченої стратегії, здійснювати ефективно планування на довгостроковий період, створюючи передумови для підготовки проєктів розв'язання різних проблем [27, с. 72].

Попри це слід акцентувати увагу на тому, що не менш важливим є активізація наукових досліджень щодо проблем

оперативно-тактичного прогнозування у теорії оперативно-розшукової діяльності.

Слушною в цьому контексті є думка В.І. Єлинського про те, що оперативно-тактичне прогнозування – категорія складна і різноманітна, і саме цим пояснюється той факт, що до цього часу в оперативно-розшуковій теорії робилися «вельми боязкі спроби» з'ясувати сутність цієї категорії, визначити поняття та місце в системі категорій оперативно-розшукової тактики [28, с. 202].

Про епізодичність і нерозробленість ключових питань цієї проблематики свідчить те, що серед науковців практично відсутні дискусії стосовно теоретичних основ сутності поняття «оперативно-тактичне прогнозування».

Зокрема, узагальнивши наявні наукові підходи до цього визначення вітчизняних та зарубіжних вчених [29; 30; 10; 31 с. 734-735; 11, с. 134; 32], доходимо висновку, що більшість із них, досліджуючи означену проблематику, взяли за основу визначення поняття «оперативно-тактичного прогнозування», запропоноване О.Г. Обложком у 1992 році.

Як уважає дослідник, «оперативно-тактичне прогнозування» – це «найважливіший елемент тактичного мислення, інформаційно-логічний процес, що передує прийняттю тактичних рішень, впливає на їх зміст і вибір засобів та методів реалізації в оперативно-розшукових діях (заходах)» [29].

З цією думкою варто погодитися. Адже, як свого часу зазначав відомий видатний психолог А.В. Брушлинський, *будь-яке мислення – це завжди прогнозування [33;34].*

У широкому розумінні мислення – це вища форма пізнавального відображення дійсності. У вузькому значенні – це складний психологічний процес, спрямований на виконання визначеного завдання, пошук

відповіді на питання. Характер виконуваних завдань зумовлює і характер мислення, для виконання тактичних завдань потрібно тактичне мислення [35, с. 96].

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що тактичне мислення є предметом дослідження в різних сферах життєдіяльності (педагогіці [36], спорті [37], у військовій [35] та інших сферах).

Наприклад, у спорті тактичне мислення характеризується здатністю спортсмена швидко сприймати, оцінювати, виділяти і опрацювати інформацію, суттєву для виконання тактичних завдань у змаганні, передбачити дії суперника і результат змагальних ситуацій, а головне – найкоротшим шляхом знаходити серед кількох можливих варіантів рішень таке, яке з найбільшою ймовірністю вело б до успіху [38, с. 60-61].

У військовій справі основними рисами і показниками тактичного мислення командира є активний пошук нових способів дій, смілива видозміна раніше засвоєних тактичних прийомів, урахування при прийнятті рішення особливостей конкретної бойової ситуації, відмова від шаблону, механічного використання колишнього досвіду, переоцінка звичного погляду на умови бою, самостійність і оригінальність прийнятих рішень [35, с. 99].

Зрештою аналіз наукової літератури свідчить про те, що у загальному розумінні «тактичне мислення» визначається як: здатність швидко обирати найбільш правильне рішення серед загальної кількості можливих варіантів [39]; здатність швидко оцінювати ситуацію і приймати рішення [40; 41]; активний процес відображення змісту та умов тактичного завдання, пошук шляхів і способів його виконання [35, с. 96]; здатність на основі сприйняття й аналізу ситуації в якомога коротший час знайти оптимальний шлях виконання тактичного завдання [37, с. 222].

Незважаючи на незначні розбіжності щодо трактування поняття «тактичне мислення» у різних сферах життєдіяльності, основоположною спільною позицією вчених є те, що за своєю суттю тактичне мислення є прогностичним – носить випереджаючий характер (дає змогу передбачити можливі події).

У науковій літературі прогностичність мислення часто розуміють як здатність змодельовати можливі ситуації [42]. Прогностичність мислення (характеристика відповідає прогностичному мисленню) [43].

У загальному формулюванні під поняттям «**прогностичне мислення**» розуміють такий вид мислення, який проявляється і реалізується в ситуаціях і методах розв'язання певного класу проблем і виконання завдань із прогнозування, що вимагають високорозвинених дослідницьких здібностей для передбачення найбільш імовірного визначення стану, тенденцій розвитку будь-якого явища, процесу, системи на певну перспективу, в процесі виконання яких здійснюється створення і (або) проектування нових продуктів, нових результатів щодо передбачення розвитку у відповідному просторі і в часовій перспективі об'єктів, процесів, подій, розвитку різного виду систем [43, с. 150-151].

Розвинуте прогностичне мислення, об'єктивне сприйняття майбутнього дає змогу спеціалісту моделювати можливі варіанти розвитку ситуації, зміни у структурі і в змісті процесу, підвищувати ефективність сприйняття об'єктивної інформації [44]. Здатність швидко і якісно вирішувати нестандартні завдання професійної спрямованості, мислити в новаторському ключі [45, с. 8].

Прогностичне мислення передусім детерміновано певним видом завдань і проблем, головною метою виконання яких є прогнозування розвитку ситуацій, явищ,

подій, розвитку теорій, технологій і т. д. [43, с. 148].

У теорії оперативно-розшукової діяльності зазначається [29; 5, с. 50; с. 31, 739], що прогностичне мислення стимулює пошук нових фактів, вивчення осіб, які становлять оперативний інтерес, сприяє вдосконаленню пізнавальної діяльності оперативних працівників.

У контексті зазначеного необхідно звернути увагу на думку вчених, які вважають, що для того, щоб діяти раціонально, необхідно передбачити ситуацію; щоб досягти такого передбачення, необхідно зібрати якомога більше інформації. Таким чином стимулюється фактор тактичної активності – найважливіша умова ефективності ОРД [31, с. 739].

На переконання дослідника В.В. Агеева, результати прогностичного мислення дуже часто не потребують підтвердження, вони просто забезпечують успіх оперативно-тактичних заходів. Крім того, в деяких випадках очікування підтвердження прогнозів стає шкідливим, наприклад, якщо підтверджується прогноз про вчинення тяжкого злочину, та ще з людськими жертвами [5, с. 49].

Викладене дає підстави стверджувати, що характерною особливістю прогностичного мислення є не лише передбачення можливого розвитку конкретної оперативно-тактичної ситуації, але й моделювання можливих варіантів впливу на її розвиток в інтересах оперативних підрозділів.

Не можна не погодитися із вченими, які вважають, що прогностичне мислення слід розглядати як складову творчого мислення.

У цілому творче мислення розглядається як процес, який характеризується ситуативними рішеннями і в результаті якого людина знаходить щось нове; як процес виявлення суб'єктивно нового, яке веде до формування психічних новоутворень особистості; як безпосередній

уявний розсуд раніше невідомих зв'язків у предметі, що вивчається; як створення наочної реальності, нового знання або ідеального образу; як форма мислення, що становить частину процесу творчості, результати якої відрізняються оригінальністю і значущістю [46, с. 172 – 173].

Важливо також зазначити, що тактичне мислення є практичним. Як уважає Ю. К. Корнілов [47], практичне – це мислення нетеоретичне, оскільки воно невідривне від практики. Практичне мислення безпосередньо пов'язане з діяльністю, тобто її організовує, забезпечує адекватність цієї діяльності, а отже охоплює найрізноманітніші її сторони. Практичне мислення вплетене в систему конкретної діяльності суб'єкта [47; 48].

З огляду на наведене можемо констатувати, що тактичне (прогностичне) мислення оперативного працівника є складовою професійного мислення та загалом його професійної компетентності.

Так, зокрема, О.С. Колтунов, досліджуючи прикладні проблеми педагогічної технології формування тактичного мислення курсантів вищих навчальних закладів системи МВС, слушно зауважує, що тактичне мислення має професійну спрямованість [49, с. 40].

Схожою і такою, що заслуговує на підтримку, є позиція вчених-криміналістів [50; 51], які вважають, що більш високий рівень професійного мислення слідчого – рівень тактичного мислення.

Приміром, К.П. Хоменко вважає, що розвиток професійного мислення є важливим процесом професіоналізації людини та запорукою успішної професійної діяльності. Професійна компетентність пов'язана із розвиненим професійним мисленням [52 с. 66].

У теорії оперативно-розшукової діяльності до основних компонентів

професійного мислення на тактичному рівні відносять:

здатність до самостійного визначення завдань і пошуку способів їх виконання;

уміння змінювати свою діяльність і змінювати прийняті рішення відповідно до нової інформації, здатність відійти від шаблонних рішень;

уміння оцінювати широке коло питань і фактів із використанням гранично великої кількості знань з минулого досвіду. Здатність одночасного формувати декілька варіантів рішення;

уміння співвідносити варіанти рішень з об'єктивними умовами завдання, обґрунтовувати, аргументувати задуми, що видаються кращими;

уміння знайти в умовах завдання найбільш істотне, відрізнити головні зв'язки і закономірності від несуттєвих, другорядних;

уміння виконувати завдання в найкоротший час, швидко орієнтуватися в умовах завдання;

уміння розібратися в рушійних мотивах поведінки людей, здатність розуміти і передбачати їх вчинки [53].

Зважаючи на вкладене та здійснивши аналіз наукової літератури, робимо висновок, що суттєвими ознаками (якостями) тактичного мислення оперативного працівника є такі: швидкість мислення; глибина мислення; гнучкість мислення; критичність мислення; послідовність мислення; самостійність мислення; широта мислення.

Таким чином, розвинене професійне мислення на тактичному рівні може забезпечити ефективне виконання оперативно-тактичних завдань оперативно-розшукової діяльності.

Слід наголосити, що саме за наявності таких якостей оперативний працівник здатен здійснити належний аналіз та оцінку оперативно-тактичної ситуації, на основі чого

прийняти оптимальне та раціональне оперативно-тактичне рішення та визначити найбільш ефективний спосіб його реалізації.

Однак аналіз останніх публікацій [54; 55; 56] та узагальнені результати опитування респондентів свідчать про низький рівень готовності оперативних працівників до прогностичної діяльності, що обумовлює низку труднощів у прийнятті оптимального та раціонального оперативно-тактичного рішення у ситуаціях тактичного ризику (несприятливих, специфічних, конфліктних), про що зазначило 67% опитаних.

Результати аналізу проведених досліджень з цього питання свідчать, що ця проблема обумовлена неналежною підготовкою слухачів у закладах вищої освіти системи МВС. Тому підтримуємо позицію вчених [8] щодо необхідності викладання спецкурсу «Прогностичні основи оперативно-розшукової тактики» для слухачів закладів вищої освіти системи МВС.

Слушною з цього приводу видається також думка Д.В. Швеця про те, що продуктивними засобами формування прогностичних умінь правоохоронців можуть виступати проектна діяльність, виконання завдань, розв'язання проблемних ситуацій, реалізація різних професійно-орієнтованих елементів навчальної діяльності, а також моделювання проблемних ситуацій [57, с. 157].

Варто також зауважити, що ефективність прогностичної діяльності зростає із набуттям досвіду роботи оперативного працівника. Оперативні працівники із значним стажем роботи можуть ефективно здійснювати таку діяльність навіть в умовах, коли бракує вихідної інформації і часу на прогнозування ситуації та прийняття рішення. Високий рівень якості оперативно-розшукового прогнозу обумовлена глибоким знанням специфіки досліджуваних об'єктів, наявністю розгалуженої мережі джерел інформації, умінням компілювати розрізнені

відомості і орієнтуватися на території, що обслуговується [9].

Отже, у контексті викладеного необхідно звернути увагу на думку вчених про те, що значення прогностичної діяльності важко переоцінити [31, с. 124]. Вона дає змогу уникнути помилок під час використання форм оперативно-розшукової діяльності (оперативний пошук, оперативно-розшукова профілактика, оперативна розробка), успішно виконувати тактичні завдання на випередження дій злочинців.

Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку про те, що тактичне мислення – це вид професійного мислення на тактичному рівні, що носить прогностичний (випереджаючий) характер, тобто характеризується здатністю оперативного працівника передбачити (спрогнозувати) ймовірні (можливі) варіанти розвитку конкретної оперативно-тактичної ситуації.

Слід наголосити, що оперативно-тактичне прогнозування є результатом тактичного мислення оперативного працівника, пошуку ним відповідей на питання про те, як може змінитися оперативно-тактична ситуація, як слід діяти в очікуваній ситуації, як буде поводитися протиборча сторона [7].

Доцільно погодитися з думкою В.В. Агеева про те, що оперативно-тактичні ситуації настільки мінливі, динамічні, що роль прогнозу позначається в самому змісті тактичного мислення [5].

Для оперативно-тактичного прогнозування характерні деякі особливості.

1. Оперативний працівник використовує прийом рефлексії, тобто діє за формулою «ставити себе на місце злочинця». У ході планування своїх дій оперуповноважений «приймає рішення» від імені особи, яка перевіряється і розробляється, намагається передбачити її поведінку залежно від розвитку ситуації і для

кожного напрямку прогнозу передбачає своє можливе оперативно-тактичне рішення.

2. Динамічність розвитку оперативно-тактичної ситуації призводить до постійного надходження нової оперативно-значущої інформації, в результаті чого відбувається постійна зміна інформаційної бази для аналізу ситуації і її ймовірного передбачення, що вимагає від оперативного співробітника постійної роботи з коригування отриманих прогностичних результатів буквально «на льоту».

3. Необхідність постійної зміни мотивувань і «рольових масок» з метою забезпечення конспіративності заходів, що проводяться, також призводить до динамічності прогнозованого результату [9, с. 76-77].

Варто також зазначити, що оперативно-тактичне прогнозування істотно підвищує якість оперативно-тактичних рішень, зокрема, за рахунок більш повної поінформованості, що досягається в ході прогнозування. При цьому діє основна закономірність тактики: чим вищий рівень поінформованості, тим ефективніші оперативно-тактичні дії [5, с. 48].

Як свідчить аналіз наукової літератури [13; 26; 12], головна мета оперативно-тактичного прогнозування полягає в розробці та актуалізації оперативно-розшукових версій, звернених у майбутнє, що сприяють вжиттю конкретних заходів щодо виконання завдань ОРД [13; 26; 12].

Оперативно-розшукова версія за своєю логічною природою схожа на те, що в науці називають гіпотезою (науково обгрунтоване припущення або про факт, що безпосередньо не спостерігається, або про закономірний порядок фактів, що ним пояснюються; при цьому важливим є ступінь їх наукової обгрунтованості. Гіпотези в науці зазвичай висуваються з приводу помітних явищ природи або суспільного життя і обгрутовуються тривалими

спостереженнями і твердо встановленими науковими законами [58, с. 19].

Гіпотеза є найважливішою формою прояву і реалізації прогностичного мислення [43, с. 152].

Під гіпотезою розуміють припущення, яке пояснює спостережуване явище, воно потребує перевірки на досліді та теоретичного обґрунтування [59].

У теорії оперативного-розшукової діяльності «оперативно-розшукові версії виступають як дослідницький процес оперативного працівника, що включає в себе виконання різних за характером і складністю завдань за допомогою емпіричних, теоретичних і спеціальних методів» [59; 60].

Логічною основою оперативного-тактичного прогнозування є такі категорії пізнання:

екстраполяція (поширення встановлених у минулому тенденцій на майбутній період часу);

умовивід за аналогією (перенесення знань про вивчені об'єкти, явища на нововиявлені об'єкти та явища, схожі за істотними якостями і властивостями);

моделювання (дослідження явищ і процесів, що вивчаються, шляхом побудови схем).

Оперативно-тактичне моделювання нагадує розробку сценаріїв очікуваних оперативного-тактичних ситуацій. Результати оперативного-тактичного моделювання стають значно ефективнішими, якщо воно поєднується із застосуванням методів експертних оцінок [2, с. 100].

Ми підтримуємо думку, що оперативного-тактичне прогнозування (і сам прогноз), очевидно, не будучи категорією, рівнозначною категорії оперативного-тактичного рішення, водночас становить його структурну частину – «операційну частину» тактичного рішення [23].

Висновки. З огляду на викладене у вузькому розумінні оперативного-тактичне

прогнозування можна визначити як один з етапів процесу прийняття оперативного-тактичного рішення.

У широкому розумінні поняття «оперативно-тактичне прогнозування» можна охарактеризувати за такими ознаками:

оперативно-тактичне прогнозування формується на основі всебічного аналізу та оцінки конкретної оперативного-тактичної ситуації;

оперативно-тактичне прогнозування – результат професійного мислення на тактичному рівні, якість формування якого залежить від професійної (прогностичної) компетентності оперативного працівника;

оперативно-тактичне прогнозування забезпечує прийняття найбільш раціонального (оптимального) оперативного-тактичного рішення щодо найбільш ефективного способу його реалізації з урахуванням розвитку конкретної оперативного-тактичної ситуації.

Перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи викладене вище, варто констатувати, що подальшого удосконалення потребує класифікація оперативного-тактичного прогнозування за формами оперативного-розшукової діяльності (оперативний пошук, оперативного-розшукова профілактика, оперативна розробка).

Література:

1. Григорьян Э. Р. Социология как социальные шахматы: метод. пособие. М.-Берлин : Директ-Медиа, 2015. 144 с.
2. Родевич В. Ч., Толочко А. Н. Тактика розыска скрывшегося обвиняемого: теоретический аспект. *Вопросы криминологии, криминалистики и судебной экспертизы*. 2010. № 2 (28). С. 94–101.
3. Селиванов А. И., Стрельников К. А., Царегородцев И. Ю. Теоретические основы прогнозирования в оперативно-розыскной деятельности. *Вестник Академии экономической безопасности МВД России*. 2011. № 2. С. 60–69.
4. Купрієнко Д. А., Фаріон О. Б. Методологічні основи розвідувального аналізу в оперативного-розшуковій діяльності прикордонних

підрозділів щодо протидії незаконним збройним формуванням при проведенні антитерористичної операції. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2016. Вип. 1 (46). С. 151–156.

5. Агеев В. В. Теоретические и организационно-правовые основы оперативно-розыскного прогнозирования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 2008. 193 с.

6. Овчинский С. С. Роль оперативно-розыскного прогнозирования в борьбе с организованной преступностью. *Основы борьбы с организованной преступностью* : монография / под ред. В. С. Овчинского, В. Е. Эминова, Н. П. Яблокова. М. : ИНФРА, 1997. 460 с.

7. Яковец Е. Н. Проблемы аналитической работы в оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел : монография. М. : Шуმიлова И. И., 2005. 218 с.

8. Оперативно-розыскная деятельность : учебник / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, А. Ю. Шуმიлова. М. : ИНФРА-М, 2002. С. 702–721

9. Николаев О. Э. Оперативно-розыскное прогнозирование как один из факторов повышения эффективности оперативно-розыскной деятельности. *Юридическая наука*. 2019. № 7. С. 74–77.

10. Ортинський В. Л. Особливості інформаційного забезпечення оперативно-розшукового прогнозування у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2017. № 876. С. 4–9. (Серія «Юридичні науки»).

11. Межевой В. П., Межевой О. В. Оперативно-розшукове прогнозування як важливий елемент тактичного мислення оперативника. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Є. О. Дідоренка*. 2008. № 4. С. 128.

12. Халілев Р. А. Оперативно-розшукове прогнозування у сфері протидії злочинності на ґрунті етно-конфесійних відносин. *Форум права*. 2010. № 4. С. 900–904. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2010-4/10xraekv.pdf>.

13. Мовчан А. В. Характеристика основных форм інформаційно-аналітичної роботи в оперативно-розшуковій діяльності. *Наука і правоохорона*. 2014. № 4 (26). С. 241–247.

14. Бусол О. Ю. Підрозділи аналітичної розвідки як спеціальний суб'єкт оперативно-розшукового прогнозування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2011.

№ 2 (2). С. 106–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2011_2%282%29_14.

15. Богомаз К. Ю. Конспект лекцій з дисципліни «Соціальне прогнозування та актуальні проблеми соціогуманітарних наук» для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня зі спеціальності 054 «Соціологія» за освітньо-професійною програмою «Соціологія». Кам'янське : ДДТУ, 2018. 180 с.

16. Теслюк І. О. Тактичні засади застосування криміналістичного прогнозування у досудовому розслідуванні (на прикладі органів Національної поліції України) : монографія. Одеса : Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 217 с.

17. Журавель В. А. Роль криміналістичного прогнозування в удосконаленні розслідування тяжких злочинів. *Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 19 листоп. 1994 р.). Харків, 1994. С. 48–49.

18. Зинченко М., Филиппович И. Криминалистическое прогнозирование как частная криминалистическая теория. URL: <http://znat.ru/page,1,113-zinchenko.html>.

19. Цільмак О. М. Загальнотеоретичні положення криміналістичного прогнозування. *Вісник Запорізького національного університету*. 2013. № 4. С. 178–184.

20. Литвинов А. Н., Степанюк Р. Л. Прогнозирование и планирование в криминалистике / под общ. ред. В. И. Гаенко. М. : Юркнига, 2004. 160 с.

21. Криминалистика : учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Юристъ, 2005. 781 с.

22. Яблоков Н. П. Криминалистика в вопросах и ответах : учеб. пособие. М. : Юристъ, 2002. 224 с.

23. Стояновский М. В. Тактическое прогнозирование: категория криминалистики, необходимое условие обеспечения безопасности участников следственных действий. *Воронежские криминалистические чтения*. 2016. № 1 (18). С. 199–206.

24. Gorr W., Harries R. Introduction to crime forecasting. *International Journal of Forecasting*. 2003. No. 19 (4). P. 551–555.

25. Журавленко Н. И., Михайлова Я. С. Оперативно-розыскное прогнозирование преступлений экономической направленности. *Евразийский юридический журнал*. 2015. № 6 (85). С. 266–269.

26. Павленко С. О. Поняття та класифікація оперативно-тактичних рішень у теорії оперативно-розшукової діяльності. *Проблеми*

законності. 2020. Вип. 150. С. 216–232. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.150.209794>.

27. Дивольд В. Е. Проблемные вопросы реализации оперативно-розыскного прогнозирования. *Преемственность и новации в юридической науке*: материалы Всерос. науч. конф. (Омск, 21 мая 2019 г.) / под. ред. И. В. Сидорова. Омск: Омск. акад. МВД РФ, 2019. С. 70–72.

28. Елинский В. И. Основы методологии теории оперативно-розыскной деятельности: монография. М.: Шумилова И. И., 2001. 228 с.

29. Обложко А. Г. О результатах исследования прогностического мышления сотрудников оперативных аппаратов. *Проблемы повышения эффективности деятельности ОВД*: межвуз. сб. науч. тр. М.: [б. и.], 1992. 127 с.

30. Акіменко Д. О., Конціялов О. В. Тактичне прогнозування при проведенні спеціальних операцій. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 37. С. 156–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnvvs_2007_37_26.

31. Теория оперативно-розыскной деятельности: учебник / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Синилова. М.: ИНФРА-М, 2006. 832 с.

32. Бірюков Г. Оперативно-тактичне прогнозування як елемент оперативно-розшукової тактики. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 2 (14). С. 128–134.

33. Брушлинский А. В. Психология мышления и кибернетика. М.: Мысль, 1970. 191 с.

34. Брушлинский А. В. Мышление и прогнозирование. М.: Мысль, 1979. 228 с.

35. Кабалин В. Л., Прищепа В. Н., Сергеев А. Н. Формирование компетенций тактического мышления командира. *Педагогический журнал*. 2019. Т. 9. № 3А. С. 95–102.

36. Лопанова Е. В. Критерии оценки профессионального мышления педагога. *Казанский педагогический журнал*. 2008. № 10. С. 36–45.

37. Щербак Т. І. Особливості тактичного мислення футболістів в залежності від спортивного амплуа. *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*. 2016. Т. 21. Вип. 4 (42). С. 222–231. (Серія «Психологія»).

38. Рыбалов Ю. В., Рыбалов С. И., Рудин М. В. Основы спортивной тренировки: учеб.-метод. пособие. Сураж: Сураж. пед. колледж, 2013. URL: https://sportschool51.murm.sportsng.ru/media/2020/06/18/1254747936/Yu.V._Ry_balov_S.I._Ry_balova_M.V._Rudin_Osnovy_sport.trenirovki_Surazh_2013.pdf.

39. Хьюс Ч. Футбол: тактические действия команды / пер. с англ.; предисл. В. Николаева. М.: Физкультура и спорт, 1979. 144 с.

40. Годик М. А. Спортивная метрология: учебник. М.: Физкультура и спорт, 1988. 192 с.

41. Волков С. В. К вопросу особенностей тактического мышления футболистов. *Молодёжь Сибири – науке России*: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Красноярск, 23–24 апр. 2015 г.) / сост. Т. А. Кравченко; гл. ред. В. Ф. Забуга. Красноярск: Сибир. ин-т бизнеса, упр. и психологии, 2015. С. 46–48.

42. Чашечникова О. С., Бардакова О. Г., Чухрай З. Б. Навчання учнів розв'язувати завдання з параметрами як засіб розвитку прогностичного мислення. Тригонометричні рівняння з параметрами. *Актуальні питання природничо-математичної освіти*. 2019. Вип. 1 (13). С. 93–103. doi: 10.5281/zenodo.3568395.

43. Андреев В. И. Педагогическая эвристика для творческого саморазвития многомерного мышления и мудрости: монография. Казань: Центр инновац. технологий, 2015. 288 с.

44. Карманчиков А. И. Прогнозирование успешной деятельности специалиста. *Фундаментальные исследования*. 2014. № 5–2. С. 356–360. URL: <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=33880>.

45. Романчук В. О., Романчук М. Г. Развитие творческого потенциала учащихся неязыковых вузов на основе принципа рефлексивности. *Pedagogy & Psychology. Theory and practice*. 2017. № 2 (10). С. 8–10.

46. Махлай О. Основні підходи до проблеми розвитку творчої особистості в контексті сучасних психологічних досліджень. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України*. 2017. № 2 (7). С. 129–143. (Серія «Психологічні науки»).

47. Корнілов Ю. К. Особливості практичного мислення. *Застосування концепції С. Л. Рубінштейна в розробці питань загальної психології*. М., 1989. С. 67–79.

48. Карпенко В. В. Психологія мислення: феноменологія, процес і детермінанти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. Вип. 1. С. 32–42. (Серія «Психологічна»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2013_1_6.

49. Колтунов А. С. Формирование тактического мышления курсантов ВВУЗов ВВ МВД России в процессе изучения военных дисциплин: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Саратов, 2000. 176 с.

50. Яблоков Н. П. Средства криминалистического мышления в криминалистической тактике. *Актуальные проблемы криминалистической тактики* : материалы Междунар. науч.-практ. конф. М., 2014. С. 308–313.

51. Воронина А. С. Особенности мышления сотрудников подразделений предварительного следствия МВД России. *Психология и педагогика служебной деятельности*. 2018. № 1. С. 7–8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-myshleniya-sotrudnikov-podrazdeleniy-predvaritelnogo-sledstviya-mvd-rossii-1>.

52. Хоменко К. П. Формування професійної компетентності майбутніх лікарів в університетах Польщі (1990–2015) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2017. 20 с.

53. Богданов В. М. Психологічні особливості професійного мислення працівника карного розшуку : лекція. Омськ : Омськ. вищ. шк. міліції МВС СРСР, 1984. 32 с.

54. Азаров І. В. Сформованість прогностичної компетентності у майбутніх офіцерів збройних сил України. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. 2017. № 1 (114). С. 13–17.

55. Марков М. М. Загальна характеристика професійної підготовки працівників оперативних підрозділів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 224–232.

56. Швець Д. В. Формування особистості поліцейського в умовах фахової підготовки та професійної діяльності: правові та психологічні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2019. 454 с.

57. Швець Д. В. Прогностична компетентність як чинник ефективності професійної діяльності майбутніх правоохоронців. *Inovačné výskum v oblasti sociológie, psychológie a politológie* : Zborník z medzinárodnej vedecko-practická konferencia (Sládkovičovo, Slovenská republika, 10–11 marca 2017). Sládkovičovo : Vysoká škola Danubius, 2017. С. 155–158.

58. Бородулин В. В. Выдвижение и проверка оперативно-розыскных версий при обнаружении трупа со следами насилия : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 2003. 156 с.

59. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. 7-ме вид., стереотип. Київ : Знання, 2004. 255 с.

60. Лукашов В. А. Методика изучения и оценки оперативной обстановки. *Оперативно-розыскная деятельность ОВД. Особенная часть*.

Раздел 1 : Учебник. М. : Акад. МВД СССР, 1982. С. 56.

References:

1. Grigorev, E.R. (2015). *Sotsiologiyi kak sotsialnye shakhmaty [Sociology as social chess]*. M.-Berlin: Direkt-Mrdia [in Russian].

2. Rodevich, V.Ch., & Tolochko, A.BN. (2010). Taktika rozyska skryvshegosia obviniaemogo: teoreticheskiy aspekt [Tactics of finding the hiding accused: a theoretical aspect]. *Voprosy kriminologii, kriminalistiki i sudebnoy ekspertizy, Criminology, Forensic Science and Forensics Issues*, 2(28), 94-101 [in Russian].

3. Selivanov, A.I., Strelnikov, K.A., & Tsaregorodtsev, I.Iu. (2011). Teoreticheskie osnovy prognozirovaniia v operativno-rozysknoy deiatelnosti [Theoretical foundations of forecasting in operational-search activities]. *Vestnik Akademii ekonomicheskoy bezopasnosti MVD Rossii, Bulletin of the Academy of Economic Security of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 2, 60-69 [in Russian].

4. Kupriienko, D.A., & Farion, O.B. (2016). Metodolohichni osnovy rozvidualnoho analizu v operativno-rozshukovii diialnosti prykordonnykh pidrozdiliv shchodo protydiv nezakonnym zbroinym formuvanniam pry provedenni antyterorystychnoi operatsii [Methodological bases of reconnaissance analysis in operative-search activity of frontier divisions concerning counteraction to illegal armed formations at carrying out anti-terrorist operation]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho universytetu Povitrianykh Syl, Collection of scientific works of Kharkiv University of the Air Force*, 1(46), 151-156 [in Ukrainian].

5. Ageev, V.V. (2008). Teoreticheskie i organizatsionno-pravovye osnovy operativno-rozysknoho prognozirovaniia [Theoretical and organizational and legal foundations of operational-search forecasting]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

6. Ovchinskiy, S.S. (1997). Rol operativno-rozysknoho prognozirovaniia v borbe s organizovannoy prestupnosiu [The role of operational-search forecasting in the fight against organized crime]. *Osnovy borby s organizovannoy prestupnostiu, Fundamentals of Combating Organized Crime*. V.S. Ovchinskiy, V.E. Eminov, N.P. Iablokov (Ed.). Moscow: INFRA [in Russian].

7. Iakovets, E.N. (2005). *Problemy analiticheskoy raboty v operativno-rozysknoy deiatelinosti organov vnutrennikh del [Problems of analytical work in the operational-search activity of the internal affairs bodies]*. Moscow: Shumilova I.I. [in Russian].

8. Goriainov, K.K., Ovchinskiy, V.S., & Shumilov, A.Iu. (Ed.). (2002). *Operativno-rozysknaia deiatel'nost' [Operational-search activity]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].

9. Nikolaev, O.E. (2019). Operativno-rozysknoe prognozirovanie kak odin iz faktorov povysheniia effektivnosti operativno-rozysknoy deiatel'nosti [Operational-search forecasting as one of the factors for increasing the efficiency of operational-search activity]. *Yuridicheskaya nauka, Legal Science*, 7, 74-77 [in Russian].

10. Ortynskiy, V.L. (2017). Osoblyvosti informatsiynoho zabezpechennia operativno-rozshukovoho prognozuvannia u protydii zlochynam u sferi obihu narkotychnykh zasobiv [Features of information support of operative-search forecasting in counteraction to crimes in the sphere of drug trafficking]. *Visnyk natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika", Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, 876, 4-9 [in Ukrainian].

11. Mazhevoi, V.P., & Mezhovoi, O.V. (2008). Operativno-rozshukove prognozuvannia yak vazhlyvyi element taktichnoho myslennia operativnyka [Operational search forecasting as an important element of tactical thinking of the operative]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni Ye.O. Didorenka, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.A. Didorenko*, 4, 128 [in Ukrainian].

12. Khalilev, R.A. (2010). Operativno-rozshukove prognozuvannia u sferi protydii zlochynnosti na grunti etno-konfesiinykh vidnosyn [Operational search forecasting in the field of crime prevention on the basis of ethno-confessional relations]. *Forum prava, Law Forum*, 4, 900-904. Retrieved from <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/FP/2010-4/10xraekv.pdf> [in Ukrainian].

13. Movchan, A.V. (2014). Kharakterystyka osnovnykh form informatsiino-analitychnoi roboty v operativno-rozshukovii diialnosti [Characteristics of the main forms of information and analytical work in operational and investigative activities]. *Nauka i pravoohorona, Science and law enforcement*, 4(26), 241-247 [in Ukrainian].

14. Busol, O.Yu. (2011). Pidrozdily analitychnoi rozvidky yak spetsialnyi subiekt operativno-rozshukovoho prognozuvannia [Analytical intelligence units as a special subject of operative-search forecasting]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2(2), 106-115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2011_2%282%29_14 [in Ukrainian].

15. Bohmaz, K.Yu. (2018). *Konspekt leksii z dystsyplyny "Sotsialne prohnozuvannia ta aktualni problemy sotsiohumanitarnykh nauk" dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity druhoho (mahisterskoho) rivnia zi spetsialnosti 054 "Sotsiologhiia" za osvithno-profesiinoiu prohramoiu "Sotsiologhiia" [Synopsis of lectures on the subject "Social forecasting and current issues of socio-humanitarian sciences" for applicants for higher education of the second (master's) level in the specialty 054 "Sociology" in the educational-professional program "Sociology"]*. Kamianske: DDTU [in Ukrainian].

16. Tesliuk, I.O. (2017). *Taktychni zasady zastosuvannia kryminalistychnoho prognozuvannia u dosudovomu rozsliduvanni (na prykladi orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy) [Tactical principles of application of forensic forecasting in pre-trial investigation (on the example of the National Police of Ukraine)]*. Odesa: Odes. derzh. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].

17. Zhuravel, V.A. (1994). Rol kryminalistychnoho prognozuvannia v udoskonalenni rozsliduvannia tiazhkykh zlochyniv [The role of forensic forecasting in improving the investigation of serious crimes]. *Vykorystannia dosiahnen nauky i tekhniki u borotbi zi zlochynnistyu, Using the achievements of science and technology in the fight against crime: Proceedings of the Scientific and Practical Conference* (pp. 48-49). Kharkiv [in Ukrainian].

18. Zinchenko, M., & Filipovich, I. *Kriminalisticheskoe prognozirovanie kak chastnaia kriminalisticheskaya teoriia [Forensic forecasting as a private forensic theory]*. Retrieved from <http://znat.ru/page,1,113-zinchenko.html> [in Russian].

19. Tsilmak, O.M. (2013). Zahalnoteoretychni polozhennia kryminalistychnoho prognozuvannia [General theoretical provisions of forensic forecasting]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, Bulletin of Zaporizhia National University*, 4, 178-184 [in Ukrainian].

20. Litvinov, A.N., & Stepaniuk, R.L. (2004). *Prognozirovanie i planirovanie v kriminalistike [Forecasting and planning in forensic science]*. V.I Gaenko (Eds.). Moscow: Iurkniga [in Russian].

21. Iablokov, N.P. (Eds.). (2005). *Kriminalistika [Forensics]*. N.P. Iablokov (Eds.) (3rd ed., rev.). Moscow: Iurist [in Russian].

22. Iablokov, N.P. (2002). *Kriminalistika v voprosakh i otvetakh [Forensic Questions and Answers]*. Moscow: Iurist [in Russian].

23. Stoianovskiy, M.V. (2016). Takticheskoe prognozirovanie: kategoriia kriminalistiki, neobkhodimoe uslovie obespecheniia bezopasnosti uchastnikov sledstvennykh deystviy [Tactical

forecasting: a category of forensic science, a necessary condition for ensuring the safety of participants in investigative actions]. *Voronezhskie kriminalisticheskie chteniia, Voronezh forensic readings*, 1(18), 199-206 [in Russian].

24. Gorr, W., & Harries, R. (2003). Introduction to crime forecasting. *International Journal of Forecasting*, 19(4), 551-555.

25. Zhuravlenko, N.I., & Mikhaylova, I.A. (2015). Operativno-rozysknoe prognozirovanie prestupleniy ekonomicheskoy napravlenosti [Operational-search forecasting of economic crimes]. *Evrasiyskiy iuridicheskii zhurnal, Eurasian Law Journal*, 6(85), 266-269 [in Russian].

26. Pavlenko, S.O. (2020). Poniattia ta klasyfikatsiia operativno-taktychnykh rishen u teorii operativno-rozshukovoi diialnosti [The concept and classification of operational and tactical solutions in the theory of operational and investigative activities]. *Problemy zakonnosti, Problems of legality*, 150, 216-232. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.150.209794> [in Ukrainian].

27. Divold, V.E. (2019). Problemnye voprosy realizatsii operativno-rozysknogo prognozirovaniia [Problematic issues of the implementation of operational-search forecasting]. *Preemstvennost i novatsii v iuridicheskoy nauke, Continuity and innovations in legal science*; Proceedings of the All-Russian Scientific Conference (pp. 70-72). I.V. Sidorov (Ed.). Omsk: Omsk. akad. MVD RF [in Russian].

28. Elinskiy, V.I. (2001). *Osnovy metodologii teorii operativno-rozysknoy deiatelnosti [Fundamentals of the methodology of the theory of operational-search activity]*. Moscow: Shumilova I.I. [in Russian].

29. Oblozko, A.G. (1992). O rezultatakh issledovaniia prognosticheskogo myshleniia sotrudnikov operativnykh apparatov [On the results of a study of the predictive thinking of employees of operational units]. *Problemy povysheniia effektivnosti deiatelnosti OVD, Problems of increasing the efficiency of the internal affairs bodies*: Intercollegiate Proceedings of the Scientific Conference (p. 127). Moscow [in Russian].

30. Akimenko, D.O., & Kontsiyalov, O.V. (2007). Taktychne prognozuvannya pry provedenni spetsialnykh operatsii [Tactical forecasting during special operations]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 37, 156-162. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnvns_2007_37_26 [in Ukrainian].

31. Goriainov, K.K., Ovchinskiy, V.S., & Sinilov, G.K. (Ed.). (2006). *Teoriia operativno-*

rozysknoy deiatelnosti [Theory of operational-search activity]. Moscow: INFRA-M [in Russian].

32. Biriukov, H. (2010). Operativno-taktychne prognozuvannya yak element operativno-rozshukovoi taktyky [Operational and tactical forecasting as an element of operational and search tactics]. *Visnyk Akademii upravlinnia MVS, Bulletin of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs*, 2(14), 128-134 [in Ukrainian].

33. Brushlinskiy, A.V. (1970). *Psikhologiya myshleniia i kibernetika [Psychology of thinking and cybernetics]*. Moscow: Mysl [in Russian].

34. Brushlinskiy, A.V. (1979). *Myshlenie i prognozirovanie [Thinking and forecasting]*. Moscow: Mysl [in Russian].

35. Kabalin, V.L., Prishchepa, V.N., & Sergeev, A.N. (2019). Formirovanie kompetentsiy takticheskogo myshleniia komandira [Formation of commander's tactical thinking competencies]. *Pedagogicheskii zhurnal, Pedagogical journal*, vol. 9, 3A, 95-102 [in Russian].

36. Lopanova, E.V. (2008). Kriterii otsenki professionalnogo myshleniia pedagoga [Criteria for assessing the professional thinking of a teacher]. *Kazanskiy pedagogicheskii zhurnal, Kazan pedagogical journal*, 10, 36-45 [in Russian].

37. Shcherbak, T.I. (2016). Osoblyvosti taktychnoho myshlennia futbolistiv v zalezhnosti vid sportyvnoho amplyua [Features of tactical thinking of football players depending on a sports role]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I.I. Mechnikova, Bulletin of Odessa National University after I.I. Mechnikov*, vol. 21, 4(42), 222-231 [in Ukrainian].

38. Rybalov, Iu.V., Rybalov, S.I., & Rudin, M.V. (2013). *Osnovy sportivnoy trenirovki [Fundamentals of sports training]*. Surazn: Surazn. ped. koledzn. Retrieved from https://sportschool51.murm.sportsng.ru/media/2020/06/18/1254747936/Yu.V._Ry_balov_S.I._Ry_balova_M.V._Rudin_Osnovy_sport.trenirovki_Surazh_2013.pdf [in Russian].

39. Khuis, Ch. (1979). *Futbol: takticheskie deystviia komandy [Football: tactical team action]*. (Trans). V. Nikolaev (Ed.). Moscow: Fizkultura i sport [in Russian].

40. Godik, M.A. (1988). *Sportivnaia metrologiya [Sports metrology]*. Moscow: Fizkultura i sport [in Russian].

41. Volkov, S.V. (2015). K voprosu osobennostey takticheskogo myshleniia futbolistov [To the question of the features of the tactical thinking of football players]. *Molodozn Sibiri - nauke Rossii, Youth of Siberia - to the science of Russia*: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp 46-48). T.A. Kravchenko,

V.F. Zabuga (Ed.). Krasnoirsk: Sibir. in-t biznesa, upr. i psikhologii [in Russian].

42. Chashechnykova, O.S., Bardakova, O.H., & Chukhrai, Z.B. (2019). Navchannia uchniv rozviazuvaty zavdannia z parametramy yak zasib rozvytku prohnostychnoho myslennia. Trygonometrychni rivniannia z parametramy [Teaching students to solve problems with parameters as a means of developing predictive thinking. Trigonometric equations with parameters]. *Aktualni pytannia pryrodnycho-matematychnoi osvity, Current issues of natural and mathematical education, 1(13)*, 93-103. doi: 10.5281/zenodo.3568395 [in Ukrainian].

43. Andreev, V.I. (2015). *Pedagogicheskaia evristika dlia tvorcheskogo samorazvitiia mnogomernogo myshleniia i mudrosti [Pedagogical heuristics for creative self-development of multidimensional thinking and wisdom]*. Kazan: Tsentri innovats. tekhnologiy [in Russian].

44. Karmanchikov, A.I. (2014). Prognozirovanie uspekhov deiatel'nosti spetsialista [Forecasting the successful activity of a specialist]. *Fundamentalnye issledovaniia, Basic research, 5-2*, 356-360. Retrieved from <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=33880> [in Russian].

45. Romanchuk, V.O., & Romanchuk, M.H. (2017). Razvitiie tvorcheskogo potentsiala uchashchikhsia neiazykovykh vuzov na osnove printsipa refleksivnosti [Development of the creative potential of students of non-linguistic universities based on the principle of reflexivity]. *Pedagogy & Psychology. Theory and practice, 2(10)*, 8-10 [in Russian].

46. Makhlai, O. (2017). Osnovni pidkhody do problemy rozvytku tvorchoi osobystosti v konteksti suchasnykh psykhologichnykh doslidzhen [The main approaches to the problem of creative personality development in the context of modern psychological research]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, Collection of scientific works of the National Academy of State Border Guard Service of Ukraine, 2(7)*, 129-143 [in Ukrainian].

47. Kornilov, Yu.K. (1989). Osoblyvosti praktychnoho myslennia [Features of practical thinking]. *Zastosuvannia kontseptsii S.L. Rubinshteina v rozrobttsi pytan zahalnoi psykhologii, Application of S.L. Rubinstein's concept in the development of general psychology, 67-79*. Moscow [in Russian].

48. Karpenko, V.V. (2013). Psykhologhiua myslennia: fenomenolohiia, protses i determinanty [Psychology of thinking: phenomenology, process and determinants]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal*

Affairs, 1, 32-42. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2013_1_6 [in Ukrainian].

49. Koltunov, A.S. (2000). Formirovanie takticheskogo myshleniia kursantov VVUZov VV MVD Rossii v protsesse izucheniia voennykh distsiplin [Formation of tactical thinking of cadets of VVUZs of the Internal Troops of the Ministry of Internal Affairs of Russia in the process of studying military disciplines]. *Candidate's thesis*. Saratov [in Russian].

50. Iablokov, N.P. (2014). Sredstva kriminalisticheskogo myshleniia v kriminalisticheskoy taktike [Forensic thinking tools in forensic tactics]. *Aktualnye problemy kriminalisticheskoy taktiki, Actual problems of forensic tactics: Proceedings of the Scientific and Practical Conference* (pp. 308-313). Moscow [in Russian].

51. Voronina, A.S. (2018). Osobennosti myshleniia sotrudnikov podrazdeleniy predvaritel'nogo sledstviia MVD Rossii [Peculiarities of thinking of employees of the preliminary investigation units of the Ministry of Internal Affairs of Russia]. *Psikhologhiia i pedagogika sluzhebnoy deiatel'nosti, Psychology and pedagogy of performance, 1*, 7-8. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-myshleniya-sotrudnikov-podrazdeleniy-predvaritel'nogo-sledstviya-mvd-rossii-1> [in Russian].

52. Khomenko, K.P. (2017). Formuvannia profesiinnoi kompetentnosti maibutnikh likariv v universytetakh Polshchi (1990-2015) [Formation of professional competence of future doctors in Polish universities (1990-2015)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

53. Bohdanov, V.M. (1984). *Psykhologichni osoblyvosti profesiinoho myslennia pratsivnyka karnoho rozshuku [Psychological features of professional thinking of a criminal investigation officer]*. Omsk: Omsk. vyshch. shk. militsii MVS SRSR [in Ukrainian].

54. Azarov, I.V. (2017). Sformovanist prohnostychnoi kompetentnosti u maibutnikh ofitseriv zbroinykh syl Ukrainy [Formation of prognostic competence in future officers of the Armed Forces of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukraiinskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni K.D. Ushynskoho, Scientific Bulletin of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky, 1(114)*, 13-17 [in Ukrainian].

55. Markov, M.M. (2018). Zahalna kharakterystyka profesiinnoi pidhotovky pratsivnykiv operatyvnykh pidrozdiliv [General characteristics of professional training of employees of operational units]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National*

Academy of Internal Affairs, 2(107), 224-232 [in Ukrainian].

56. Shvets, D.V. (2019). Formuvannia osobystosti politseiskoho v umovakh fakhovoi pidhotovky ta profesiinoi diialnosti: pravovi ta psykholohichni aspekty [Formation of the police officer's personality in the conditions of professional training and professional activity: legal and psychological aspects]. *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

57. Shvets, D.V. (2017). Prohnostychna kompetentnist yak chynnyk efektyvnosti profesiinoi diialnosti maibutnikh pravookhorontsiv [Prognostic competence as a factor in the effectiveness of professional activities of future law enforcement officers]. *Inovačne výskum v oblasti sociológie, psychologíe a politológie: Zborník z medzinárodna vedecko-practická konferencia* (pp. 155-158). Sládkovičovo: Vysoká škola Danubius [in Ukrainian].

58. Borodulin, V.V. (2003). Vydviznenie i proverka operativno-rozysknykh versiy pri obnaruznenii trupa so sledami nasiliia [Putting forward and checking operational-search versions when a corpse with traces of violence is found]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

59. Zherebkin, V.Ye. (2004). *Lohika [Logic]* (7th ed.). Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

60. Lukashov, V.A. (1982). Metodika izucheniiia i otsenki operativnoy obstanovki [Methodology for studying and assessing the operational environment]. *Operativno-rozysknaia deiatelnost OVD. Osobennaia chast. Razdel 1, Operational search activity of the Department of Internal Affairs. The special part. Section 1*. Moscow: Akad. MVD SSSR [in Russian].

Pavlenko S.O. Operational-tactical forecasting as a basis for operational-tactical decision-making in operational-search activity: essence and therefore. – Article.

The article clarifies the essence and importance of operational and tactical forecasting in making operational and tactical decisions. It is noted that operational and tactical forecasting is the result of tactical thinking of the operational worker. In essence, tactical thinking is prognostic - it is anticipatory (allows you to predict possible events). A characteristic feature of prognostic thinking is not only the prediction of the possible development of a specific operational and tactical situation, but also the modeling of possible options for influencing its development in the interests of operational units.

The generalized results of the survey of respondents indicate a low level of readiness of operatives for forecasting activities, which causes a number

of difficulties in making optimal and rational operational and tactical decisions in situations of tactical risk (adverse, specific, conflict), as noted by 67% of respondents. Emphasis was placed on the need to teach a special course "Prognostic foundations of operational and investigative tactics" for students of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs.

Based on the study, the author concluded that in a narrow sense, operational and tactical forecasting can be defined as one of the stages of the process of operational and tactical decision. In a broad sense, the concept of "operational and tactical forecasting" can be characterized by the following features: operational and tactical forecasting is formed on the basis of a comprehensive analysis and assessment of a specific operational and tactical situation; operational-tactical forecasting - the result of professional thinking at the tactical level, the quality of formation of which depends on the professional (prognostic) competence of the operational worker; operational and tactical forecasting ensures the adoption of the most rational (optimal) operational and tactical decision on the most effective way to implement it, taking into account the development of a specific operational and tactical situation.

Key words: forecasting, tactical, strategic, decision, thinking.

Павленко С.О. Оперативно-тактическое прогнозирование как основа принятия оперативно-тактических решений в оперативно-розыскной деятельности: сущность и поэтому. - Статья.

В статье уточняется сущность и значение оперативно-тактического прогнозирования при принятии оперативно-тактических решений. Отмечается, что оперативно-тактическое прогнозирование является результатом тактического мышления оперативного работника. По своей сути тактическое мышление является прогностическим — оно предвосхищает (позволяет предвидеть возможные события). Характерной чертой прогностического мышления является не только предсказание возможного развития конкретной оперативно-тактической обстановки, но и моделирование возможных вариантов воздействия на ее развитие в интересах оперативных подразделений.

Обобщенные результаты опроса респондентов свидетельствуют о низком уровне

готовности оперативных работников к прогнозной деятельности, что вызывает ряд трудностей в принятии оптимальных и рациональных оперативно-тактических решений в ситуациях тактического риска (неблагоприятных, специфических, конфликтных), как отмечалось. 67% опрошенных. Сделан акцент на необходимости преподавания специального курса «Прогностические основы оперативно-розыскной тактики» для студентов высших учебных заведений МВД.

На основании проведенного исследования автор сделал вывод, что в узком смысле оперативно-тактическое прогнозирование можно определить как один из этапов процесса принятия оперативно-тактического решения. В широком смысле понятие «оперативно-тактическое прогнозирование» можно охарактеризовать следующими признаками: оперативно-тактическое прогнозирование формируется на основе всестороннего анализа и оценки конкретной оперативно-тактической обстановки; оперативно-тактическое прогнозирование - результат профессионального

мышления на тактическом уровне, качество формирования которого зависит от профессиональной (прогностической) компетентности оперативного работника; оперативно-тактическое прогнозирование обеспечивает принятие наиболее рационального (оптимального) оперативно-тактического решения о наиболее эффективном способе его реализации с учетом развития конкретной оперативно-тактической обстановки.

Ключевые слова: прогнозирование, тактическое, стратегическое, решение, мышление.

Авторська довідка:

Павленко Сергій Олексійович – кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу організації та захисту прав інтелектуальної власності, Національної академії внутрішніх справ.

Стаття надійшла до редакції 20 вересня 2021 р

УДК 340.132

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-42-2-147-155>

СКЛАДОВІ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В АСПЕКТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

Петросян К.Є.

CONSTITUENT ELEMENTS OF THE RULE OF LAW IN THE CONTEXT OF REALISATION OF THE RIGHT TO SOCIAL PROTECTION

Petrosian K.E.

У статті здійснено аналіз певних аспектів розуміння та тлумачення принципу верховенства права відносно застосування його основних елементів до сфери соціального захисту. Встановлено, що сучасна доктрина верховенства права є достатньо сталою, однак зважаючи на стрімкий розвиток усіх сфер суспільного життя може набувати нових смислових характеристик, у тому числі, в площині соціального захисту. Авторкою з'ясовані важливі моменти, які стосуються закріпленню принципу верховенства права як на національному, так й на міжнародному правових рівнях. Важливим є те, що в аспекті дотримання права особи на соціальний захист можна виокремити критерії, які впливають на якість закону, а саме: щодо процедури розроблення та прийняття якісних законів; щодо наявності виконавчих та юрисдикційних структур, які забезпечують застосування законодавства та щодо стану законності в суспільстві, що є оцінкою рівня ефективності в цілому. Акцентовано увагу на тому, що в цілому можна констатувати дотримання процедурних питань під час розробки та прийняття нормативно-правових актів у сфері соціального захисту, однак щодо другого критерію якості закону, то слід зауважити на проблемних аспектах обов'язку органів у сфері реалізації державної політики з питань пенсійного та соціального забезпечення щодо єдиного підходу у правозастосуванні. При цьому оцінка відповідності вимогам закону рішень, дій чи бездіяльності відповідних органів залишається неперіоритетною виходячи з масовості соціальних спорів на розгляді в судах. Також у статті зазначається, що дотримання принципу верховенства права можливе лише за умови застосування судами під час розгляду та вирішення справ законодавчого акту, який відповідає критерію «якості закону» та те, що умова застосування саме «якісного» закону при вирішенні спорів у сфері соціального захисту має бути спрямована і відносно органів соціальної політики.

Ключові слова: соціальний захист; соціальне забезпечення; система соціального захисту; реалізації права на соціальний захист; принцип верховенства права; критерії, які впливають на «якість закону»; органи соціальної політики.

Постановка проблеми. Конституцією України закріплено про визнання та дію принципу верховенства права в нашій державі. Цей принцип є однією з основних ознак сучасної правової держави, в якій право підкоряє владу, а основні права людини

становлять зміст свободи, заснованої на законодавстві, але їм не обмежуваною. Так, право може включати й інші форми та/або соціальні регулятори, зокрема, моральні та традиційні норми, звичаї, які зрозумілі суспільству та зумовлені історичними

традиціями та культурним рівнем його розвитку.

Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони та інші нормативно-правові акти, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо.

Верховенство права означає не лише формальну законність, яка забезпечує регулярність і послідовність при досягненні та приведенні в дію демократичного порядку, а й справедливість, що ґрунтується на визнанні та повному прийнятті вищих цінностей людської особистості [1, с. 81].

І хоча принцип верховенства права закріплено і діє в Україні, дискусія про його зміст в різних сферах триває дотепер і не є завершеною. Тому одним з аспектів розуміння цього принципу є визначення поняття верховенства права, а також викладення його основних елементів, що має на меті сприяння практичному застосуванню цього важливого принципу, в тому числі при реалізації права особи на соціальний захист.

Доктрина верховенства права у сучасному світі залишається незмінною, проте з розвитком усіх сфер суспільного життя, зокрема у сфері соціального захисту, набуває нових смислових характеристик, які підлягають дослідженню з урахуванням структурних складових цього принципу. Тому актуальність зазначеної теми підкреслюється необхідністю вивчення змісту принципу верховенства права в аспекті застосування його елементів у сфері соціального захисту, які об'єднуються якістю в аспекті розуміння ідеології права (якщо більш точно сказати, то - справедливого права).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Упродовж останніх десятиліть різним аспектам верховенства права у вітчизняній правовій науці було присвячено

низку ґрунтовних публікацій. Вивченням структури принципу верховенства права займалися такі науковці, як Б. Малишев, С. Погребняк, П. Рабінович, С. Серьогін, С. Шевчук, Б. Таманага, Р. Падалка, М. Козюбра, С. Андрощук, Г. Мурашин та інші.

Разом з тим, єдності в думках вчених не існує, що викликає необхідність в аналізі сутності принципу верховенства права в цілому та його елементів окремо в аспекті реалізації права особи на соціальний захист для формування пропозицій їх практичного застосування. Тому, метою статті є формування теоретичних висновків щодо змісту й складових елементів принципу верховенства права в аспекті реалізації права на соціальний захист та вироблення практичних пропозицій, що дозволить ефективно застосовувати цей принцип, зокрема, в процесі реалізації права особи на соціальний захист.

Виклад основного матеріалу дослідження. У цілому, сучасна доктрина верховенства права є достатньо сталою, однак зважаючи на стрімкий розвиток усіх сфер суспільного життя може набувати нових смислових характеристик, у тому числі, в площині соціального захисту прав людини.

Слід зазначити, що на національному рівні принцип верховенства права закріплений у Конституції України як модель співвідношення права і закону в регулюванні суспільних відносин. Зокрема, статтею 8 Конституції визначено, що «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» [2, ст. 8]. Починаючи тлумачити цю статтю Основного закону здається, що верховенство права пов'язують

тільки з найвищої силою цього акту відносно інших нормативно-правових актів, але продовжуючи міркувати – розумієш більш широке тлумачення щодо побудови справедливої національної правової системи. Ми згодні з позицією Р. Падалки, що «насправді ж закріплення даного принципу демонструє прагнення нашої держави будувати свою правову систему на основі принципів, що визнаються фундаментальними для будь-якого демократичного суспільства вже протягом кількох століть» [3, с. 10].

Принцип верховенства права є категорією національних та міжнародних правових систем, також існує певна неоднозначність у поглядах науковців на цю категорію, тому зупинимось на дослідженні цих думок. Доктринальне тлумачення цього принципу належить англійському вченому-конституціоналісту А. Дайсі, який відмічає верховенство права як «визнання та беззастережне сприйняття найвищої цінності людської особи, її невідчужуваних прав і свобод», які є «основою, а не результатом права країни», а правила, що лежать в основі конституційного кодексу, є «не джерелом, а наслідком прав осіб» [4, с. 522, 527].

Традиційно верховенство права розглядається в науці як орієнтир діяльності держави, що відображає й забезпечує пріоритет прав і свобод людини та громадянина. Досліджуючи права людини і громадянина, П. Рабінович трактує верховенство права як «всезагальну роль права у стосунках між усіма учасниками суспільного життя, у життєдіяльності державних і недержавних організацій, соціальних спільностей, груп, об'єднань, усіх людей» [5, с. 11].

Цікавою є думка С. Андрощука, який вважає, що «верховенство права прийнято вважати ідеальним принципом, адже він означає кінцеву мету, те, до чого слід прагнути (верховенство прав і свобод людини

в державі та суспільстві), а також вимагає від держави втілення у законодавство і правозастосування засад природного права» [6, с. 75].

На думку М. Козюбри, у верховенстві права «переплітаються правові та політичні, культурні й етичні мотиви, внутрішньодержавні та міжнародні, цивілізаційні й загальнолюдські аспекти, наукова істина і цінності добра і справедливості» [7, с. 7].

Аналогічно визначено цей принцип О. Петришиним, який звертає увагу на тому, що «з часу свого виникнення ідея верховенства права розглядалася в контексті змістовних цінностей, характерних для демократичного суспільства» [8, с. 25].

На думку Б. Таманаги, верховенство права розглядається як «виключний і легітимуючий політичний ідеал, який розповсюджується в сучасних умовах і спрямований на правове врегулювання існуючих суспільних відносин у напрямі до загальноновизнаних гуманітарних цінностей та соціальної ефективності» [9, с. 11].

С. Максимов розглядає принцип верховенства права як «універсальний принцип співіснування та співробітництва між різними народами і культурами» [10, с. 126]. Отже можемо стверджувати, що принцип верховенства права розглядається як загальний принцип, що служить показником демократії і законності в правовій державі.

Поряд із цим принцип верховенства права широко тлумачиться через виділення його окремих елементів. Відповідно до підходів Венеціанської комісії 2011 року виділяють такі необхідні елементи як: 1) доступність закону (у тому значенні, що закон має бути зрозумілим, чітким та передбачуваним); 2) питання юридичних прав мають бути вирішені нормами права, а не на основі дискреції; 3) рівність перед законом; 4) влада має здійснюватись у правомірний, справедливий та розумний спосіб; 5) права

людини повинні бути захищені; б) повинні бути забезпечені засоби для розв'язання спорів без надмірних матеріальних витрат чи надмірної тривалості; 7) суд має бути справедливим; 8) дотримання державою як її міжнародно-правових зобов'язань, так і тих, що зумовлені національним правом [11, с. 176].

Включення цих складових до змісту верховенства права виглядає доречним з огляду на практичне застосування принципу верховенства права, зокрема в аспекті реалізації права особи на соціальний захист. Статус соціальної держави, закріплений в статті 1 Конституції України вимагає від держави дотримання високого рівня соціальної захищеності всіх громадян без будь-якої дискримінації [2, ст. 1]. Рівень розвиненості суспільства, його гуманності, ставлення до загальнолюдських цінностей визначається насамперед його відношенням до найменш захищених членів суспільства, які потребують соціального захисту.

Соціальна захищеність в сучасних умовах вимагає від держави дотримання насамперед такої складової принципу верховенства права як законність. Досліджуючи елемент законності, перед усім слід керуватися критерієм «якості і передбачуваності закону» та «правової визначеності».

Конституційний Суд України у рішенні від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018 зазначив, що принцип правової визначеності вимагає від законодавця чіткості, зрозумілості, однозначності правових норм, їх передбачуваності (прогнозованості) для забезпечення стабільного правового становища людини [12].

У рішенні від 6 червня 2019 року № 3-р/2019 Конституційний Суд України виходить з того, що принцип юридичної визначеності як складова конституційного принципу верховенства права є сукупністю вимог до організації та функціонування

системи права, процесів правотворчості та правозастосування у спосіб, який забезпечував би стабільність юридичного становища індивіда. Зазначеного можна досягти лише шляхом законодавчого закріплення якісних, зрозумілих норм [13].

Стала практика щодо визначення відповідних критеріїв сформувалась також у рішеннях Європейського суду з прав людини. Так, Європейський суд з прав людини у справі «Щокін проти України» (заяви № 23759/03 та № 37943/06, п. 50–56) зазначив, зокрема, що верховенство права, один із основоположних принципів демократичного суспільства, притаманний усім статтям Конвенції; відсутність в національному законодавстві необхідної чіткості та точності, які передбачали можливість різного тлумачення..., порушує вимогу «якості закону», передбачену Конвенцією, та не забезпечує адекватний захист від свавільного втручання публічних органів державної влади у майнові права заявника [14].

Тому в аспекті дотримання права особи на соціальний захист слушною є думка А. Стаценко щодо «загальноюридичних критеріїв, які впливають на якість закону, а саме:

- процедура розроблення та прийняття якісних законів;

- наявність виконавчих та юрисдикційних структур, які забезпечують застосування законодавства;

- стан законності в суспільстві, що є оцінкою рівня ефективності в цілому, хоча і не дає змоги визначити ефективність того чи іншого закону» [15, с. 26].

Аналізуючи чинні нормативно-правові акти у сфері соціального захисту можна дійти висновку про дотримання процедурних питань під час їх розробки та прийняття. Водночас щодо другого критерію слід зауважити на проблемних аспектах обов'язку органів у сфері реалізації державної політики з питань пенсійного та соціального

забезпечення щодо єдиного підходу у правозастосуванні. При цьому оцінка на відповідність вимогам закону рішень, дій чи бездіяльності відповідних органів залишається неперіоритетною виходячи з масовості соціальних спорів на розгляді в судах.

Доречно зауважити, що запровадження інституту зразкової справи в Кодексі адміністративного судочинства України спрямоване на єдності правозастосовної практики та покликане забезпечити ефективність, передбачуваність та однаковість судової практики, зокрема у відносинах соціальної сфери.

Поряд із цим обов'язковість висновків Верховного Суду, що передбачена Законом України «Про судоустрій і статус суддів», не породжує беззаперечного обов'язку їх застосування органами Пенсійного фонду до усіх одержувачів пенсійних виплат. В свою чергу, це створює підґрунтя для вчинення дій відповідними органами виключно за наявності судового рішення відносно конкретної особи, яка звернулася за призначенням соціальної виплати.

Для прикладу наводимо правову позицію Верховного Суду у зразковій справі № 805/402/18 від 03 травня 2018 року щодо оскарження припинення виплати пенсії та її поновлення пенсіонеру, який є внутрішньо переміщеною особою на підставі постанови Кабінету Міністрів України №365 від 08.06.2016 рок, а саме через «верифікацію за списками СБУ» [17]. В цьому рішенні Верховний Суд зазначив, що частиною першою статті 49 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" передбачено вичерпний перелік підстав для припинення виплати пенсії: 1) якщо пенсія призначена на підставі документів, що містять недостовірні відомості; 2) на весь час проживання пенсіонера за кордоном, якщо інше не передбачено міжнародним договором

України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України; 3) у разі смерті пенсіонера; 4) у разі неотримання призначеної пенсії протягом 6 місяців підряд; 5) в інших випадках, передбачених законом. Водночас, цим Законом не передбачено такої підстави припинення або призупинення виплати пенсії, як проведення верифікації за списками СБУ з підстав перевірки місця фактичного проживання.

Отже, після постановлення зразкового рішення, воно має враховуватися судами, що розглядатимуть аналогічні справи, а прийняті ними рішення повинні відповідати рішенню Верховного Суду. В той же час, рішення Верховного Суду у зразковій справі на законодавчому рівні не породжує обов'язку його правозастосування органами Пенсійного фонду при вирішенні питання щодо зупинення виплати пенсії іншій особі з аналогічних підстав.

На підставі викладеного можемо констатувати, що дотримання принципу верховенства права можливе лише за умови застосування під час розгляду та вирішення спорів законодавчого акту, який відповідає критерію «якості закону». Однак, умова застосування саме «якісного» закону при вирішенні спорів у сфері соціального захисту має бути спрямована відносно всіх органів, в тому числі соціальної політики. Тому, на нашу думку, нагальною є потреба законодавчого закріплення обов'язковості судової практики у зразкових справах для державних органів при застосуванні законодавства у сфері соціального захисту.

Важливішим елементом якості закону є також стан законності у суспільстві, важливими критеріями якого є ступінь правового закріплення вимог законності у системі законодавства та реальність їх здійснення. Тобто законодавство повинно бути досконалим як за формою, так і за змістом, характеризуватися науковою обґрунтованістю, демократичною і

гуманістичною спрямованістю, відсутністю нечітких і двозначних тлумачень. Наявність законів, які не мають правового характеру, застарілих норм та норм, які порушують або обмежують права і свободи громадян, закріплюють свавілля держави і свідчать про низький рівень правосвідомості.

Стан законності передбачає збереження, в тому числі і духовних цінностей у галузі права, підвищення рівня правової свідомості населення. Це може бути забезпечено, зокрема, ефективною роботою правозастосовних органів у сфері соціального захисту населення, залученням фахівців у відповідних галузях до розроблення проектів нормативно-правових актів і удосконалення їхнього змісту. З приводу цього погоджуємося із точкою зору науковців про те, що «Формування правосвідомості повинно сприяти розвитку громадянської самосвідомості, гуманізації правового мислення, добровільному виконанню правових норм, що ґрунтується на стійкому переконанні і високій правовій культурі. Від підвищення рівня правової культури і правосвідомості громадян залежить ефективність правового регулювання суспільних процесів та розвиток держави як правової» [17, с. 73]. Водночас, «правова культура суспільства є однією з найважливіших складових загальної культури, оскільки вона значною мірою визначає зовнішній вигляд сучасного законослухняного громадянина. Присутність того чи іншого рівня правової культури дозволяє судити про стан правопорядку в державі в цілому» [18, с.438]. Крім того, особливого значення при цьому набуває засвоєння історичного досвіду розвинених правових держав при прийнятті відповідних нормативних актів, що регулюють різні суспільні відносини, у тому числі відносини соціального захисту.

Висновки. Підводячи підсумки, вважаємо, що закріплення за Україною

статусу соціальної держави вимагає дотримання нею високого рівня соціальної захищеності громадян. В сучасних умовах соціальна захищеність повинна бути гарантована, зокрема через такий елемент принципу верховенства права як «законність». Тому в аспекті реалізації права особи на соціальний захист для забезпечення стабільного правового становища людини застосуванню підлягають виключно нормативно-правові акти, що відповідають критеріям «ясності» та «передбачуваності».

В свою чергу, на якість закону впливають загальноюридичні критерії, які потребують вдосконалення. Зокрема, виконання принципу верховенства можливе при застосуванні всіма юрисдикційними структурами у сфері соціального захисту «якісного» закону.

Тому з метою виключення можливості застосування законів, які порушують або обмежують право громадян на соціальний захист, вважається доцільним законодавчо закріпити обов'язковість судової практики у зразкових справах для органів соціальної політики. Такий підхід сприятиме правовому закріпленню вимог законності у системі законодавства та формування правової культури суспільства.

Література:

1. Михненко А.М., Михненко А.А. Верховенство права. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – С. 80-81.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: за станом на 01.01.2020 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
3. Падалка Р.О. Верховенство права як основоположний принцип права. Дис. Київ – 2017 [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://instzak.rada.gov.ua/uploads/documents/31389.pdf>.
4. Дайсі А. Вступ до вчення про право Конституції. Анатомія лібералізму. Політико-

правничі вчення та верховенство права. –2008. – 678 с.

5. Рабінович П. М. Права людини і громадянина в Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П. М. Рабінович. — Х.: Право, 1997. - 56 с.

6. Андрощук С. Принцип верховенства права: визначення, співвідношення із суміжними поняттями, особливості законодавчого закріплення та реалізації / С. Андрощук // Юридичний журнал. – 2005. – № 1. – С.74-77.

7. Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи / М. Козюбра // Право України. – 2010. – № 3. – С. 6-18.

8. Петришин О. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин / О. Петришин // Право України. – 2010. – № 3. – С. 24-35.

9. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія/ Пер. з англ. А. Ішенка. – К.: Вид дім «Кисво- Могиляк. акад.», 2007. – 208 с.

10. Максимов С.І. Конституційний принцип верховенства права: загальне та особливе/Філософія права: сучасні інтерпретації: статті, аналіт. Огляди, переклади (2003-2010)/ С.І. Масимов.- Х.: Право, 2010 – 336 с.

11. Верховенство права (доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року) // Право України. – №10. – 2011. – С. 168-184.

12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців тринадцятого, чотирнадцятого пункту 32 розділу І Закону України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи" та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу першого підпункту 164.2.19 пункту 164.2 статті 164 Податкового кодексу України (справа про оподаткування пенсій і щомісячного довічного грошового утримання) від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018 [Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-18#Text>.

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та 65 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 5 частини першої статті 3, абзацу третього частини третьої статті 45 Закону України „Про запобігання

корупції“, пункту 2 розділу II „Прикінцеві положення“ Закону України „Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей фінансового контролю окремих категорій посадових осіб“ від 6 червня 2019 року № 3-р/2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-19#Text>.

14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Щокін проти України» (Заяви № 23759/03 та № 37943/06) [Електронний ресурс].- Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text.

15. Стащенко А.В. Про науково-теоретичні проблеми якості закону як основи його ефективності / А.В. Стащенко // Підприємництво, господарство, право. 2009. №11. С-23-27.

16. Рішення Верховного Суду від 03.05.2018 № Пз/9901/20/18 (№ 805/402/18) - про припинення виплати пенсії внутрішньо переміщеної особи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://supreme.court.gov.ua/supreme/inshe/zrazkovi_spravu/zr_rish_805_402_18

17. Some aspects of law education of pupils in conditions of forming of civil society: monograf / Tarenko G., Arsentieva O., Kotova L. // Transformations in Contemporary Society: Social Aspects. Monograph. 2017, P.73 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.pravo-snu.lg.ua/Pub-lteacher/monografia_2017_2_pravove_vikhovannja.pdf?fbclid=IwAR1ayLrZ-GDHAvgHMBBy7dIXcysLlqNhhtcXYaGk8zclKzG5-gnS1vE0cvE

18. Adherence to Legal Culture as a Component of the Regional Industrial Enterprises' Corporate Innovation Management while Ensuring their Sustainable Development / Y. Klius, L. Kotova, Y. Ivchuk, O. Skupinsky // European Journal of Sustainable Development (2020), 9, 2, 431-440 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/User/Downloads/1039-Article-Text-2051-1-10-20200529%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/1039-Article-Text-2051-1-10-20200529%20(1).pdf)

References:

1. Mykhnenko A.M., Mykhnenko A.A. Verkhovenstvo prava. Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia / uklad. : Yu. P. Surmin, V. D. Bakumenko, A. M. Mykhnenko ta in. ; za red. Yu. V. Kovbasiuka, V. P. Troshchynskoho, Yu. P. Surmina. – К. : NADU, 2010. – С. 80-81.

2. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR: za stanom na 01.01.2020 // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1996, № 30, st. 141.

3. Padalka R.O. Verkhovenstvo prava yak osnovopolozhnyi pryntsyp prava. Dys. Kyiv – 2017 [Elektronnyi resurs].- Rezhym dostupu: <http://instzak.rada.gov.ua/uploads/documents/31389.pdf>.

4. Daisi A. Vstup do vchennia pro pravo Konstytutsii. Anatomii liberalizmu. Polityko-pravnychi vchennia ta verkhovenstvo prava. –2008. – 678 s.

5. Rabinovych P. M. Prava liudyny i hromadianyna v Konstytutsii Ukrainy (do interpretatsii vykhidnykh konstytutsiinykh polozhen) / P. M. Rabinovych. — Kh.: Pravo, 1997. - 56 s.

6. Androshchuk S. Pryntsyp verkhovenstva prava: vyznachennia, spivvidnoshennia iz sumizhnyimi poniattiami, osoblyvosti zakonodavchoho zakriplennia ta realizatsii / S. Androshchuk // Yurydychnyi zhurnal. – 2005. – № 1. – S.74-77.

7. Koziubra M. Verkhovenstvo prava: ukraïnski realii ta perspektyvy / M. Koziubra //Pravo Ukrainy. – 2010. – № 3. – S. 6-18.

8. Petryshyn O. Verkhovenstvo prava v systemi pravovoho rehuliuвання suspilnykh vidnosyn / O. Petryshyn // Pravo Ukrainy. – 2010. – № 3. – S. 24-35.

9. Tamanaha B. Verkhovenstvo prava: istoriia, polityka, teoriia/ Per. z anh. A. Ishchenka. – K.: Vyd dim «Kyievo- Mohyliak. akad.», 2007. – 208 s.

10. Maksymov S.I. Konstytutsiinyi pryntsyp verkhovenstva prava: zahalne ta osoblyve/Filosofii prava: suchasni interpretatsii: statti, analit. Ohliady, pereklady (2003-2010)/ S.I. Masymov.- Kh.: Pravo, 2010 – 336 s.

11. Verkhovenstvo prava (dopovid, skhvalena Venetsiiskoiu Komisiieiu na 86-mu plenarnomu zasidanni 25–26 bereznia 2011 roku) // Pravo Ukrainy. – №10. – 2011. – S. 168-184.

12. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinyi podanniamy 48 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen abzatsiv trynadtsiatoho, chotyrnadtsiatoho punktu 32 rozdil I Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo podatkovoi reformy" ta Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhennia abzatsu pershoho pidpunktu 164.2.19 punktu 164.2 statti 164 Podatkovoho kodeksu Ukrainy (sprava pro opodatкування pensii i shchomisniachnogo dovichnogo hroshovoho utrymanna) vid 27 liutoho 2018 roku № 1-r/2018 [Elektronnyi resurs].- Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-18#Text>.

13. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinyi podanniamy Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny ta

65 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen punktu 5 chastyny pershoi statti 3, abzatsu tretoho chastyny tretoi statti 45 Zakonu Ukrainy „Pro zapobihannia koruptsii“, punktu 2 rozdil II „Prykintsevi polozhennia“ Zakonu Ukrainy „Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo osoblyvosti finansovoho kontroliu okremykh katehorii posadovykh osib“ vid 6 chervnia 2019 roku

№ 3-r/2019 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-19#Text>.

14. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Shchokin proty Ukrainy» (Zaiavy № 23759/03 ta № 37943/06) [Elektronnyi resurs].- Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text.

15. Stashchenko A.V. Pro naukovo-teoretychni problemy yakosti zakonu yak osnovy yoho efektyvnosti / A.V. Stashchenko // Pidpriemnytstvo, hospodarstvo, pravo. 2009. №11. S-23-27.

16. Rishennia Verkhovnoho Sudu vid 03.05.2018 № Pz/9901/20/18 (№ 805/402/18) - pro prypynennia vyplaty pensii vnutrishno peremishchenii osobi [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://supreme.court.gov.ua/supreme/insh/zrazkovi_spravu/zr_rish_805_402_18

17. Some aspects of law education of pupils in conditions of forming of civil society: monograf / Tarenko G., Arsentieva O., Kotova L. // Transformations in Contemporary Society: Social Aspects. Monografh. 2017, P.73 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://archive.pravo-snu.lg.ua/Publication/monografia_2017_2_ppravove_vikhovannja.pdf?fbclid=IwAR1ayLrZ-GDHAvgAHMBy7dIXcysLlqNhhtcXYaGk8zclKzG5-gnS1vE0cvE

18. Adherence to Legal Culture as a Component of the Regional Industrial Enterprises Corporate Innovation Management while Ensuring their Sustainable Development / Y. Klius, L. Kotova, Y. Ivchuk, O. Skupinsky // European Journal of Sustainable Development (2020), 9, 2, 431-440 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: [file:///C:/Users/User/Downloads/1039-Article-Text-2051-1-10-20200529%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/1039-Article-Text-2051-1-10-20200529%20(1).pdf)

Petrosian K.E. Constituent elements of the rule of law in the context of realisation of the right to social protection- Article.

The article analyzes certain aspects of understanding and interpretation of the rule of law principle concerning the application of its main elements in the sphere of social protection. It is established that the

modern doctrine of the rule of law is quite stable, but due to the rapid development of all spheres of social life, it can acquire new meaningful characteristics, including in the plane of social protection. The authors have identified important points concerning the establishment of the rule of law at both national and international legal levels. Importantly, in the aspect of respect for the human right to social protection, criteria that affect the quality of the law can be identified, namely: on the procedure for developing and adopting quality laws; on the availability of executive and jurisdictional structures to ensure the application of legislation and the state of lawfulness in society, which is an assessment of the level of effectiveness in general. It is emphasized that in general it is possible to state observance of procedural questions at development and adoption of statutory acts in the sphere of social protection, however concerning the second criterion of quality of law it is necessary to pay attention to problematic aspects of duty of bodies in sphere of realization of the state policy of questions of pension and social security on a uniform approach in application of the law. At the same time, assessment of the compliance of decisions, actions or omissions of the relevant authorities with the requirements of the law remains a low priority, based on the massive number of social disputes being considered in the courts. The article also notes that adherence to the rule of law is possible only if the courts apply in their consideration and resolution of cases of legislative act, complying with the criterion of the quality of law and that the condition of applying exactly the quality of law in resolving disputes in the field of social protection should also be applied to social policy authorities.

Keywords: social protection; social ensuring; social protection system; realisation of the right to social protection; rule of law; criteria affecting the «quality of law»; social policy bodies.

Петросян К.Е. Составные элементы правового государства в контексте реализации права на социальную защиту- Статья.

В статье анализируются отдельные аспекты понимания и толкования принципа верховенства права, касающиеся применения его основных элементов в сфере социальной защиты. Установлено, что современная доктрина правового государства достаточно устойчива, но в связи с бурным развитием всех сфер общественной жизни может приобретать новые содержательные характеристики, в том числе и

в плоскости социальной защиты. Авторы выявили важные моменты, касающиеся установления верховенства права как на национальном, так и на международно-правовом уровне. Важно отметить, что в аспекте соблюдения права человека на социальную защиту можно выделить критерии, влияющие на качество закона, а именно: о порядке разработки и принятия качественных законов; о наличии исполнительно-судебных структур для обеспечения применения законодательства и состояния законности в обществе, что является оценкой уровня эффективности в целом. Подчеркивается, что в целом можно констатировать соблюдение процессуальных вопросов при разработке и принятии нормативных актов в сфере социальной защиты, однако в отношении второго критерия качества закона следует обратить внимание на проблемные аспекты обязанности органов в сфере реализации государственной политики в вопросах пенсионного и социального обеспечения о едином подходе в применении закона. В то же время оценка соответствия решений, действий или бездействия соответствующих органов требованиям законодательства остается малоприоритетной, исходя из большого количества социальных споров, рассматриваемых в судах. В статье также отмечается, что соблюдение норм права возможно только в том случае, если суды применяют при рассмотрении и разрешении дел законодательные акты, соответствующие критерию качества права, и что условие применения именно качества права в разрешении споров в сфере социальной защиты также должно распространяться на органы социальной политики.

Ключевые слова: социальная защита; социальное обеспечение; система социальной защиты; реализация права на социальную защиту; верховенство закона; критерии, влияющие на «качество права»; органы социальной политики.

Авторська довідка:

Петросян Крістіна Єрвандівна – аспірант кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (Сєвєродонецьк, Україна), <https://orcid.org/0000-0003-4624-1750>.

Стаття надійшла до редакції: 12 листопада 2021 р.

УДК 376:378

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-42-2-156-167>

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНКЛЮЗІЇ У СФЕРІ ВИЩОЇ ТА ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Татаренко Г.В., Арсентьєва О.С.

CURRENT STATE AND PROSPECTS OF SOCIAL INCLUSION DEVELOPMENT IN THE FIELD OF HIGHER AND PROFESSIONAL EDUCATION

Tatarenko H.V., Arsentieva O.S.

Стаття присвячена аналізу правовідносин з соціальної інклюзії у сфері вищої та фахової передвищої освіти. Пріоритетність інклюзивних підходів обумовлена суспільним запитом на реальне забезпечення рівних можливостей в отриманні якісної освіти усіма споживачами освітніх послуг. Освітня інклюзія виступає багаторівневим завданням, яке поєднує як безпосередньо освітні послуги, так і психолого-педагогічні, реабілітаційні та соціальні аспекти. Зокрема соціальний зміст інклюзії, пов'язаний з отриманням вищої та фахової передвищої освіти, має спрямування на соціалізацію осіб з інвалідністю та маломобільних груп, на створення підґрунтя для отримання ним високих професійних навичок. У роботі розглянуто проблемні питання, пов'язані з термінологічним наповненням нормативно-правових актів, імплементацією міжнародних стандартів, фінансування та розробки механізмів реального втілення положень законодавства у життя. Стаття ґрунтується на дослідженнях прикладного характеру, що були реалізовані представниками закладу вищої освіти та громадянського суспільства у сфері аналітики щодо реалізації принципів доступності, якості освітніх послуг, що мають інклюзивну складову для всіх учасників освітнього процесу.

Ключові слова: *освіта, інклюзія, освітнє середовище, маломобільні групи, здобувач вищої освіти, особливі освітні потреби, освітній ландшафт, доступність, розумне пристосування.*

Постановка проблеми. Сучасні темпи глобалізації та інформатизації суспільства призводять до трансформації гуманітарної діяльності людини, базовою основою якої виступає освіта. Освіта стає цінністю, що допомагає реалізувати (самореалізувати) основні права та свободи людини, забезпечити та покращити її економічну та соціальну підтримку. На особливу увагу при реалізації освітніх прав потребують процеси

інклюзивного навчання, самореалізації людей з інвалідністю.

Конвенція «Про права осіб з інвалідністю» та «Факультативний протокол» до неї встановили, що «Держави-учасниці забезпечують, щоб особи з інвалідністю могли мати доступ до загальної вищої освіти, професійного навчання, освіти для дорослих і навчання протягом усього життя без дискримінації та нарівні з іншими» [1]. Із цією метою держави-учасниці вживають заходи,

щоб для осіб з інвалідністю забезпечувалося розумне пристосування. У результаті імплементації конвенційних положень до національного законодавства право на освіту гарантується статтею 53 Конституції України та чинним законодавством у сфері освіти, зокрема Законом України «Про освіту», Законом України «Про вищу освіту» [2]. Водночас теоретичні положення законодавчої бази та їх реалізація свідчать про те, що існуюча законодавча база України у сфері освіти людей з інвалідністю та маломобільних груп не цілком відповідає основним принципам Конвенції ООН «Про права осіб з інвалідністю» і потребує удосконалення та внесення змін до чинних законодавчих документів, які б затвердили основні поняття та принципи Конвенції. Зокрема, законодавчі акти містять неузгоджений категоріальний апарат, використовують різну термінологію, що ускладнює дотримання міжнародних зобов'язань України.

Дослідження та публікації.

Підвищення уваги держави та суспільства до проблем освітньої інклюзії стала особливо помітною на тлі загального обговорення та прийняття декількох важливих нормативних актів у сфері розвитку інклюзивної освіти в Україні. Серед наукових публікацій, присвячених цій проблематиці можна відзначити праці Богданова С., Гаврюшенко Г., Давиденко Г., Овчаренко Г., Рокотянської Л., Терепищого С. та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Експертна Рада громадських організацій (ЕРГО) ще у 2012 році здійснила дослідження щодо дотримання та втілення принципів Конвенції. Дослідження показало наявність проблем, пов'язаних зі «збором статистичних даних щодо кількості осіб з інвалідністю та забезпечення їхнього права на рівний доступ до якісної освіти за місцем проживання, інформації, наскільки навчальне середовище (методи викладання, освітні

програми тощо) пристосовані до особливих потреб таких осіб. На низькому рівні залишаються методи та механізми гарантування та реалізації особами з інвалідністю права на отримання фахової вищої та передвищої освіти» [3].

У вітчизняному навчальному інклюзивному ландшафті є брак університетів, які мають чітку розвинену інклюзивну освітню програму. Водночас в Україні є гарні приклади реалізації практик інклюзії, хоча це, на жаль, поодинокі випадки. Як приклад, можна навести Університет розвитку людини «Україна». «Методичне та інфраструктурне забезпечення також знаходяться на неналежному рівні, зокрема, майже відсутні методичні посібники щодо організації навчання студентів з інвалідністю у ЗВО, спостерігається архітектурна недоступність закладів освіти; не запроваджено науково обґрунтовану систему супроводу навчання студентів з інвалідністю; відсутні стандарти організації робочих місць студентів з інвалідністю різних нозологій, що суперечить конвенційному принципу «розумного пристосування»; немає нормативних актів щодо педагогічного навантаження викладачів, які працюють зі здобувачами вищої освіти з особливими освітніми потребами.»

Наразі іде активне формування законодавчого підґрунтя для зміни ситуації на краще. Так, 03.12.2020 року підписано Указ Президента України «Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні» [4]. На виконання цього указу розпорядженням Кабінетом Міністрів України від 14 квітня 2021 №366-р «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030» [5] її було схвалено. Також на громадському обговоренні на сайті МОН перебуває проєкт постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з

особливими освітніми потребами та рівнів підтримки в освітньому процесі в інклюзивних класах (групах) закладів освіти». Були прийняті важливі постанови Кабінету Міністрів України: «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти» від 10 липня 2019 р. № 635, «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти» від 10 липня 2019 р. № 636, «Про затвердження Порядку забезпечення допоміжними засобами для навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах освіти» від 9 грудня 2020 р. № 1289.

Прийняття вищезазначених нормативно-правових актів підкреслює важливість розвитку освіти дорослих осіб, зокрема інклюзії у сфері вищої освіти та необхідності створення сприятливих умов для навчання, виховання, реалізації особистісного потенціалу осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення. Але необхідні зміни до базового законодавства з питань освіти та реальне впровадження вимог законодавства у життя.

Проаналізуємо окремі положення Закону України «Про вищу освіту», який містить основні правові, організаційні і фінансові засади функціонування системи вищої освіти та створює відповідні умови для посилення співпраці державних органів та бізнес-структур з закладами вищої освіти (ЗВО), базуючись на принципах автономії ЗВО, створення кластерної моделі освітньої системи з метою поєднання освіти, науки і практики, самореалізації особистості. Вкрай важливе значення для реалізації права на вищу освіту для з інвалідністю та маломобільних груп має перелік прав та принципів, закріплених статтею 62 та статтею 3 Закону «Про вищу освіту», які відповідають демократичним та людиноцентристським принципам соціальної інклюзії. Пункт 2 ст. 3 «Державна політика у сфері вищої освіти»

Закону «Про вищу освіту» містить перелік принципів, на яких ґрунтується державна політика у сфері вищої освіти, та які відповідають міжнародним зобов'язанням України щодо забезпечення прав осіб з інвалідністю та маломобільних груп на здобуття якісної вищої освіти та закріплюють вектор міжнародної інтеграції та інтеграції системи вищої освіти України у Європейській простір вищої освіти, за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи.

Зазначені положення Закону відповідають правам людини та повинні мати змогу на повну реалізацію. Але саме в процесі реалізації зазначених прав та принципів виникає безліч складнощів, частина з яких пов'язана з термінологічною неузгодженістю законодавчих положень.

У вітчизняних нормативних актах містяться такі терміни, як: «діти та молодь з інвалідністю», «діти та молодь з особливими освітніми потребами», «діти, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку», «особи, які мають фізичні та розумові вади», «особи з фізичними обмеженнями», «особи з обмеженими можливостями», «особи з інвалідністю», «люди з інвалідністю» тощо. Така неузгодженість зустрічається і у Законі України «Про вищу освіту», який оперує терміном «особи з особливими освітніми потребами» та визначає цих осіб як (ст. 1 п.18) «..особа з особливими освітніми потребами - особа з інвалідністю, яка потребує додаткової підтримки для забезпечення здобуття вищої освіти». Тобто Закон у якості «осіб з особливими освітніми потребами» визначає лише «осіб з інвалідністю» і не всіх, а лише тих які потребують додаткової підтримки. Критерії таких потреб не визначені. Також, на нашу думку, потреби у здобувачів освіти єдині та спільні – отримання якісної освіти. Тому сам термін «особливі освітні потреби» викликає сумнів у його доречності. Гадаємо,

що слід використовувати термін «студенти - особи з інвалідністю» і забезпечувати їм можливість на доступ та отримання якісної вищої освіти на рівні з іншими здобувачами, як це і передбачено правами здобувачів та принципами державної політики у сфері вищої освіти.

Що стосується тлумачення терміну «маломобільні групи», то згідно з Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» (п.16 ч.1. ст.1): «маломобільні групи населення - особи, які відчують труднощі при самостійному пересуванні, одержанні послуги, необхідної інформації або при орієнтуванні у просторі, зокрема особи з інвалідністю, особи з тимчасовим порушенням здоров'я, вагітні жінки, громадяни похилого віку, особи з дитячими візками» [6]. Таким чином «маломобільні групи» є більш широким терміном, який включає в себе осіб з інвалідністю.

Використання зазначеного терміна у законодавчих актах з питань освіти взагалі не є популярним: про нього згадують лише в сенсі архітектурної доступності до об'єктів, зокрема у «ДБН України. Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення. ДБН В.2.2.-40:2018», які визначають поняття «маломобільні групи населення» (МГН) як людей, що «...відчують труднощі при самостійному пересуванні, одержанні послуги, необхідної інформації або при орієнтуванні в просторі. До таких груп віднесені особи з інвалідністю, люди з тимчасовим порушенням здоров'я, вагітні жінки, літні люди, люди з дитячими колясками» [7].

Таким чином, ми маємо деяку законодавчу невизначеність щодо переліку осіб, які відносяться до категорії «маломобільна група». Вважаємо, що для визначення осіб, які реалізують право на вищу освіту, необхідно конкретизувати зазначену категорію та закріпити визначення у Законі «Про вищу освіту».

У ст. 4 Закону України «Про вищу освіту» прописано, що «для реалізації права на вищу освіту особами з особливими освітніми потребами заклади вищої освіти створюють їм необхідні умови для здобуття якісної вищої освіти». Але у Розділі V Закону «Забезпечення якості вищої освіти» взагалі не йде мова про забезпечення необхідних умов для реалізації якісної вищої освіти для «осіб з особливими освітніми потребами», навіть не передбачено існування відповідних кваліфікованих фахівців з інклюзії для роботи у ЗВО.

Пунктом 7 ст. 33 «Структура закладу вищої освіти» передбачено, що структурним підрозділом закладу вищої освіти може бути «...спеціальний навчально-реабілітаційний підрозділ, який утворюється з метою організації інклюзивного освітнього процесу та спеціального навчально-реабілітаційного супроводу здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами, забезпечення їм доступу до якісної вищої освіти з урахуванням обмежень життєдіяльності». Але, при існуванні підрозділу відсуне передбачення можливості створення груп для студентів з інвалідністю, які б користалися послугами підрозділу, забезпечувалися необхідним інклюзивним технічним обладнанням, спеціалістами-викладачами тощо. Стаття 49 Закону «Про вищу освіту» встановлює, що основними формами здобуття вищої освіти є: «...інституційна (очна (денна, вечірня), заочна, дистанційна, мережева); дуальна». Водночас, гадаємо, що у разі наявності у п. 7 ст. 33 Закону України «Про вищу освіту» норми щодо можливості створення спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу з метою організації інклюзивного освітнього процесу для осіб з особливими освітніми потребами, доречно було б у статті 49 Закону до форм здобуття вищої освіти додати ще інклюзивну.

Стаття 52 Закону «Про вищу освіту» надає перелік категорії учасників освітнього процесу, серед яких не має згадки про категорію педагогічних працівників, які мають надавати вищу освіту особам з особливими потребами та володіти навичками педагога спеціального профілю. Серед обов'язків науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників (ст.58 Закону «Про вищу освіту»), відсутні обов'язки науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників, які забезпечують навчально-виховний процес для осіб з особливими освітніми потребами, що унеможливує дотримання вимог ст. 4 Закону «Про вищу освіту» про створення необхідних умов для здобуття якісної вищої освіти особам з особливими освітніми потребами. Хоча можливості для отримання певних навичок у педагогічних працівників передбачені ст. 60 «Післядипломна освіта, підвищення кваліфікації та стажування педагогічних і науково-педагогічних працівників», яка надає можливості працівникам підвищити кваліфікацію (розширити профіль) «... шляхом поглиблення, розширення та оновлення її професійних знань, умінь та навичок або отримання іншої професії, спеціальності на основі здобутого раніше освітнього рівня та практичного досвіду. Викладачі в інклюзивних (чи змішаних) групах мають отримати спеціальну підготовку з тим, щоб розуміти особливості сприйняття навчального матеріалу студентами різних нозологій».

Отже, післядипломна освіта, підвищення кваліфікації та стажування науково-педагогічних працівників в змозі сприяти підготовці різнопрофільних фахівців для роботи з особами з особливими освітніми потребами в у мовах інклюзивного навчання.

Що стосується реалізації принципу «розумного пристосування закладів освіти», то це стосується наявності пандусів,

спеціальних меблів, ліфтів, обладнання кімнат санітарно-гігієнічного призначення, забезпечення необхідної ширини дверей, коридорів, проходів між партами в аудиторіях, сидіннями в актових залах та столиками в їдальні, можливості вільного розміщення візків за першими рядами парт, розміщення тактильних позначок і звукових інформаційних пристроїв у ліфтах та коридорах закладу, сходах. Споживачі освітніх послуг за необхідністю мають бути забезпечені відповідною та доступною аудіо та відео, візуальною інформацією, такими послугами можуть вільно користуватися усі учасники освітнього процесу незалежно від віднесення до категорії «особа з інвалідністю» чи «маломобільна група»

Вельми болючою проблемою, яка створює реальну перешкоду для втілення законодавчих положень щодо побудову інклюзивного середовища є фінансування інклюзивної освіти в Україні.

Світова практика фінансування інклюзії у вищій освіти дозволяє виділити чотири моделі такого фінансування: «кількісну модель, яка виходить від кількості осіб з особливими освітніми потребами; сервісну модель, яка забезпечує виконання всіх необхідних сервісів, не орієнтуючись при цьому на окрему людину; децентралізована модель фінансування, що базується на залученні коштів місцевих бюджетів; персональну модель, зорієнтовану на фінансове забезпечення потреб окремого споживача освітніх послуг».

Наразі у фінансуванні ЗВО беруть участь: держава, зокрема МОН (співвідношення бюджетних та позабюджетних надходжень – 70:30, 60:40 або 50:50); регіони; муніципалітети; фізичні, юридичні особи (в т.ч. спонсори, комерційне навчання студентів); асоціації (випускників, роботодавців); державні та комерційні студентські кредити для здобуття вищої освіти; іноземні студенти; підприємства та

організації (матеріально-технічна допомога). До інших джерел фінансування можна віднести: гранти, кошти від виконання наукових робіт та держбюджетних тем, кошти міжнародних наукових та освітніх грантів і проектів, надання в оренду майна; інвестиції; закордонні джерела фінансування; бізнес; регіональні фонди, місцеві підприємства.

Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року передбачає створення механізмів фінансування заходів із забезпечення фізичної безбар'єрності, забезпечення стійких механізмів фінансування ініціатив, спрямованих на створення фізичної доступності, за рахунок державного бюджету та інших джерел, а також фінансування за форматом «гроші ходять за людиною» щодо розвитку освіти дорослих.

Одним з нових механізмів фінансування освіти стали субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки «особам з особливими освітніми потребами». Впровадження такого механізму стало можливим завдяки співпраці в рамках Шведсько-українському проекту «Підтримка децентралізації в Україні», який фінансувався Шведським агентством міжнародного розвитку SIDA із залученням Міністерства освіти і науки України щодо питань реформування механізму фінансування освіти. У Законі «Про Державний бюджет України на 2021р» ст.24 та 25 передбачено перерозподіл коштів освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам, але мова знову іде лише про фінансування загальної середньої освіти. Субвенція на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами у 2021 р складає 0,5 млрд грн

Постановою Кабінету Міністрів України № 109626 «Про встановлення розміру доплати за окремі види педагогічної

діяльності» встановлено розміри доплати за окремі види педагогічної діяльності. У п.5 Додатку до цієї Постанови визначено, що «...за роботу в інклюзивних класах (групах) у закладах дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти доплата встановлюється у граничному розмірі 20 відсотків. Зазначена доплата встановлюється педагогічним працівникам та помічникам вихователів тільки за години роботи у цих класах (групах)».

Але, субвенція на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами знову не має перерозподілу на заклади вищої освіти III-IV рівнів акредитації, тобто на здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами.

У 2018 році з метою аналізу політики фінансування інклюзивної освіти в Україні та порядку використання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами за підтримки МБФ «Відродження» було проведено аналіз політик фінансування інклюзивної освіти. За результатами дослідження було опубліковано Звіт, який містить виклад існуючих проблем щодо використання механізмів фінансування інклюзії в освіті. Деякі з визначених проблем є актуальними і наразі для системи вищої освіти, зокрема: «- невідповідність та існуючі прогалини в нормативно-правових документах; - затримка коштів субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами на початок бюджетного року; - відсутність оплати «асистенту» чи іншій особі, що здійснює супровід студента з інклюзивними потребами, особам що здійснюють психологічний супровід; - неможливість придбання за кошти субвенції навчальних підручників та матеріальної бази для організації робочих місць студентів з

інвалідністю різних нозологій основних засобів; - відсутня доплата за роботу в інклюзивних групах у закладах професійної (професійно-технічної) та вищої освіти; - відсутність фінансування спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу, який утворюється з метою організації інклюзивного освітнього процесу та спеціального навчально-реабілітаційного супроводу здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами, забезпечення їм доступу до якісної вищої освіти з урахуванням обмежень життєдіяльності; - відсутність дієвих місцевих програм підтримки інклюзивного навчання та ін» [8]. З жалем можемо констатувати, що і на 2021 р. ці проблеми продовжують бути актуальним та не вирішеними.

Таким чином, існує необхідність у розробці більш дієвого механізму фінансування інклюзивного навчання у професійній та вищій освіті та контролю за виконанням вимог законодавства.

Від обсягів та термінів фінансування залежить наповнення та стан матеріально-технічної бази ЗВО. Стаття 70 Закону «Про вищу освіту» визначає матеріально-технічну базу і правовий режим майна закладів вищої освіти до яких відносяться «...будівлі, споруди і приміщення закладів вищої освіти повинні відповідати вимогам доступності згідно з державними будівельними нормами і стандартами. Якщо відповідні об'єкти неможливо повністю пристосувати для потреб осіб з особливими освітніми потребами, здійснюється їх розумне пристосування з урахуванням універсального дизайну. Проектування, будівництво та реконструкція будівель, споруд і приміщень закладів вищої освіти здійснюються з урахуванням потреб осіб з особливими освітніми потребами».

Стаття 9 Закону «Про вищу освіту» передбачає обов'язкові ліцензійні умови та

стандарти вищої освіти серед яких передбачені «технологічні вимоги щодо наявності певної матеріально-технічної бази разом з даними, що дають змогу її ідентифікувати (для освітніх програм, що передбачають присвоєння професійної кваліфікації з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання, та з урахуванням необхідності створення умов для осіб з особливими освітніми потребами)». Стаття 62 Закону «Про вищу освіту» серед прав осіб, які навчаються у закладах вищої освіти передбачає право на безоплатне забезпечення інформацією для навчання у доступних форматах з використанням технологій, що враховують обмеження життєдіяльності, зумовлені станом здоров'я (для осіб з особливими освітніми потребами). Нажаль у більшості ЗВО такі формати надання знань знаходяться на дуже початковому рівні і не передбачають використання високотехнологічних пристроїв та програм.

Пункту 9 розділу XV Закону «Про вищу освіту» встановив зобов'язання протягом одного року з дня набрання чинності цим Законом розробити та затвердити комплексну державну програму щодо забезпечення конституційного права на освіту осіб з особливими освітніми потребами, зокрема з метою реалізації положень, передбачених в абзацах четвертому та п'ятому частини другої статті 70 цього Закону. Така програма відсутня на теперішній час.

Вищезазначене викликає активізацію втручання громадськості щодо поліпшення та прискорення вирішення проблем розбудови інклюзивного середовища. Проявом громадської активності стало проведення масштабної адвокаційної кампанії з метою забезпечення прав людей з інвалідністю та маломобільних груп населення до доступу на отримання якісної вищої та фахової передвищої освіти, що міститиме моніторинг та рекомендації щодо подолання зазначених

проблем. Ініціатором такої адвокаційної кампанії на території Луганської області виступала Громадська організація «Фундація «Жіноча ініціатива», членкині якої взяли участь у Менторській програмі для підсилення адвокаційних спроможностей організацій громадянського суспільства, реалізованої Центром демократії та верховенства права. Проведене дослідження було спрямоване на вирішення низки завдань, серед яких були аналіз відповідності національного законодавства міжнародним стандартам у сфері інтегрованої/інклюзивної освіти; аналіз критерію доступності (недискримінація, фізична та економічна доступність) освіти; дослідження критерію прийнятності освіти; аналіз критерію адаптованості освіти. Дослідження ґрунтувалося на наступних методах: метод опитування (використано при розробці та проведенні опитування серед представників закладів вищої освіти, закладів передвищої фахової освіти в Луганській області), метод нормативного аналізу при вивченні міжнародного та національного законодавства у сфері інклюзивної освіти, метод експерименту, який був проведений здобувачами освіти та викладачами за участі представників маломобільних груп та людей з інвалідністю, метод індукції та дедукції, використаний при аналізі реалізації доступу до вищої освіти осіб зазначених вище категорій тощо.

Використання такої методології дало змогу залучити до дослідження безпосередніх бенефіціарів освітніх послуг – студентів з інвалідністю та представників маломобільних груп та з'ясувати чи відповідають реаліям державні гарантії щодо створення інклюзивного освітнього середовища. Зокрема чи реалізуються на практиці та якою мірою, у якій формі положення пункту 4 ч. 3 ст.3 Закону «Про вищу освіту» щодо створення та забезпечення рівних умов доступу до вищої освіти, у тому числі

забезпечення додатковою підтримкою в освітньому процесі осіб з особливими освітніми потребами, зокрема психолого-педагогічним супроводом, створення для них вільного доступу до інфраструктури закладу вищої освіти та положення пункту 9 ч.3 ст.3 Закону «Про вищу освіту», яким визначена необхідність належної державної підтримки підготовки фахівців із числа осіб з особливими освітніми потребами на основі забезпечення їх додатковою підтримкою, зокрема психолого-педагогічним супроводом, та створення для них вільного доступу до освітнього процесу, зокрема забезпечення вільного доступу до інфраструктури закладу вищої освіти.

Зокрема, респондентам ставилося питання щодо створення та функціонування у їх закладах освіти спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу або групи психолого-педагогічного супроводу для здобувачів освіти з особливими потребами (згідно з Постановою КМУ від 10 липня 2019 р. № 635 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти»), на яке позитивно відповіли лише 98 осіб з 313 (32%), 35 осіб (11,4%) зазначили, що такого відділу в них немає і, на жаль, більшість - 184 особи (60,1%) не змогли дати відповіді щодо наявності таких центрів у власних закладах освіти.

Респондентам було запропоновано для відповіді декілька питань щодо навчально-організаційного супроводу здобувача освіти з особливими потребами, видів такого супроводу. Так, 70 осіб (23,5%) зазначили, що процес супроводу відбувається власне на факультетах, 51 (17,1%) респондент вважають, що такий супровід здійснюють навчальні відділи закладів освіти. У 154 осіб (51,7%) це питання викликало труднощі з відповіддю, і 23 особи (7,7%) зазначили, що супроводу немає взагалі. Щодо видів супроводу результати опитування розподілилися таким чином: 64 особи (21,3%)

відзначають, що є психолого-педагогічний супровід здобувача вищої освіти з особливими потребами, 51 особа (16,9%) називає соціальний супровід, про технічний супровід відомо 28 особам (9,3%), професійна адаптація та реабілітація, медична реабілітація – 14 (4,7%) та 9 (3%) відповідно. 131 особа (43,5%) зазначила, що нічого не знають про наявність видів супроводу у власних закладах освіти, 4 особи (1,3%) зазначили, що жодного супроводу немає. На можливість супроводу здобувача освіти з особливими освітніми потребами (батьки (інші законні представники) або особи, уповноважені ними, соціальні працівники (робітники), волонтери тощо) на належному рівні вказують 75 респондентів (75,1%), 65 осіб (21,7%) зазначають, що такий супровід відбувається не на належному рівні, 24 (8%) особи дають негативну відповідь, 135 (45,2%) не можуть дати відповіді на питання.

У якості суттєвого недоліку системи інклюзивної освіти респонденти відзначили незабезпеченість принципу безперервності та наступності інклюзивної освіти на всіх рівнях навчання: школа – коледж – університет – аспірантура – друга вища освіта тощо.

Респондентам було запропоновано питання щодо додаткових вимог до освітньої діяльності та можливості його сприяння поповненню лав студентів за рахунок осіб з особливими освітніми потребами: 181 особа (63,1%) відзначила важливість наявності спеціального супроводу (сурдоперекладач, тифлопедагог, тьютор), 141 особа (49,1%) вважають за необхідне внесення корегувань до методичного забезпечення курсів, 138 осіб (48,1%) говорить про роботу за адаптованими освітніми програмами, 124 (44,9%) осіб відзначають важливість формування сприятливого мікроклімату у студентських групах і педагогічному колективі, 103 особи (35,9%) наголошують на додатковій психолого-педагогічній підготовці викладачів, 79 (27,5%) до

додаткових вимог відносять розвиток дистанційних форм навчання, по одній особі дали відповіді, які по суті говорять про додаткові фінансові витрати та необхідність фінансування.

Щодо питання про створення умов у закладі освіти для залучення широкого контингенту осіб з особливими освітніми потребами відповіді розподілилися наступним чином: 207 осіб (71,4%) вважають найважливішим створення доступного освітнього середовища (пандуси, ліфти, переобладнання туалетів, їдалень, аудиторій), 158 осіб (54,5%) говорять про оснащення спеціалізованою технікою та комп'ютерами, 134 (46,2%) наголошують на залученні спеціалізованого технічного складу працівників, 127 осіб (43,8%) вважають за необхідне створення медичних кабінетів і збільшення медперсоналу, 104 респонденти (35,9%) відзначають важливість підвищення кваліфікації викладачів, 98 осіб (33,8%) говорять про необхідність внесення корегувань до навчально-методичне забезпечення, 78 опитаних (26,9%) наголошують на введенні до штату спеціальної групи тьютерів і 33 особи (11,4%) не вважають за потрібне створення спеціальних умов.

За результатами проведеної адвокаційної компанії були сформульовані пропозиції, які були спрямовані на розгляд Урядового уповноваженого з прав осіб з інвалідністю. Серед пропозицій: удосконалити нормативне регулювання інклюзивного освітнього середовища у сфері вищої освіти шляхом розробки та прийняття Положення про «Підвищення педагогічної кваліфікації викладачів інклюзивних груп»; Положення про «Індивідуальну програму реабілітації студентів з особливими освітніми потребами»; проведення структурних змін в університеті, спрямованих на забезпеченні інклюзивної складової в освітньому процесі (наприклад, створення окремих структурних

підрозділів з питань інклюзивного навчання; коледжу з інклюзивними напрямками підготовки); підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів, шляхом організація курсів підвищення кваліфікації викладачів та кураторів інтегрованих груп; організація курсів жестової мови для співробітників та студентів; Проект Постанови КМУ «Про затвердження категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з особливими освітніми потребами та рівнів підтримки в освітньому процесі в інклюзивних класах (групах) закладів освіти» повинен врахувати рівні підтримки в освітньому процесі осіб з особливими освітніми потребами в інклюзивних групах закладів вищої освіти. Пропонується доповнити Проект Додатком 5 «Рівні підтримки в освітньому процесі осіб з особливими освітніми потребами в інклюзивних групах закладів вищої освіти». Також пропонується створити інтерактивні довідники щодо освітнього ландшафту ЗВО.

«Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» ставить за мету створення інклюзивних закладів освіти, де кожен здобувач освіти отримує підтримку та необхідні послуги відповідно до своєї індивідуальної освітньої траєкторії. Досягнення зазначеної мети вимагає створення нової ефективної системи менеджменту й адміністрування в інклюзивному освітньому процесі, впровадження гнучкого фінансового механізму комплексного задоволення потреб здобувачів освіти з особливими освітніми потребами з урахуванням рівнів підтримки. Передбачається, що заклади освіти будуть забезпечені необхідними дидактичними та навчально-методичними матеріалами для організації освітнього процесу здобувачів освіти з особливими освітніми потребам; штати закладів освіти будуть включати педагогічних працівників та фахівців інших

галузей, які володіють компетентностями для роботи з особами з особливими освітніми потребами. Кабінет Міністрів України кожні два роки затверджуватиме план заходів з реалізації Стратегії, з залученням Міністерства освіти і науки України, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, закладів та установ освіти, громадських організацій. Таким чином, задля реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року необхідно поетапне комплексне вирішення питань, пов'язаних із нормативно-правовим, навчально-методичним, кадровим забезпеченням інклюзивної вищої освіти.

Література:

1. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю та Факультативний протокол до неї // Офіційний вісник України від 19.03.2010 — 2010 р., № 17, / № 101 (2009, ст. 3496) /, стор. 93, стаття 799, код акта 50027/2010
2. Закон України «Про вищу освіту»// Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст.2004
3. Альтернативний звіт громадських організацій щодо виконання Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.slideshare.net/undpukraine/ss-49399154>
4. Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні: Указ Президента України від 03.1.2020 №533/2020// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533/2020#Text>
5. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 №366-р // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>
6. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності»// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 34, ст.343
7. ДБН України. Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення. ДБН В.2.2.-40:2018. Видання офіційне. – К.: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, 2018 // <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/01/V2240-2018.pdf>

8. Аналітичний звіт «Аналіз політик фінансування інклюзивної освіти в Україні та порядку використання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.auc.org.ua/sites/default/files/sectors/u-137/zvit.pdf>

References:

1. Konventsia OON pro prava osib z invalidnistiu ta Fakultatyvnyi protokol do nei // Ofitsiyni visnyk Ukrainy vid 19.03.2010 — 2010 r., № 17, / № 101 (2009, st. 3496) /, stor. 93, stattia 799, kod akta 50027/2010

2. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu»// Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2014, № 37-38, st.2004

3. Alternatyvnyi zvit hromadskykh orhanyzatsii shchodo vykonannya Konventsii OON pro prava osib z invalidnistiu // [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: <https://www.slideshare.net/undpukraine/ss-49399154>

4. Pro zabezpechennia stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 03.1.2020 №533/2020// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533/2020#Text>

5. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii iz stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 kvitnia 2021 №366-r // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>

6. Zakon Ukrainy «Pro rehuliuвання mistobudivnoi diialnosti»// Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2011, № 34, st.343

7. DBN Ukrainy. Inkliuzyvnist budivel i sporud. Osnovni polozhennia. DBN V.2.2.-40:2018. Vydannia ofitsiine. – K.: Ministerstvo rehionalnogo rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnogo hospodarstva Ukrainy, 2018 // <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/01/V2240-2018.pdf>

8. Analychnyi zvit «Analiz polityk finansuvannya inkliuzyvnoi osvity v Ukraini ta poriadku vykorystannia subventsii z derzhavnogo biudzhetu mistsevym biudzheta na nadannia derzhavnoi pidtrymky osobam z osoblyvymy osvitnimy potrebamy» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.auc.org.ua/sites/default/files/sectors/u-137/zvit.pdf>

Tatarenko H., Arsentieva O. Current state and prospects of social inclusion development in the field of higher and professional education – Article.

The article is devoted to the analysis of legal relations on social inclusion in the field of higher and professional education. The priority of inclusive approaches is due to the public demand for real equal opportunities in obtaining quality education for all consumers of educational services. Educational inclusion is a multilevel task that combines both direct educational services and psychological and pedagogical, rehabilitation and social aspects. In particular, the social content of inclusion, associated with higher and professional education, is aimed at the socialization of people with disabilities and low mobility groups, to create a basis for them to obtain high professional skills. The paper considers problematic issues related to the terminological content of regulations, implementation of international standards, financing and development of mechanisms for the actual implementation of the law. The latest legal acts in the field of inclusion have been analysed, in particular, the National Strategy for Creating a Barrier-Free Space in Ukraine until 2030. Emphasis is placed on the importance of adult education, including inclusion in higher education and the need to create favourable learning conditions for obtaining education, realization of personal potential of persons with disabilities and low mobility groups. The article is based on the applied researches conducted by representatives of higher education institutions and civil society in the field of analytics on the implementation of the principles of accessibility, quality of educational services that have an inclusive component for all participants in the educational process, and contains statistics of higher and professional education in the Luhansk region. A number of suggestions and recommendations for solving problems in this area have been proposed.

Key words: education, inclusion, educational environment, inclusive educational environment, low-mobility groups, higher education seeker, special educational needs, educational landscape, accessibility, reasonable accommodation.

Татаренко Г.В., Арсентьева Е.С. Современное положение и перспективы развития социальной инклюзии в сфере высшего и профессионального образования - Статья.

Статья посвящена анализу правоотношений в социальной инклюзии в сфере высшего и профессионального высшего образования. Приоритетность инклюзивных подходов обусловлена общественным запросом

реального обеспечения равных возможностей в получении качественного образования всеми потребителями образовательных услуг. Образовательная инклюзия выступает многоуровневой задачей, объединяющей как непосредственно образовательные услуги, так и психолого-педагогические, реабилитационные и социальные аспекты. В частности, социальное содержание инклюзии, связанное с получением высшего и профессионального высшего образования, имеет направленность на социализацию лиц с инвалидностью и маломобильных групп, на создание основы для получения ими высоких профессиональных навыков. В работе рассмотрены проблемные вопросы, связанные с терминологическим наполнением нормативно правовых актов, имплементацией международных стандартов, финансированием и разработкой механизмов реального воплощения положений законодательства в жизнь. Статья основывается на исследованиях прикладного характера, реализованных представителями

высшего образования и гражданского общества в сфере аналитики по реализации принципов доступности, качества образовательных услуг, имеющих инклюзивную составляющую для всех участников образовательного процесса.

Ключевые слова: образование, инклюзия, образовательная среда, маломобильные группы, соискатель высшего образования, особые образовательные потребности, образовательный ландшафт, доступность, разумное приспособление.

Авторська довідка:

Татаренко Галина Вікторівна – к.ю.н., доцент, завідувач кафедри конституційного права СНУ ім. В. Даля, м. Сєвєродонецьк, Україна;

Арсентьєва Олена Сергіївна – к.ю.н., доцент, декан юридичного факультету СНУ ім. В. Даля, м. Сєвєродонецьк, Україна.

Стаття надійшла до редакції 12 листопада 2021 р.

УДК 343.343.3.

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-42-2-168-175>

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ХУЛІГАНСТВА: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК

Татаренко Г.В., Татаренко І.В., Попова Ю.О.

THE OBJECTIVE SIDE OF HULIGANCE: PROBLEMS OF DEFINITION OF SIGNS

Tatarenko H. V., Tatarenko I. V., Popova J.O.

Стаття присвячена дослідженню ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 296 КК України. На основі аналізу законодавства та доктринальних напрацювань, сформульовано змістовні елементи визначення «громадського порядку» як об'єкта кримінально-правової охорони. З використанням цього тлумачення, було аргументовано принципову можливість вчинення хуліганства як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності. Автори приділили увагу ознаці «грубості» порушення громадського порядку при вчиненні хуліганства: з огляду на відсутність легального визначення, було проаналізовано позиції представників наукової спільноти стосовно тлумачення цього елементу об'єктивної сторони хуліганства. В результаті зроблено висновок, що за чинного законодавства засудження особи за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 296 КК України, є порушенням принципу верховенства права, адже особа не має можливості передбачити юридичні наслідки свого діяння, позаяк не здатна оцінити, чи є вчинюване нею порушення громадського порядку грубим. Ознаки «виняткового цинізму» та «особливої зухвалості» розглянуто в контексті практики Верховного суду із застосуванням різних методів тлумачення норм права.

Ключові слова: хуліганство, об'єктивна сторона, громадський порядок, особлива зухвалість, винятковий цинізм, опір представникові влади, опір представникові громадськості

Вступ. Нагальність дослідження об'єктивної сторони хуліганства обумовлюється не лише наявністю відповідних кримінально-правових заборон у чинному законодавстві, але й сучасними соціально-політичними та економічними подіями в Україні. Загострення існуючої економічної кризи, російська військова агресія, політична нестабільність – усі ці чинники негативно впливають на поведінку громадян, а отже і на громадський порядок. Таким чином, можна спрогнозувати

зростання кількості кримінальних правопорушень проти громадського порядку та підвищення значення дій правоохоронних органів та суду щодо їх правової оцінки.

Водночас офіційно кількість виявлених фактів хуліганства скорочується щороку. «За даними Міністерства внутрішніх справ та Офісу Генерального прокурора, упродовж 2010 – 2019 рр. в Україні правоохоронними органами було зареєстровано 54 784 випадків хуліганства (у 2010 р. – 9207, 2011 р. – 8866, 2012 р. – 7159, 2013 р. – 6315, 2014 р. – 4962,

2015 р. – 4120, 2016 р. – 3973, 2017 р. – 3437, 2018 р. – 3344, 2019 р. – 3401)» [1, с. 1]. Таку невідповідність можна пояснити різними чинниками. Одним з них є зниженням ефективності протидії правопорушенням з боку правоохоронної системи. Також важливий вплив відіграє латентність цього правопорушення, що виражається у прихованості від правоохоронних органів, а не суспільства, адже хуліганство, як правило, відбуваються в публічних місцях.

Питання кримінальної відповідальності за хуліганство присвячено значну кількість наукових праць, серед яких варто виокремити роботи М.І. Бажанова, В. Т. Дзюби, І. М. Даньшина, О. П. Ігнатова, М. Й. Коржанського, В. С. Комісарова, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнецової, В. В. Кузнецова, В. М. Куца, П. С. Матишевського, П. П. Михайленка, В. О. Навроцького, М. Л. Накловича, Г.І. Пішенка, Ю. М. Ткачевського, А. П. Тузова, С. В. Фесенка, С. С. Яценка та інших науковців. Аналіз наукової літератури свідчить про відсутність серед вчених спільної позиції стосовно більшості елементів об'єктивної сторони хуліганства, що, на нашу думку, цілком природно з огляду на наявне правове регулювання.

Метою даної статті є дослідження проблематики, пов'язаної з визначенням ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 296 Кримінального Кодексу, виокремлення шляхів удосконалення правового регулювання зазначених аспектів.

Виклад основного матеріалу. Застосування норм кримінального права пов'язане з настанням для їх порушника найбільш тяжкого виду юридичної відповідальності – кримінальної, в тому числі у вигляді кримінального покарання. Ця обставина зумовлює особливу потребу в неспростовному обґрунтуванні юридичних

позицій, а отже надання переваги легальним визначенням понять.

Уперше в вітчизняному законодавстві визначення поняття «громадський порядок» було дано у ст. 1 Закону України від 8 липня 2011 р. № 3673-VI «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» як «сукупності суспільних відносин, що забезпечують нормальні умови життєдіяльності людини, діяльності підприємств, установ і організацій під час підготовки та проведення футбольних матчів шляхом встановлення, дотримання і реалізації правових та етичних норм» [2].

Ця законодавча дефініція обмежена часом підготовки та проведення футбольних матчів, втім дозволяє виокремити основні легальні ознаки громадського порядку:

1) є сукупністю суспільних відносин, що забезпечують нормальні умови життєдіяльності людини, діяльності підприємств, установ і організацій

2) забезпечується шляхом встановлення, дотримання і реалізації правових та етичних норм.

Цілком очевидно, що, наприклад, суспільні відносини зі встановлення правових та етичних норм не охороняються ст. 296 КК. Таким чином визначення громадського порядку, яке впливає з законодавства, є занадто широким для застосування щодо аналізованого складу кримінального правопорушення, тож необхідно звернутися до доктринальних тлумачень.

Слід звернути увагу на загальне визначення громадського порядку як «комплексу суспільних відносин, які забезпечують спокійні умови життя людей у різних сферах суспільно корисної діяльності, моральність, нормальний відпочинок і дотримання правил поведінки в суспільному житті й у побуті» [3, с. 364]. У наведеному джерелі таке тлумачення громадського

порядку використовується саме для характеристики основного безпосереднього об'єкта хуліганства.

Цілком справедливою видається позиція В.О. Навроцького, що для точного встановлення змісту поняття «громадський порядок» слід з'ясувати значення термінів «громадський» (стосується невизначеної кількості осіб) та «порядок» [4, с. 445]. Водночас значення «порядку» візьмемо з законодавства та наведеної вище позиції науковців:

1) стан забезпечення нормальних умов життєдіяльності людини, діяльності підприємств, установ і організацій;

2) результат дотримання членами суспільства встановлених правових та етичних норм

Саме така позиція щодо змісту громадського порядку є найбільш виваженою, адже дозволяє охарактеризувати об'єктивну сторону хуліганства, яка перш за все полягає у діянні – порушенні громадського порядку.

Чинний Кримінальний кодекс, на відміну від свого попередника – КК УРСР 1960 року, не містить вказівки на те, в якій формі може бути вчинене діяння, яке є хуліганством. Натомість старе законодавство передбачало можливість вчинення хуліганства лише у формі дії [5]. Вважаю, що відсутність такого обмеження наразі дозволяє припускати можливість вчинення хуліганства шляхом бездіяльності.

Слід зауважити, що нормативного тлумачення «порушення громадського порядку» не існує, але завдяки розподіленню громадського порядку на дві складові можливо встановити, що його порушенням є недотримання суб'єктом кримінального правопорушення встановлених правових та етичних норм, яке шкодить нормальним умовам життєдіяльності людини, діяльності підприємств, установ і організацій.

Варто зауважити, що категорія «нормальні умови життєдіяльності людини,

умови діяльності підприємств, установ, організацій» законодавчого тлумачення не має, однак чинні норми щодо прав людини, діяльності суб'єктів господарювання та неприбуткових організацій дозволяють судові визначити, чи були порушені вказані умови внаслідок дій винного у конкретній справі.

Принаймні, при вирішенні цього питання в слідчого або судді буде більш значна правова основа, ніж при віднайденні наступної обов'язкової ознаки об'єктивної сторони – «грубості» порушення громадського порядку. Щодо цієї ознаки спостерігається повна відсутність легального тлумачення, а також можливості здійснити таке тлумачення за допомогою пов'язаних з нею термінів, визначених у законодавстві.

Варто визнати, що, крім формально-юридичного та системного, існує ще й синтаксичний спосіб тлумачення норм права. Саме до нього залишається звертатися науковій спільноті, але навіть авторитетні вчені не здатні без достатньої кількості засновків прийти до придатних до використання в кримінальному судочинстві висновків. Так, на думку окремих науковців, «діями, що грубо порушують громадський порядок, закон визнає тільки ті, що відрізняються особливою зухвалістю або винятковим цинізмом» [6, с. 364]. Така позиція вдається хибною, адже законодавець, надаючи дві альтернативні ознаки об'єктивної сторони кримінально караного хуліганства (винятковий цинізм та особлива зухвалість), передбачає одночасну наявність хоча б однієї з них в сукупності із грубим порушенням громадського порядку, а не тлумачить за їх допомогою ознаку «грубості». Звісно, можна припустити, що в нормі закону наявна тавтологія, але тлумачення диспозиції статті особливої частини КК на основі припущення є неприйнятним.

Вважаємо такий підхід законодавця порушенням принципу правової

визначеності, як «складової верховенства права, що висуває до закону вимоги визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інші принципи не можуть забезпечити її однакове застосування» [7]. Принцип верховенства права визнається і діє в Україні відповідно до ст. 8 Конституції нашої держави [8], яка має найвищу юридичну силу, у тому числі порівняно з Кримінальним кодексом.

Таким чином, вважаємо що, засудження особи за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 296 КК України є в будь-якому випадку порушенням принципу верховенства права, адже особа не має можливості передбачити юридичні наслідки свого діяння, позаяк не здатна оцінити, чи є вчинюване нею порушення громадського порядку грубим.

Натомість з судової практики та наукової літератури можна зробити висновок про пануюче ігнорування цього значного недоліку юридичної техніки. Пленум Верховного Суду у постанові, присвяченій справам про хуліганство, не наводить критерії «грубості» порушення громадського порядку при вчиненні хуліганства [9]. Слідом за вищою судовою інстанцією суди нижчого рівня, замість прийняття законного рішення, не аналізують, чи мала місце грубість порушення, при постановленні обвинувального вироку у справах про хуліганство. Звичною є практика, коли суди виходять з презумпції грубості порушення. Так, у вирокі Літинського районного суду Вінницької області у справі 137/753/20 від 20.01.2021 року встановленню наявності грубості порушення громадського порядку підсудним не присвячено жодного речення. Замість аналізу, суд без жодного обґрунтування при характеристиці дій обвинуваченого використовує словосполучення «грубо порушуючи громадський порядок» [10].

Перейдемо до розгляду інших ознак об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення. З об'єктивної сторони хуліганством вважається грубе порушення громадського порядку, яке супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Знову спостерігається відсутність легального тлумачення цих ознак. Натомість в даному випадку можна звернутися до практики Верховного Суду.

Відповідно до Постанови Пленуму, наведеної вище, «за ознакою особливої зухвалості хуліганством може бути визнано таке грубе порушення громадського порядку, яке супроводжувалось, наприклад, насильством із завданням потерпілій особі побоїв або заподіянням тілесних ушкоджень, знущанням над нею, знищенням чи пошкодженням майна, зривом масового заходу, тимчасовим припиненням нормальної діяльності установи, підприємства чи організації, руху громадського транспорту тощо, або таке, яке особа тривалий час уперто не припиняла» [9].

Слід зауважити, що наведене позиція суду не є визначенням поняття «особлива зухвалість», адже не містить його суттєвих ознак, які, згідно з правилами логіки, мають бути в кожному визначенні [11, с. 66]. Натомість Верховний Суд обмежився наведенням переліку випадків, які в поєднанні з грубим порушенням громадського порядку дозволяють визнати діяння хуліганством за ознакою особливої зухвалості. До того ж цей перелік не є вичерпним, на думку суддів, через використання прийменника «наприклад», який дозволяє судам нижчої інстанції розширювати цей ряд.

При цьому спосіб доповнення зазначеної множини залишається невідомим. Цілком вірогідно, що судам слід проаналізувати наведені в постанові приватні випадки особливої зухвалості, віднайти в них спільні ознаки для того, щоб припустити,

якими критеріями користувався Пленум для віднесення вказаних варіантів до форм особливої зухвалості. В даному контексті варто зазначити, що перспектив на цьому шляху не передбачається, адже вказані Верховним судом форми особливої зухвалості надто різноманітні: деякі з них (знущання над потерпілою особою, уперте не припинення грубого порушення громадського порядку) є діями суб'єкта кримінального правопорушення, інші – суспільно-небезпечними наслідками (тимчасове припинення нормальної діяльності установи, підприємства чи організації, руху громадського транспорту тощо).

Зазначена Постанова змушує суди стикнутися з проблемою і у випадку визнання хуліганством грубого порушення громадського порядку за ознакою виняткового цинізму. Так, на думку Пленуму до виняткового цинізму належать наступні випадки: «демонстративна зневага до загальноприйнятих норм моралі, наприклад, прояв безсоромності чи грубої непристойності, знущання над хворим, дитиною, особою похилого віку або такою, яка перебувала у безпорадному стані, та ін.» [9].

Вірогідно задля покращення мелодійності мови, Верховний Суд, намагаючись компенсувати повторне використання прийменника «наприклад», залишив відкритим перелік форм виняткового цинізму, додавши до нього також словосполучення «та ін.». Вітаючи таку уважність, все ж варто звернути увагу на використання для тлумачення незрозумілої категорії «винятковий цинізм» так само непридатних до використання у кримінальному судочинстві словосполучень «прояв безсоромності» та «груба непристойність».

Позитивним аспектом наведеної позиції суду є те, що, крім форм виняткового цинізму,

надано критерій, який, на думку Пленуму, свідчить про наявність цієї ознаки об'єктивної сторони складу хуліганства – демонстративна зневага до загальноприйнятих норм моралі. Встановити, в чому може полягати «демонстративна зневага», видається можливим шляхом використання цих слів у словниковому значенні. При цьому об'єкт цієї зневаги (загальноприйняті норми моралі) залишається невизначеним. Точної відповіді на питання, які норми моралі є загальноприйнятими в українському суспільстві в конкретний період часу, знайти неможливо. В якості механізму, який дозволить судам доповнювати перелік форм особливої цинізму за критерієм наявності в діянні особи демонстративної зневаги до суспільства, можна запропонувати закріплення переліку загальноприйнятих норм моралі на законодавчому рівні.

Розглянуті складнощі зі встановленням альтернативних ознак об'єктивної сторони хуліганства супроводжуються тією обставиною, що постанови Пленуму Верховного Суду не є джерелами кримінального права України, адже джерела кримінального права мають бути наділені ознаками загальнообов'язковості та нормативності [12]. Відтак, навіть наведене тлумачення особливої зухвалості та виняткового цинізму не має легального характеру.

Щодо кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів хуліганства слід відмітити про таку їх особливість: в диспозиціях ч. ч. 2-4 ст. 296 КК використано формулювання «дії, передбачені...». Вище обґрунтовувалася позиція можливості вчинення хуліганства й шляхом бездіяльності, адже ч. 1 ст. 296 КК не уточнює, чим саме повинно спричинитися порушення громадського порядку. Якщо уявити вчинення шляхом бездіяльності складів хуліганства, передбачених ч. 3 та 4 ст.

296 КК, неможливо, то вчинити хуліганство шляхом бездіяльності, будучи раніше судимою за цей злочин, особа дійсно може.

Неоднозначним з точки зору ознак об'єктивної сторони є склад хуліганства, пов'язаного з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії. Варто зауважити, що центральний термін, який розкриває цю кваліфікуючу ознаку, тобто «опір», не тлумачиться в законодавстві. В тому числі його зміст не розкривається у ст. 342 КК.

В згаданій Постанові Пленуму Верховного суду опір представникові влади, представникові громадськості або іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії (ч. 3 ст. 296 КК) розглядається як активна протидія особи, котра вчиняє хуліганство (відштовхування, завдання побоїв, заподіяння тілесних ушкоджень тощо) з метою позбавити зазначених осіб можливості виконати службовий чи громадський обов'язок з охорони громадського порядку.

В наведеній позиції Пленуму міститься положення, яке викликає питання. Якщо представник влади (наприклад, поліцейський Національної Поліції України) та представник громадського об'єднання, створеного за законом «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [13] дійсно мають обов'язок з охорони громадського порядку, то зазначені в ч. 3 ст. 296 «інші громадяни» можуть припинити хуліганство без всякого обов'язку з охорони громадського порядку.

Натомість Пленум визнав, що хуліганством за ч. 3 ст. 296 КК України можуть вважатися дії, передбачені ч. 1 та 2 цієї статті, поєднані з опором «іншому громадянину» лише у разі виконання ним обов'язку з охорони громадського порядку. Таким трактуванням Верховний Суд безпідставно звузив коло випадків, які

можуть бути кваліфіковані за аналізованим складом хуліганства.

В цілому варто зазначити, що хуліганство є одним з найбільш невизначених складів кримінальних правопорушень в чинному Кримінальному кодексі України. Враховуючи неможливість встановлення грубості порушення громадського порядку особою, а також хиткість тлумачення інших ознак об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення, засудження людей за це кримінальне правопорушення видається неправомірним.

Література:

1. Артюхова В. В. Хуліганство: Кримінально-правове та кримінологічне пізнання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 081 "Право" / Артюхова Валерія Володимирівна – Київ, 2021. – 23 с.
2. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 9. – Ст. 64.
3. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 608 с
4. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – Вид. 3-тє, перероб. та доп. – К., 2009.
5. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 14
6. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: [навч. посібник] / Василь Якович Тацій. – Х.: УкрЮА, 1994. – 76 с.
7. Олійник О. С. Принципи кримінального права у світлі практики ЄСПЛ / О. С. Олійник. // Право і суспільство. – 2019. – №4. – С. 254–260.
8. Конституція України: *Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141*
9. Про судову практику у справах про хуліганство [Текст] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 груд. 2006 р. №10 // Збірник постанов 129 Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011) : станом на 26 вересня 2011 р. / упоряд. : Ю. М.

Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Х. : Право, 2011. – С. 356–361.

10. Вирок у справі № 137/753/20 (провадження 1-кп/137/25/21) [2021] Літинський районний суд Вінницької області. Єдиний державний реєстр судових рішень. Режим доступу : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94271373>

11. Логіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська+Гордєєва та ін.; За заг. ред. проф. В. Д. Титова. — Х.: Право, 2005. — 208 с.

12. Сохіяян А. С. Поняття джерел кримінального права України / А. С. Сохіяян // Проблеми законності. - 2015. - Вип. 131. - С. 107-115.

13. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22.06.2000 р. - Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1835-14>.

References:

1. Artiukhova V. V. Khulihanstvo: Kryminalno-pravove ta kryminolohichne piznannia : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yur. nauk : spets. 081 "Pravo" / Artiukhova Valeriia Volodymyrivna – Kyiv, 2021. – 23 s.

2. Pro osoblyvosti zabezpechennia hromadskoho poriadku ta hromadskoi bezpeky u zviazku z pidhotovkoiu ta provedenniam futbolnykh matchiv // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2012. – № 9. – Ст. 64.

3. Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna : pidruchnyk / Yu. V. Baulin, V. I. Borysov, V. I. Tiutiuhin ta in. ; za red. V. V. Stashysa, V. Ya. Tatsiia. – 4-te vyd., pererobl. i dopov. – Kh. : Pravo, 2010. – 608 s

4. Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna : pidruchnyk / Yu. V. Aleksandrov, O. O. Dudorov, V. A. Klymenko ta in.. ; za red. M. I. Melnyka, V. A. Klymenka. – Vyd. 3-tie, pererob. ta dop. – K., 2009.

5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy // Vidomosti Verkhovkhorvnoi Rady URSR. – 1961. – № 2. – Ст. 14

6. Tatsii V. Ya. Obiekt i predmet zlochynu v kryminalnomu pravi Ukrainy: [navch. posibnyk] / Vasyl Yakovych Tatsii. — Kh.: UkrIuA, 1994. — 76 s.

7. Oliinyk O. S. Pryntsypy kryminalnoho prava u svitli praktyky YeSPL / O. S. Oliinyk. // Pravo i suspilstvo. – 2019. – №4. – С. 254–260.

8. Konstytutsiia Ukrainy: Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1996, № 30, st. 141

9. Pro sudovu praktyku u spravakh pro khulihanstvo [Tekst] : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 22 hrud. 2006 r. №10 // Zbirnyk postanov 129 Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy z kryminalnykh sprav (1973–2011) : stanom na 26 veresnia 2011 r. / uporiad. : Yu. M. Hroshevyi, O. V. Kaplina, V. I. Tiutiuhin. – Kh. : Pravo, 2011. – С. 356–361.

10. Vyroky u spravi № 137/753/20 (provaдження 1-кп/137/25/21) [2021] Litynskyi raionnyi sud Vinnytskoi oblasti. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Rezhym dostupu : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94271373>

11. Lohika: Pidruchnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv / V. D. Tytov, S. D. Tsalin, O. P. Nevelska+Hordieieva ta in.; Za zah. red. prof. V. D. Tytova. — Kh.: Pravo, 2005. — 208 s.

12. Sokhikian A. S. Poniattia dzherel kryminalnoho prava Ukrainy / A. S. Sokhikian // Problemy zakonnosti. - 2015. - Vyp. 131. - С. 107-115.

13. Pro uchast hromadian v okhoroni hromadskoho poriadku i derzhavnoho kordonu : Zakon Ukrainy vid 22.06.2000 r. - Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1835-14>.

Tatarenko H. V., Tatarenko I. V., Popova J.O. The objective side of hooliganism: problems of definition of signs.

The article is devoted to the study of the signs of the objective side of the criminal offense under Art. 296 of the Criminal Code of Ukraine. Based on the analysis of legislation and scientific literature, the substantive elements of the definition of "public order" as an object of criminal protection are formulated. Using this interpretation, the fundamental possibility of committing hooliganism both by action and by inaction was argued. The authors drew attention to the sign of "brutality" of violation of public order in the commission of hooliganism: given the lack of legal definition, the positions of the scientific community on the interpretation of this element of the objective side of hooliganism were analyzed. As a result, it was concluded that under current law, conviction of a person for a criminal offense under Art. 296 of the Criminal Code of Ukraine, is a violation of the principle of the rule of law, because such person is unable to predict the legal consequences of his actions, as he is unable to identify whether his violation of public order is «brutal». Signs of "exceptional cynicism" and "particular daring" are considered in the context of the Supreme Court's practice using various methods of interpreting the law.

Keywords: *hooliganism, objective side, public order, participatory daring, exceptional cynicism, resistance to a government official, resistance to a public representative.*

Татаренко Г. В., Татаренко И. В., Попова Ю. О. Объективная сторона хулиганции: проблемы определения признаков.

Статья посвящена изучению признаков объективной стороны уголовного правонарушения, предусмотренного ст. 296 УК Украины. На основе анализа законодательства и научной литературы сформулированы содержательные элементы определения «общественный порядок» как объекта уголовно-правовой охраны. С помощью этой трактовки аргументирована принципиальная возможность совершения хулиганства как действием, так и бездействием. Авторы обратили внимание на признак «жестокости» нарушения общественного порядка при совершении хулиганства: учитывая отсутствие легального определения, были проанализированы позиции научной общественности по трактовке данного элемента объективной стороны хулиганства. В результате сделан вывод о том, что по действующему законодательству осуждение лица за уголовное правонарушение, предусмотренное ст. 296 УК Украины, является нарушением принципа законности, поскольку такое лицо не в состоянии предвидеть правовые

последствия своих действий, так как не может определить, является ли его нарушение общественного порядка «жестоким». Признаки «исключительного цинизма» и «особой дерзости» рассматриваются в контексте практики Верховного Суда с использованием различных методов толкования закона.

Ключевые слова: хулиганство, объективная сторона, общественный порядок, особая дерзость, исключительный цинизм, сопротивление должностному лицу, сопротивление общественному представителю.

Авторська довідка:

Татаренко Галина Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Татаренко Ігор Віталійович – бакалавр Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Попова Юлія Олексіївна – бакалавр Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Стаття надійшла до редакції 1 листопада 2021 р.

УДК 342.25:502.1(4)

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-42-2-176-184>

OVERVIEW OF THE LOCAL GOVERNMENT POWERS IN THE FIELD OF THE ENVIRONMENT PROTECTION: THE EUROPEAN EXPERIENCE

Chyrkin A.S.

ОГЛЯД ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНЬОГО СЕРЕДОВИЩА: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Чиркін А.С.

The article analyzes the environmental competence of local governments of leading European countries. It is noted which powers of the municipal government in the field of environmental protection were transferred to the local level due to decentralization. Positive aspects are highlighted, which can be further used by national local governments.

In view of the above, it is obvious that in Ukraine, in order to increase the efficiency of local self-government bodies in the environmental sphere, it is necessary to more clearly define the functions and powers and their responsibility for decision-making. It should also be noted that there is a lack of harmonization of regulations in this area at the local, regional and state levels. The result is duplication of functions and disputes beyond authority. European experience shows the expediency of expanding the competence of local self-government in the field of environmental protection and a clear definition of the powers of municipal authorities.

The effectiveness and efficiency of the implementation of the activities of municipal bodies in the field of environmental protection in order to ensure sustainable use of nature and environmental protection depends on a clear demarcation of functions and powers of local self-government bodies and legislative regulation of the responsibility of local authorities for their decisions. It is obvious that research and use of the experience of European countries in the research area will contribute to this.

Key words: *competence, ecological powers, decentralization, European experience.*

Formulation of the problem. Climate change affects all regions of the world and all European countries are no exception. Adapting to such changes, European society faces this challenge, but it is also an opportunity for interaction and cooperation if countries take adaptation measures together. Achieving this requires constant efforts to adapt the institutions of environ-

mental and sectorial policies. Against the background of the emergence of different tools and approaches to environmental regulation, the role played by governments at different levels in the protection and rational use of environmental resources has increased significantly over the years, especially the role of local governments.

In Ukraine, the Constitution in Art. 16 determines the duty of the state to ensure

environmental safety and maintain ecological balance in Ukraine, and Art. 50 of the Basic Law of Ukraine regulates that everyone has the right to a safe environment for life and health and to compensation for damage caused by violation of this right. In this context, the state policy in the field of environmental protection is formed by the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources [4]. However, with the introduction of decentralization in Ukraine, it is extremely important to update the relevant issues at the local level, in other words, to increase the powers of local self-government in relation to environmental safety.

Analysis of recent research and publications. In the domestic legal literature, environmental issues in the field of local self-government were studied by such scientists as Yu.M. Kyrychenko, O. Ya. Lazor, SS Neshyk, Yu. V. Bokovnikova. However, insufficient attention was paid to the study of comparative legal aspects, in particular the competence of local self-government in the field of environmental powers.

Given the urgency of the issue and the insufficient state of scientific development, the **purpose of this work** is to analyze the current state of local government, in particular, the powers of municipal authorities of European countries in the field of environmental protection.

Presenting main material. The analysis of the Constitution of the Swiss Confederation, in particular the Article 39 and the third part makes it possible to single out the following levels of administration:

1. Federal - allied authorities;
2. Cantonal - the authorities of the Confederation;
3. Municipal - commune authorities;

When considering local self-government in Switzerland, a distinction should be made between local self-government (cantons) and local self-government. Part 1 of the article 39, part 1 of Art. 50 stipulate that the commune authorities powers and legal bases of the activity

are established by the respective cantons within the competence provided by the Constitution to the subjects of the federation. The Constitution of the Swiss Confederation, in our opinion, very well distinguishes the environmental powers of the federal government from the issues that the cantonal authorities have the right to regulate. Among the environmental powers of the cantons are:

1. Compliance with federal regulations on the protection of man and the environment from harmful influences.

2. Implementation of penalties for prevention and recovery of those who have a harmful effect (Article 74).

3. Implementation of spatial planning on the basis established by the federal government (Article 75).

4. Disposal of water resources, the right to receive payment for the use of water resources (Article 76)

5. Protection of the natural land. In accordance with Part 1 of Art. 78 of the Constitution of the Swiss Confederation, the protection of nature and homeland is fully within the competence of the cantons. The Confederate authorities are obliged to maintain the established order of nature protection, but they are also authorized to issue instructions on the protection of fauna and flora. The Federation may provide support in the implementation of nature protection regulations.

6. Ensuring sufficient energy supply, environmental energy conservation, rational use of energy [7].

Thus, these powers are a range of environmental issues that the cantonal governments of Switzerland have or are entitled to address. In order to carry out the environmental tasks assigned to them, the cantons independently take certain actions or authorize local self-government bodies, which are appropriately embodied in the constitutions of some of the cantons.

Zurich Constitution. The regulation of the competence of the Zurich government and its communes is reflected in Art. 6, 8, 97, 102 and 103 of the Zurich Constitution. In accordance with these provisions, the commune together with canton are responsible for maintaining and preserving air, water, land. The commune, as a responsibility to future generations, ensures ecologically sustainable development (Article 6) and creates conditions for the development of ecological innovations (Article 8). The direct performance of work aimed at implementing the legislation is entrusted to the communes, if they can perform the work better than the canton (Part 1 of Article 97).

The Constitution of Zurich, like some other constitutions of the cantons, directly contains a separate section, which defines the principles of environmental administration. The Constitution of Zurich contains two articles in the relevant section entitled "Environmental Protection". Article 102, which states that the canton and local authorities protect people and the environment from the effects of harmful phenomena (Part 1), direct action to combat such phenomena and must involve technology (Part 2, Part 3) [7].

The following article stipulates that the canton and local authorities are also jointly responsible for the maintenance and protection of flora and fauna and are responsible for the maintenance of valuable natural and built-up areas, including groups of buildings, individual buildings, natural monuments and cultural objects.

The Constitution of Bern. The Constitution of Bern, as well as the previously described Constitution of Zurich, contains a separate section on the principles of environmental issues. Similar to the previous act, the wording on responsibility to future generations is in the Constitution of Bern. Art. 31 states that for the current and future generations the natural environment should be maintained in a healthy state, environmental pollution due to public and

private activities should be minimized (Part 1). Local governments are responsible for ensuring that the population and the population are adequately protected from environmental damage and distress (Part 3). Canton and communes must also provide protection against potentially unsafe infections or genetically modified products, protect their wildlife as a place of refuge.

Article 32 of the Bern Constitution obliges the cantonal communes, in co-operation with private organizations, to take measures to preserve the landscape and the monuments worthy of protection, as well as the monuments of nature and objects of cultural interest constitutionally regulated the question of the ecological principles of the constitutions mentioned in this paper is precisely in the constitution of Lucerne. Article 11 of the canton's constitution imposes on municipalities a number of issues that fall within their competence, which municipalities must implement and control. According to Article 11 (h) of the Constitution of Lucerne, municipalities and cantons are responsible for implementing environmental and energy policies. There is no more detailed regulation of environmental issues in the Constitution of Lucerne. However, Article 141 stipulates that part of the competence and tasks related to the cantonal authorities (and the cantonal authorities also include environmental issues defined in both the federal and cantonal constitutions) may be delegated to municipalities [2]. .

The Constitution of Uri. The principles of regulating issues related to the field of ecology are set out in the Constitution of Uri in two articles. Article 49 of the Constitution of Uri in part one defines the duty of communes and cantons to take care of the protection of man and his natural environment. According to the second part of this article, actions aimed at ensuring such care must take place in the manner and within the limits determined by the cantonal authorities. The canton also issues orders to protect against large

predators and to limit and regulate their numbers. Encouraging an increase in the population of large predators is prohibited. It is interesting to define in the Constitution of Uri the right of ownership of certain elements of the landscape, which is not found in the previously mentioned constitutions. Thus, Part 1 of Article 50 of the Constitution of Uri states that lakes and rivers are the property of communes, except for those that are privately owned [7].

The division of competences on environmental issues involves several branches of government, which must interact with each other in order to properly ensure the environmental stability of Switzerland. The most important environmental issues concerning nuclear energy, participation in international environmental cooperation, determining the special status of the Alps belong to the federal government. The largest amount of environmental authority is vested in the cantons, which must implement on the ground all other issues that do not fall within the exclusive competence of the federal government. In order to carry out environmental tasks, the cantonal authorities grant certain rights and responsibilities to the communes, which must take care of environmental issues in the respective territory and carry out the tasks delegated to them.

In Denmark, environmental protection has become an independent field of activity in which tasks are solved by regional and local authorities. The regional authorities are developing plans to maintain water quality in water supply systems and lakes, watercourses, plans for the use of the catchment area, location of environmentally polluted enterprises, etc. Municipalities plan to place water treatment facilities, water supply systems, solid waste disposal, etc. [3, p. 220]

The main goal of Denmark's environmental policy is to protect the environment, prevent air, water and land pollution, and control noise pollution. The activity of local self-government bodies on

environmental protection is based on the following basic principles: assessment of the object and means of solving the problem; the polluter is obliged to pay environmental costs. The structure of the implementation of the law on environmental protection consists of the following actions: mapping and planning, issuance of permits and approvals, supervision and control.

The government performs a number of functions, mainly in coordinating and planning environmental activities. Based on materials developed and received from local authorities, regional authorities map pollution sources and fields in the surrounding areas, prepare a detailed report on the state of the environment. The report becomes the basis for the development of plans for, for example, improving the quality of the environment, the location of enterprises and waste disposal [8].

In addition, municipalities plan district heat supply, wastewater volume, water supply, and use of expenditures. These plans should not contradict acceptable regional plans, on their basis all environmental protection measures should be carried out.

The most important functions of municipalities are supervision and control:

1) entrepreneurs for whom environmental approval is mandatory and who cause the least damage to the environment;

2) enterprises bound by trade rules (trade rules make uniform requirements for all enterprises with the same direction of activity, regardless of their location and sources of funding);

3) enterprises for which coordination is not mandatory (for example, agricultural enterprises).

The technical department of the municipality in cooperation performs supervision functions with the inter-municipal units for the control of the environment and food, which have the necessary laboratory equipment and qualified personnel.

The system of administrative management is based on the desire to centralize functions and set tasks where the government "could feel where the wind is blowing." Pollution problems are detected on the ground. The city government is closest to the environmental issues that need to be addressed, and knowledge of the local community is considered an important factor in flexible and sound environmental management.

Expenditures on environmental protection in Denmark account for approximately 4% of the country's total budget, with the bulk (over 90%) of this money coming from the city budget. Expenditures of regional and central government account for a smaller share (3% and 6%, respectively). The main part of government spending goes to the construction and operation of various treatment facilities. The main source of environmental funding in the municipal sector is taxes and fees, as well as user fees [3, p. 134].

In Hungary, the central government is responsible for: ensuring compliance with environmental requirements in the performance of state duties for other purposes; Direction of utilization, preservation, prevention of damage, elimination of dangerous elements, restoration and gradual improvement of the state of the environment; Definition of priority tasks of environmental protection; Creating a legal, economic and technical regulatory system to achieve environmental goals; Fulfillment of environmental protection responsibilities by the state administration; Development, maintenance and operation of the system, which serves as a basis for the implementation of tasks, as well as measurement monitoring, control, assessment of the environment, and providing information about their impact; Research of the state of the environment, determination of the degree of possibility of loading and use of the environment; Defining tasks of research, technical development, education, training and culture, providing information, as well as qualifications of products and technologies in the field of environmental protection and ensuring their

implementation; Ensuring the economic and financial foundations of environmental protection.

Regional authorities are responsible for: preparing environmental programs agreed with municipal local authorities; Providing preliminary conclusions on municipal environmental programs or initiating their preparation; Adoption of a position on draft municipal bylaws of municipal local authorities that affect the protection of the environment; Development of recommendations for the establishment of municipal environmental associations.

Local authorities are responsible for: Protecting the local environment and nature; Environmental Health (Collection of waste; Sanitation of the urban environment; Pest and rodent control); Water resources management; Treatment, collection, drainage and treatment of municipal wastewater, Prevention of flood damage; Drinking water supply; Laying of the sewerage.

The capital, Budapest, is responsible for: supplying drinking water; Laying of the sewerage; Wastewater management and disposal (sewerage maintenance); Waste management; Environmental and nature protection; Water resources management; Flood damage prevention.

In the Czech Republic, the central government is responsible for: Protecting and promoting the sustainable use of resources, climate protection and improvement of ambient air quality, nature and landscape protection, safe environment policies. Specific government responsibilities include: protecting the natural accumulation of water, protection of water resources and quality of groundwater and surface water, protection of air, nature and landscape, operation of the National Geological Survey, protection of the mountain environment, including mineral resources and groundwater, waste management, environmental impact assessment, national environmental policy [2].

Regional authorities are responsible for: animal protection and environmental protection.

Local authorities are responsible for: organizing cleanliness on the streets and in other public places; environmental protection; vegetation in built-up areas and other vegetation in public places; water management and treatment; municipal heating and waste processing [9].

In Poland, the Ministry of the Environment is responsible for: environmental policy; environmental protection, forestry, reforestation, management of natural resources, including water and mineral resources; coordination of other agencies; application of relevant laws; assessment of the state of the environment; implementation of tasks arising from the UN Framework Convention on Climate Change, adoption of national environmental policy after consultation with marshals (defining environmental goals, priorities and implementation of measures).

The Main Inspectorate for Environmental Protection (Główny Inspektorat Ochrony Środowiska) is the agency responsible for: supervising the implementation and observance of norms on environmental protection and the use of natural resources; assessment of the impact of adopted policies, plans and programs for environmental protection; environmental monitoring; environmental impact assessment of policies, plans and programs; approval of zoning and allocation of land plots, especially harmful to the environment and human health; coordination of law enforcement measures taking into account environmental requirements with 16 voivodship environmental inspectors [].

The Institute of Ecology of Industrial Zones is responsible for: developing the scientific basis of policies and strategies aimed at sustainable development of urbanized and industrialized areas; study of relevant measures for environmental protection; environmental health risk assessment; research of environmental pollutants and development of technologies;

The Institute of Environmental Protection (appointed by the Minister of Environment) is responsible for: researching environmental protection, developing principles and strategies for environmental protection; setting standards; environmental monitoring; environmental education; development of management plans for protected areas and assessment of the impact of substances, products and installations on the environment; dissemination of information about the state of the environment [3, p. 324].

Regional authorities are responsible for: environmental protection; adoption of regional protection plans for the implementation of national guidelines; adoption of regional waste management plans; imposition of restrictions or prohibitions on the operation of fuel installations, introduction of aspects of water law, including granting ownership of public waters in the state treasury, keeping records of water, water management facilities and reclaimed lands; and regional inspectorates operating under the State Inspectorate for Environmental Protection.

Counties are responsible for: environmental protection and agriculture (including land mergers and exchanges, decision to declare or deprive a forest of its nature, decision to convert forest into agricultural land, approval of geological exploitation projects, decisions within the water rights); adoption of county protection plans for the implementation of national guidelines; pollution warning systems (gas, chemicals and fire); creation of quiet areas in the agglomeration and outside it; issuing permits for the release of gas and dust into the atmosphere; decision-making on the permissible noise level [6].

Local authorities are responsible for: protecting the local environment; adoption of local protection plans for the implementation of national resolutions and decisions on zoning, property division and environmental impact.

The Ministry of Environment is responsible for:

national environmental policy; nature and landscape protection; waste management; flood protection. protection of water resources and groundwater and surface water quality; fishing and forestry in national parks; environmental impact assessment of activities and their consequences; air protection; geological works; Genetically modified organisms and the Unified Information System for Monitoring the Environment and Territories.

Regions of self-government (higher territorial units) do not have competence in the field of environmental protection, although Act of the National Council №302 / 2001 on the Government of Higher Territorial Units (Law on the Region) states that regions participate in environmental protection.

Municipal authorities are responsible for: household waste management; maintaining cleanliness in the village; maintenance of public green areas, water supply, sewerage, sewage from septic tanks; implementation of state policy related to tree protection and replacement of plantations; nature conservation; implementation of public administration in the field of forest protection type I; Protection of wood species [5].

In Italy, the central government is responsible for most environmental responsibilities for air, water, waste and soil (Ministry of the Environment); implementation of international conventions and EU legislation and setting goals in accordance with them; preservation and promotion of natural areas recognized as being of international or national interest; protection, safety and monitoring of marine quality; regulation of standards; technical support: purchase, lease and use of ships and aircraft for special environmental operations of national importance; list of species available for hunting; a list of endangered fauna and flora; issuing permits related to the import / export of fauna; list of dangerous animals; adoption of a charter on nature; regional planning for water resources; nature parks and national reserves; water pollution, including the definition of a

national plan for the protection of the sea and the pollution of the sea coast, as well as the definition of standards; Noise and air pollution, including air quality monitoring and regulation standards, and

Common competencies with the regions are: information and education; promotion of clean energy and sustainable development policy; emergency solutions aimed at preventing damage to the environment; protection of the coastal environment, and environmental impact assessments.

Regional authorities are responsible for all administrative functions that are clearly not assigned to the state, in particular: prioritization of environmental measures; coordination; allocation of funds; high risk zoning of ecological crisis areas; regional parks; water pollution (all administrative functions, clearly not assigned to the state); noise and air pollution (all administrative functions, clearly not assigned to the state); soil protection (with the state), and electricity supply [3, p. 78].

Competences together with local authorities are: protection and surveillance of coastal areas; control of wildlife commerce and detention; forestry, water resources management.

Regional authorities are responsible for: licensing, monitoring and providing services to the environment and nature parks. Competences common to the central government and regional authorities are noise and air pollution; soil protection; water pollution and water management.

Municipal authorities are responsible for environmental control; sewerage; garbage collection and disposal; participation in zoning of high risk of territories of ecological crisis; local parks and gardens, as well as water and gas supply. Competences together with the central government, regional and provincial authorities are: noise and air pollution; soil protection; water pollution and water management.

Conclusions. In view of the above, it is obvious that in Ukraine, in order to increase the efficiency of local self-government bodies in the environmental sphere, it is necessary to more clearly define the functions and powers and their responsibility for decision-making. It should also be noted that there is a lack of harmonization of regulations in this area at the local, regional and state levels. The result is duplication of functions and disputes beyond authority. European experience shows the expediency of expanding the competence of local self-government in the field of environmental protection and a clear definition of the powers of municipal authorities.

The effectiveness and efficiency of the implementation of the activities of municipal bodies in the field of environmental protection in order to ensure sustainable use of nature and environmental protection depends on a clear demarcation of functions and powers of local self-government bodies and legislative regulation of the responsibility of local authorities for their decisions. It is obvious that research and use of the experience of European countries in the research area will contribute to this.

References:

1. Boggero, G. (2018). *Constitutional Principles of Local Self-Government in Europe*, Series: Studies in territorial and cultural diversity governance; volume 9, (Brill: Leiden/Boston).
2. Breton A. et al., *Environmental Governance and Decentralisation* (Cheltenham, Eds. Edward Elgar, 2017). OECD, "Voluntary approaches for Environmental Policy: Effectiveness, Efficiency and Usage," in *Policy mixes*, (Paris: OECD, 2017).
3. Brezovnik B., Hoffman I., J. Kostrubiec Local Self-Government in Europe. Institute for Local Self-Government. Maribor, Slovenia. 2021. 445 p.
4. Constitution of Ukraine 1996 URL: <https://rm.coe.int/constitution-of-ukraine/168071f58b>
5. De Vries, M. S. (2015). The rise and fall of decentralization: A comparative analysis of arguments and practices in European countries. *European journal of political research*, 38(2), 193-224.

6. Delmas O., *Governance for the Environment* (Cambridge Univ. Press, 2015).

7. Federal Constitution of the Swiss Confederation URL: <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/en>

8. Gunningham N., "Environment Law, Regulation and Governance: Shifting Architectures," *Journal of Environmental Law*, 21: 2, (2014)

9. Holzinger K.-Knill C.-Shaefer A., Rhetoric or reality? New Governance in EU Environmental Policy.

Чиркін А.С. Огляд повноважень органів місцевого самоврядування у сфері охорони навколишнього природного середовища: європейський досвід

У статті проаналізовані екологічна компетенція органів місцевого самоврядування провідних європейських країн. Зазначено, які саме повноваження муніципальної влади у сфері охорони навколишнього природного середовища були передані на місцевий рівень внаслідок децентралізації. Висвітлені позитивні аспекти, які у подальшому можуть бути використані національними органами місцевого самоврядування.

Ключові слова: компетенція, екологічні повноваження, децентралізація, європейський досвід.

Чиркин А.С. Обзор полномочий органов местного самоуправления в сфере охраны окружающей среды: европейский опыт.

В статье проанализированы экологическая компетенция органов местного самоуправления ведущих европейских стран. Отмечено, какие именно полномочия муниципальной власти в сфере охраны окружающей природной среды были переданы на местный уровень в результате децентрализации. Освещены положительные аспекты, которые в дальнейшем могут быть использованы национальными органами местного самоуправления.

Ключевые слова: компетенция, экологические возможности, децентрализация, европейский опыт.

Авторська довідка:

Чиркін Антон Сергійович – кандидат юридичних наук, доцент, асистент кафедри державного будівництва Національного юридичного університету імені Ярослава

Мудрого, співробітник Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України.

Стаття надійшла до редакції: 21 жовтня 2021 р.